ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 51-52 (2015)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 51-52 (2015)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β΄, Έτος 32ο, Τεύχος 51-52

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ • ΙΣΤΟΡΙΑ ..... Η. ΚΑΡΑΛΗΣ, ΔΗΜ. ΔΟΝΟΣ
Γ.Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Ε. PUJEAU, Ν.Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ
Ν.Α. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, CH. GOSS, Δ. ΚΑΤΗΝΙΩΤΗΣ
ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ..... Φ. ΒΙΤΑΛΗΣ, Ν. ΚΟΥΜΠΕΤΣΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ..... Ι.Ε. ΖΙΩΓΑΣ, ΣΠ. ΝΤΑΛΑΟΥΤΗΣ
Δ. ΤΣΟΥΜΕΛΕΚΑΣ
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ .... ΣΤ. ΑΓΑΘΟΣ, Γ.Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Α.Γ. ΤΖΟΥΡΟΣ, Ν. ΘΑΝΟΣ
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ..... Δ. ΚΟΛΙΟΣ, Ι. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ • ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ..... ΣΠ.Ι. ΝΤΡΙΚΟΣ, Κ. ΚΟΨΑΡΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ • ΤΕΧΝΗ ..... Ε.Π. ΣΑΡΡΗ, Μ. ΚΑΡΚΑΖΗΣ, ΓΡ. ΒΛΑΣΣΑΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ..... Ν.Δ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Ρ. ΓΑΛΑΝΗ, Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Β.Χ. ΜΠΟΤΣΙΟΣ
Α. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Π.Β. ΠΑΣΧΟΣ, Λ. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ

Πρέβεζα 2015

Bembo ή Sanudo; Οι βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά το 1500 (m.v.) και η ιστοριογραφική τους περιπέτεια

Δημοσθένης Αρ. Δόνος

doi: 10.12681/prch.28284

Copyright © 2015, Δημοσθένης Αρ. Δόνος

Άδεια χρήσης Creative Commons Αναφορά 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δόνος Δ. Α. (2015). Bembo ή Sanudo; Οι βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά το 1500 (m.v.) και η ιστοριογραφική τους περιπέτεια. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (51-52), 39–94. https://doi.org/10.12681/prch.28284

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 19/10/2024 13:19:14

Το ταφικό μνημείο του αρχηγού του βενετικού στόλου Benedetto Pesaro (1433-1503) στην είσοδο του παρεκκλησίου της βασιλικής «Santa Maria Gloriosa dei Frari» της Βενετίας, έργο του γλύπτη Lorenzo Bregno. Ο αφηρωισμένος νεκρός αποδίδεται ιστάμενος επί πολύχρωμων μαρμάρινων ομοιωμάτων των δύο μεγίστων κατακτήσεών του, των φρουρίων Λευκάδας και Κεφαλλονιάς (Φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)

Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ*

Bembo ή Sanudo; Οι βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά το 1500 (m.v.) και η ιστοριογραφική τους περιπέτεια

Α. *Εισαγωγικά*

Αναφορές ιστορικών πηγών σε πολεμικά γεγονότα αποτελούν συχνά τις μοναδικές διαθέσιμες για την αντίστοιχη χρονική περίοδο πληροφορίες που σχετίζονται με τον γεωγραφικό χώρο όπου τα περιγραφόμενα διαδραματίζονται. Τούτο ισχύει κατεξοχήν για την πρώιμη Πρέβεζα, καθώς το όνομά της απαντάται σε ιστορικά έγγραφα και αφηγήσεις σχεδόν μόνον όταν μέρος ευρύτερων πολεμικών συμπλοκών ή επιχειρήσεων έχει λάβει χώρα στην περιοχή της.[1] Το επεισόδιο που βρίσκεται στο επίκεντρο της παρούσας εργασίας ανήκει σε αυτήν την κατηγορία. Πρόκειται για μια αιφνίδια επιχείρηση του στόλου της Γαληνοτάτης στον Αμβρακικό τον Ιανουάριο του 1501 –1500 σύμφωνα με το βενετικό ημερολόγιο, κατά το οποίο το νέο έτος αρχίζει τον Μάρτιο–, μεσούντος του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου (1499-1503), που περάτωσε επιτυχώς τον αντικειμενικό σκοπό της, δηλαδή την αφαίρεση και μεταφορά εκτός του κόλπου πολεμικών πλοίων του αντιπάλου. Το εν λόγω πειρατικού χαρακτήρα επεισόδιο δεν είναι συγκρίσιμο με σημαντικότερες πολεμικές συμπλοκές των Βενετών και των συμμάχων τους στην περιοχή κατά τη διάρκεια μεταγενέστερων Βενετοτουρκικών πολέμων, ήγουν τη ναυμαχία του 1538, που οδήγησε στην εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας στην ανατολική Μεσόγειο, ή τις επιχειρήσεις του 1684 και του 1717, διά των οποίων ο κόλπος περιήλθε για μεγάλο διάστημα υπό βενετική κατοχή.[2] Μολαταύτα, η ανάγκη μελέτης του επεισοδίου είναι πρόδηλη για τρεις λόγους: Πρώτον, μαζί με τα πρόδρομά του συμβάντα αποτελεί την πρώτη επαρκώς τεκμηριωμένη στρατιωτική εμπλοκή της Βενετίας που

---

* Αρχαιολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου J.W. Goethe Φραγκφούρτης.

1 Για την πρωτεύουσα σημασία του πολέμου στην ιστοριογραφική συγκρότηση της Πρέβεζας βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 386-387 και σποράδην.

2 Για τη ναυμαχία του 1538 και την ιστοριογραφική της αναπαράσταση βλ. μεταξύ άλλων PUJEAU 2006· 2010· 2015, 253-268· MERCIECA 2010· TOLEDO MANSILLA 2010. Για τις βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κατά τα έτη 1684 και 1717 βλ. ΔΟΝΟΣ 2005· 2007· 2011.

συνδέεται άμεσα με την Πρέβεζα. Δεύτερον, όπως θα καταστεί σαφές σε ό,τι ακολουθεί, η, πέραν κάποιων εξαιρέσεων, μέχρι τούδε ευρέως επικρατούσα γεγονοτολογική εκδοχή ενσωματώνει κατά κύριο λόγο την αφήγηση του Pietro Bembo, επισήμου ιστοριογράφου της Γαληνοτάτης, αψηφώντας την περιγραφή των *Ημερολογίων* του χρονικογράφου Marin Sanudo, μια περιγραφή, όμως, που είναι η πλέον λεπτομερής και ερειδόμενη σε σύγχρονα με τα γεγονότα τεκμήρια, εμφανίζοντας, ταυτόχρονα, σημαντικές διαφοροποιήσεις από την πρώτη. Επιπλέον, η πληθώρα πληροφοριών που παρέχει το έργο του Sanudo ως προς τη στρατηγική και λειτουργική θέση της Πρέβεζας στα τέλη του 15ου-αρχές του 16ου αιώνα συνδράμει στην αρτιότερη ένταξη των διαδραματισθέντων στα οικεία ιστορικά τους συμφραζόμενα. Τρίτον, είναι άξια μελέτης η πολυκύμαντη ιστοριογραφική διαδρομή του επεισοδίου, καθώς διαθέτει παραδειγματική αξία ως προς τις διαμορφωτικές διαδικασίες των ιστορικών αναπαραστάσεων.

Β. *Οι βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό: Μια προσπάθεια ιστορικής ανασύνθεσης*

1. *Το ιστορικό πλαίσιο*

Κατά την πεντηκονταετία που καλύπτει το διάστημα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης ως το τέλος του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου η γεωστρατηγική φυσιογνωμία της ανατολικής Μεσογείου υφίσταται ριζικές μεταβολές.[3] Με την πτώση της Βασιλεύουσας κατέστη οριστικά σαφές στις ευρωπαϊκές δυνάμεις ότι η ανερχόμενη Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό τον δραστήριο πολεμικά Μεχμέτ Β΄ Πορθητή ήταν αποφασισμένη να εξαπλωθεί προς δυσμάς. Η Γαληνοτάτη, παρότι αρχικά ακολούθησε εφεκτική πολιτική απέναντι στις κατακτήσεις των Οθωμανών στα Βαλκάνια και στον ελλαδικό χώρο, διαπίστωσε ότι οι βενετικές κτήσεις συγκαταλέγονταν εξίσου στους επεκτατικούς σχεδιασμούς των τελευταίων. Το 1462 οι επιτιθέμενοι παρενόχλησαν τις Ναύπακτο, Μεθώνη και Κορώνη, πράγμα που θορύβησε τους Βενετούς, οι οποίοι με αφορμή την κατάληψη του Άργους το επόμενο έτος από τα εχθρικά στρατεύματα, αν και μάλλον απρόθυμα, κήρυξαν την 28η Ιουλίου 1463 στους Οθωμανούς τον γνωστό ως «Α΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο» που διήρκεσε έως το 1479.[4] Οι προσπάθειες των Βενετών κατά την πρώτη φάση

[3] Για τα ιστορικά και διπλωματικά γεγονότα αυτής της περιόδου βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 7-102· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974· 2005, 53-65· INALTZIK 1995, 49-67· IMBER 2009, 25-39· ΠΕΡΡΑ 2009, 36-44· THEUNISSEN 1998, 125-151· βλ. επίσης SETTON 1978, σποράδην.

[4] Για τον Α΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο βλ. τώρα τη μονογραφία τής ΠΕΡΡΑ 2009.

του πολέμου (1463-1469) να φέρουν υπό τον έλεγχό τους το σύνολο της Πελοποννήσου απέτυχαν, ενώ η πτώση της βενετικής Χαλκίδας το 1470 αποτέλεσε τη σημαντικότερη απώλεια που υπέστησαν. Έως τη λήξη του, ο πόλεμος περιορίστηκε κυρίως σε επιδρομές πειρατικού τύπου των Βενετών στο Αιγαίο, ενώ οι εχθροπραξίες επικεντρώθηκαν στην Αλβανία. Η συνθήκη ειρήνης, που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1479 και έβαλε τέλος σε έναν πόλεμο φθοράς για τη Βενετία, υποχρέωνε την τελευταία να επιστρέψει τις περιοχές που κατέλαβε σε Ελλάδα και Αλβανία και να καταβάλει σημαντικές αποζημιώσεις.[5] Καθότι η επικράτεια των Τόκκων δεν περιλαμβανόταν στη συμφωνία, ο σουλτάνος άδραξε την ευκαιρία να επέμβει στην περιοχή, στέλνοντας το καλοκαίρι του ίδιου έτους τον Γκεντίκ Αχμέτ πασά από τον Αυλώνα να καταλάβει τη Βόνιτσα. Καθώς ο Λεονάρδος Γ΄ Τόκκος τράπηκε σε φυγή, ο πασάς κυρίευσε εύκολα τις υπόλοιπες κτήσεις των Τόκκων, ήτοι τη Λευκάδα, την Ιθάκη, την Κεφαλλονιά και λίγο αργότερα, αφού είχαν προηγουμένως αναχωρήσει οι κάτοικοί της, τη Ζάκυνθο, η οποία όμως θα επιστρέψει το 1484 στους Βενετούς έναντι ετησίου φόρου υποτελείας 500 δουκάτων προς τον σουλτάνο.[6] Τοιουτοτρόπως, το Ιόνιο μετατρέπεται για τους επόμενους δύο αιώνες σε ρέουσα μεθόριο μεταξύ οθωμανικού και ευρωπαϊκού κόσμου.[7] Πάντως, η επιθετική διάθεση των Οθωμανών ουδόλως εξαντλήθηκε, αφού το 1480, παράλληλα με μια αποτυχημένη πολιορκία της Ρόδου, κατελήφθη το Ότραντο της Απουλίας.[8]

Αυτή η δυναμική θα ανασταλεί μόνον με τον θάνατο του σουλτάνου, τον Μάιο του 1481, ατονώντας ουσιαστικά έως τα τέλη του 15ου αιώνα.[9] Σε τούτο συνέτεινε ο ανταγωνισμός των γιων του Βαγιαζήτ Β΄ και Τζεμ για τον σουλτανικό θρόνο: Αν και ο πρώτος εξήλθε νικητής από τις μεταξύ τους συγκρούσεις, ο δεύτερος θα καταφύγει στην Ευρώπη, γινόμενος έρμαιο των δυτικών ηγεμόνων, καθώς, ως εν ζωή ανταπαιτητής, εμπόδιζε τη νομιμοποίηση του Βαγιαζήτ, ο οποίος, με τη σειρά του, φοβούμενος μια ενδεχόμενη σταυροφορία εναντίον του ανέβαλλε τα όποια επεκτατικά του σχέδια έως τον θάνατο του αδελφού του το 1495. Από τούτο το χρονικό σημείο και εφεξής ο

---

[5] Για τους όρους της συνθήκης, η οποία, μετά από επαναδιαπραγμάτευση του 1482, απέκτησε κάποια θετικά στοιχεία για τη Βενετία βλ. Wright & MacKay 2007· Περρα 2009, 165-179· βλ. και Χασιωτης 1974, 274-275.

[6] Για την οθωμανική κατάληψη των κτήσεων των Τόκκων βλ. Βακαλοπουλος 1968, 53-55· Χασιωτης 1974, 275-276· Setton 1978, 514· Ασωνιτης 2005, 212-215· Συγκελλου 2008, 238 με σημ. 103· Κολοβος 2013, 6-7.

[7] Κολοβος 2013, 8.

[8] Βακαλοπουλος 1968, 55-58· Χασιωτης 1974, 276-279· 2005, 57-59· Setton 1978, 346-380.

[9] Για το διάστημα 1481-1499 βλ. Fisher 1948, 28-50· Βακαλοπουλος 1968, 62-71· Χασιωτης 1974, 280-281· 2005, 60-62· Setton 1978, 381-507· Inalzik 1995, 59-62· Theunissen 1998, 135-142.

σουλτάνος ξεκίνησε τις πολεμικές προπαρασκευές. Παραλλήλως, με την εισβολή του Γάλλου βασιλιά Καρόλου Η΄ στην ιταλική χερσόνησο το 1494, οι διάφοροι Ιταλοί ηγεμόνες και η Βενετία προσπαθούσαν αλληλοϋποβλεπόμενοι να προσεταιρισθούν τους Οθωμανούς, με αποτέλεσμα την αδυναμία δημιουργίας μόνιμης συμμαχίας εναντίον των τελευταίων. Έτσι, μετά από επαναλαμβανόμενες τριβές μεταξύ Οθωμανών και Βενετών κατά τα επόμενα έτη, η καταβύθιση για ασήμαντη αφορμή στις αρχές του 1499 ενός τουρκικού πλοίου από τον βενετικό στόλο ανοιχτά της Μυτιλήνης και τα αντίποινα των Οθωμανών με επιδρομή και σφαγή αμάχων στην Κέρκυρα σήμαναν την, επισήμως ακήρυκτη, έναρξη του «Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου».[10]

Η Βενετία, εκτός κάποιων βιαστικών επισκευών κυρίως στο φρούριο της Μεθώνης, εισήλθε στην αναμέτρηση απροετοίμαστη και αρχικά χωρίς συμμάχους, με εξαίρεση τον νέο Γάλλο βασιλιά Λουδοβίκο ΙΒ΄.[11] Αντιθέτως, ο Βαγιαζήτ συγκέντρωσε ισχυρό στόλο, όπως δείχνουν και οι ειδήσεις που κατέφθαναν από την Ιστανμπούλ στην πόλη των τεναγών την άνοιξη του 1499.[12] Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τον ελλαδικό χώρο, φαίνεται ότι ο σουλτάνος αποσκοπούσε κατεξοχήν στην κατάκτηση λιμένων και θέσεων-κλειδιών στους εμπορικούς δρόμους που έως τότε ήλεγχαν οι Βενετοί.[13] Οι πρώτες σοβαρές αντιπαραθέσεις των δύο στόλων, αφότου κατέπλευσαν στον ελλαδικό χώρο, έλαβαν χώρα στο Ναβαρίνο στις 12 και στο ακρωτήριο Πάπα στις 20 και 25 Αυγούστου αντιστοίχως, όπου ο βενετικός στόλος ηττήθηκε, παρότι στις δύο τελευταίες συνεπικουρούταν και από πλοία του γαλλικού ναυτικού.[14] Μεγάλο μέρος της ευθύνης για τούτη την απροσδόκητη εξέλιξη είχε ο Antonio Grimani –που είχε αναλάβει μόλις την άνοιξη το αξίωμα της αρχιναυαρχίας της Γαληνοτάτης–, ο οποίος, εν συνεχεία, αποχώρησε με τον στόλο προς τη Ζάκυνθο δίνοντας την ευκαιρία στα εχθρικά πλοία να πλεύσουν προς επικουρία των οθωμανικών στρατευμάτων που ήδη πολιορκούσαν τη Ναύπακτο και, τελικώς, την κατέλαβαν στις 29 του ιδίου μήνα.[15] Αμέσως μετά ο Βαγιαζήτ διέταξε την ανέγερση των δύο φρουρίων Ρίου-Αντιρρίου, φέρνοντας έτσι υπό τον πλήρη έλεγχό του τον Κορινθιακό κόλπο.[16] Η Γαληνο-

---

[10] Για τον Β΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο βλ. πρωτίστως COGO 1899· 1900· επίσης FISHER 1948, 51-89, όπου καταγράφονται και οι διπλωματικές διεργασίες που προηγήθηκαν του πολέμου· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 71-79· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 281-288· 2005, 62-65· SETTON 1978, 508-542· THEUNISSEN 1998, 142-144.

[11] Σχετικά με τις προετοιμασίες των Βενετών βλ. COGO 1899, 26-36· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 281.

[12] Για τις πληροφορίες των Βενετών σχετικά με τον οθωμανικό στόλο βλ. COGO 1899, 18-19· FISHER 1948, 67· πρβλ. SANUDO II, 668-669.

[13] ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ 1995.

[14] COGO 1899, 47-51· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 73· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 281-282.

[15] Για την κατάκτηση της Ναυπάκτου βλ. HAJI KHALIFEH 1831, 19-21· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 73-74· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 282-283· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 238-240.

[16] ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 74· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 283.

τάτη καθαίρεσε τον Grimani αντικαθιστώντας τον με τον Melchiorre Trevisan και κινήθηκε προς τη δημιουργία αντιοθωμανικής συμμαχίας.[17] Επιπλέον, καθώς ο οθωμανικός στρατός προέλαυνε στο βαλκανικό μέτωπο του πολέμου προς τα δυτικά, οι Βενετοί θορυβημένοι επιδίωξαν διαπραγματεύσεις με τον σουλτάνο, οι οποίες συνεχίστηκαν έως τους πρώτους μήνες του 1500, λήγοντας άκαρπες λόγω των υπερβολικών απαιτήσεών του.[18] Αφού διαχείμασε στα Άσπρα Σπίτια, ο ενισχυμένος τουρκικός στόλος με επικεφαλής τους πρώην πειρατές Κεμάλ ρεΐς και Έρρικκι συνέχισε το θέρος του 1500 τις επιχειρήσεις του καταλαμβάνοντας εντός του Αυγούστου τις Μεθώνη, Κορώνη και Πύλο, όχι όμως και το Ναύπλιο που αντιστάθηκε σθεναρά.[19] Η καταστρεπτική για τη Βενετία πορεία θα ανακοπεί, αφενός με την αποχώρηση του Βαγιαζήτ και μέρους των οθωμανικών στρατευμάτων για την Αδριανούπολη, ούτως ώστε να συνδράμουν στον πόλεμο με την Ουγγαρία, αφετέρου με την είσοδο στον πόλεμο της ανερχόμενης Ισπανίας, ο στόλος της οποίας υπό την αρχηγία του ήδη θρυλικού από τους πολέμους εναντίον των Μαυριτανών ναυάρχου Gonzalo Fernádez de Córdoba έκανε την εμφάνισή του την 1η Οκτωβρίου στην Κέρκυρα ερχόμενος από την Ιταλία· στο τέλος του μηνός ισπανικός και βενετικός στόλος θα συναντηθούν στη Ζάκυνθο.[20] Πρέπει να σημειωθεί ότι από τις 28 Ιουλίου τα χρέη αρχιναυάρχου του βενετικού στόλου –σε αντικατάσταση του ασθενήσαντος και στο μεταξύ αποβιώσαντος Trevisan– είχε αναλάβει ο Benedetto Pesaro (1433-1503), ο οποίος θα είναι και ο πρωταγωνιστής των γεγονότων στον Αμβρακικό.[21] Οι Córdoba και Pesaro σχεδίασαν και ολοκλήρωσαν επιτυχώς την κατάληψη της Κεφαλλονιάς (24 Δεκεμβρίου) –κάτι στο οποίο είχε αποτύχει ο Trevisan πριν από σχεδόν έναν χρόνο–, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν προγεφυρώματα προς τη Λευκάδα και ανακαταλήφθηκε το φρούριο της Πύλου (3 Δεκεμβρίου), το οποίο πάντως επανέφεραν στην κατοχή τους οι Οθωμανοί την άνοιξη του επομένου έτους.[22] Μετά από τις παραπάνω επιτυχίες ο ισπανικός στόλος αναχώρησε για τη Σικελία και ο Pesaro προέβη το 1501 σε μικρές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό, το Αιγαίο και την Αλβανία.[23] Ουσιαστικά, τα μεγάλα πολεμικά γεγονότα

---

[17] COGO 1899, 54-76.

[18] COGO 1899, 348-350, 357-359· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 74· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 284· SETTON 1978, 519-520.

[19] HAJI KHALIFEH 1831, 21-23· COGO 1899, 371-393· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 74-76· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 285-286.

[20] Για την άφιξη και συνένωση του ισπανικού με τον βενετικό στόλο βλ. COGO 1899, 393-398· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 286.

[21] Βιογραφικά του Pesaro βλ. στο ALMAGIÀ 1935. Σχετικά με την εκλογή του στην αρχιναυαρχία βλ. COGO 1899, 368· SETTON 1978, 522.

[22] COGO 1899, 399-412· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 76-87· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 287· για την κατάληψη της Κεφαλλονιάς βλ. και ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ 1966, 19-28· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 241-243.

[23] Πρβλ. και Ενότητα Β΄3.

είχαν λάβει τέλος, με εξαίρεση την ολοκληρωτική κατάληψη της Λευκάδας από τον Βενετό αρχιναύαρχο στις 30 Αυγούστου του 1502.[24] Τον Μάιο του 1503 η ουσιαστικά ηττημένη Γαληνοτάτη αποδέχεται συνθήκη ειρήνης, με την οποία, χάνοντας τις κτήσεις της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου και τη Ναύπακτο, υποχρεώνεται να επιστρέψει στον σουλτάνο τη Λευκάδα και να πληρώνει φόρο υποτελείας για τη διατήρηση της Ζακύνθου, κρατώντας ως μόνο πολεμικό κέρδος την Κεφαλλονιά.[25] Αντιθέτως, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρχίζει με τούτο τον πόλεμο να οικοδομεί τη ναυτική κυριαρχία της στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία θα εδραιωθεί μετά τη ναυμαχία της Πρέβεζας, το 1538. Παράλληλα, με το πέρας του πολέμου και έως τις αρχές του 17ου αιώνα η παρουσία των Ισπανών στον ελλαδικό χώρο θα γίνεται όλο και πιο αισθητή.

Στα παραπάνω ιστορικά συμφραζόμενα εντάσσεται ο Αμβρακικός με την ευρύτερη περιοχή του, οι αστείρευτες πλουτοπαραγωγικές πηγές του οποίου βρίσκονταν πάντα στο στόχαστρο όσων επεδίωκαν τον έλεγχό του.[26] Επιπλέον, καθώς η προς δυσμάς εξάπλωση αποτελούσε βασική προτεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η γεωστρατηγική θέση του, όπως εξάλλου και του συνόλου της Ηπείρου, αναβαθμίστηκε σημαντικά. Τοιουτοτρόπως, ήδη το 1449 –δεκαεννέα χρόνια μετά την πτώση των Ιωαννίνων– προσαρτήθηκε η Άρτα, διοικητικό και οικονομικό κέντρο του κόλπου, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, το 1479 κατελήφθη και η Βόνιτσα.[27] Η ίδια τύχη έμελλε και στην περιοχή της Πρέβεζας, αν και εδώ τα πράγματα είναι ακόμη λιγότερο σαφή. Η παλαιότερη έρευνα προσπάθησε να χρονολογήσει την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς στηριζόμενη στις πληροφορίες των *Βραχέων Χρονικών*, τα οποία, όμως, παραδίδουν τρεις χρονολογίες για την «κτίση» της, ήτοι 1477/78, 1486/87 και 1495.[28] Ο Peter Schreiner θεώρησε ότι η χρονολογία 1486/87 είναι η ιστορικά ορθότερη και ότι αντιστοιχεί στην πρώτη οθωμανική οχύρωση της Πρέβεζας, ενώ ο Αλέξης Σαββίδης υποστήριξε ότι η χρονολογία 1477/78 αντιστοιχεί στην κατάκτησή της, ενώ οι άλλες δύο σε ισάριθμες

[24] Για την κατάληψη της Λευκάδας το 1502 βλ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1980, 383-384· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 243-244.

[25] Για τη συνθήκη ειρήνης και τις συνέπειές της βλ. FISHER 1948, 83-89· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 78-79· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 288· ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1980, 384-393· THEUNISSEN 1998, 144-151· ΚΟΛΟΒΟΣ 2013, 9-11 (με περαιτέρω βιβλιογραφία).

[26] Για την οικονομία του Αμβρακικού κατά τον ύστερο Μεσαίωνα βλ. ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010.

[27] Για την οθωμανική κατάληψη των Ιωαννίνων και της Άρτας, με τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. OSSWALD 2011, 289-293, 300-301.

[28] Το Χρονικό αρ. 71.7 αναφέρει ως έτος «κτίσης» το 1477/78· τα Χρονικά αρ. 70.39 και 58.23.Τ το έτος 1486/87, ενώ το 58.23 Ρ, το οποίο αποτελεί παραλλαγή του τελευταίου, το έτος 1495· για τα Χρονικά βλ. SCHREINER 1975-1979, I, 552, 548 και 422 αντίστοιχα.

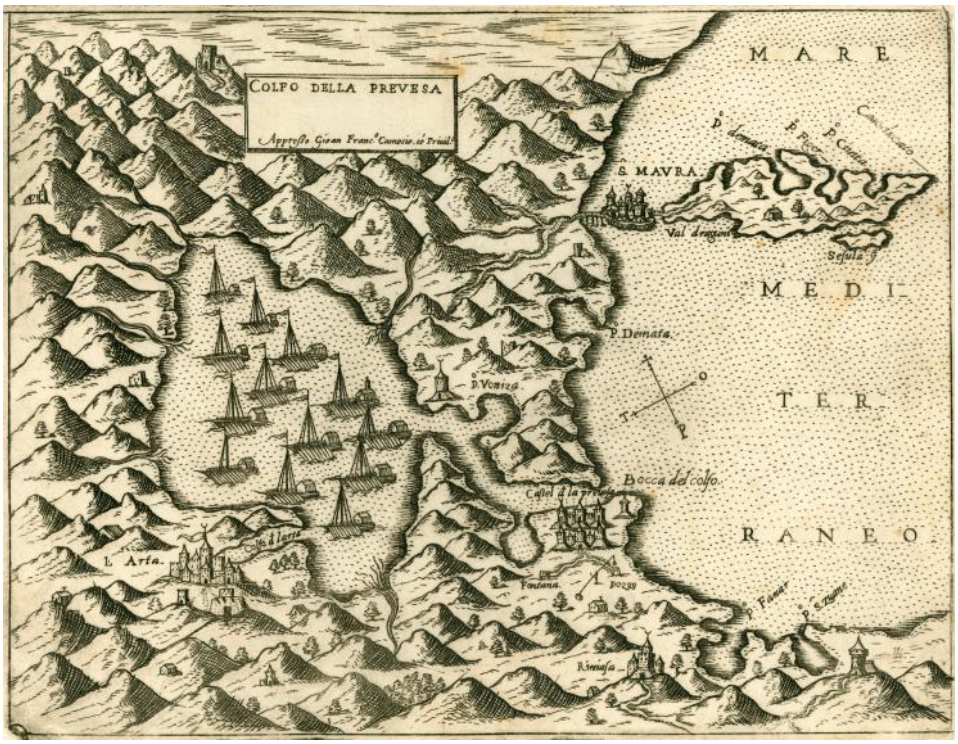

Χάρτης του 1571 με απεικόνιση του Αμβρακικού κόλπου και της Λευκάδας.
Χαλκογραφία του Giovanni Francesco Camocio
(Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN 0199)

φάσεις οχύρωσής της.[29] Τελευταία, ο Νίκος Δ. Καράμπελας πρότεινε σημαντικές τροποποιήσεις του χρονολογικού χάρτη: Αφενός υπέδειξε ως *terminus ante quem* για την κατάληψη της περιοχής της Πρέβεζας το έτος 1463, χρονολογία πτώσης του κάστρου Ρηνιάσσας, στην οποία πιθανότατα υπέκειτο διοικητικά η πρώτη.[30] Αφετέρου επέστησε την προσοχή σε βενετικό έγγραφο του 1465 με πληροφορίες περί κατασκευής ασβεστοκαμίνων από τους Οθω-

[29] SCHREINER 1975-1979, I, 528, όπου οι άλλες δύο χρονολογίες θεωρούνται είτε ασαφείς είτε οφειλόμενες σε λανθασμένους υπολογισμούς· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, κυρίως 33-36. Παρουσίαση των δύο απόψεων βλ. και στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 400-401 με σημ. 32-37. Σχετικά με την ερμηνεία των ετών 1477/78 και 1495 ως ετών οχύρωσης και επανοχύρωσης της Πρέβεζας, εκτός του Σαββίδη, βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 274· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 71· ΚΟΜΗΣ 1999, 21· THEMOPOULOU 2010, 476-477. Πάντως, η άποψη αυτή στηρίζεται έως τώρα αποκλειστικά στα *Βραχέα Χρονικά* και άλλες μεταγενέστερες του 15ου αιώνα πηγές.

[30] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 399-400· 2015, 119-123· KARABELAS 2015, 974-975.

μανούς, καθώς και περί της πρόθεσής τους να ανεγείρουν δύο καστέλια στην είσοδο του Αμβρακικού.[31] Περαιτέρω, ο ίδιος ερευνητής σχολιάζοντας επιστολή του Λεονάρδου Γ΄ Τόκκου προς τον Philippo Foscari, που απεστάλη την 31η Μαρτίου 1478 και αφορούσε στην ανέγερση εκ μέρους των Οθωμανών φρουρίου στο στόμιο του κόλπου, ταύτισε τούτο πολύ πειστικά με το πρεβεζάνικο φρούριο της Μπούκας.[32] Υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι τυχαίο ότι το επόμενο έτος πραγματοποιείται η κατάκτηση της Βόνιτσας και περιέρχεται υπό οθωμανικό έλεγχο ο Αμβρακικός, τον οποίο ο Λεονάρδος στην επιστολή του εμφάνιζε ως κτήμα του. Καθώς εδώ δεν μπορούμε να επεκταθούμε σε λεπτομέρειες τούτης της θεματικής, αρκούμαστε να υπογραμμίσουμε ότι ο Μεχμέτ Β΄ πριν από τον θάνατό του είχε ολοκληρώσει την κατάκτηση του Αμβρακικού. Προς τούτοις, οι μνημονευθείσες πρόσφατες έρευνες καθιστούν όλο και πιο εύλογο το γεγονός ότι η περιοχή της Πρέβεζας αποτελούσε ήδη από τη δεκαετία του 1460 μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποκτώντας επιτελικό ρόλο στην επεκτατική στρατηγική της τελευταίας.

2. *Το ναυπηγείο της Πρέβεζας κατά το 1500*

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου η Πρέβεζα εμφανίζεται στις ιστορικές πηγές –κυρίως στα έργα των Βενετών χρονικογράφων, στους οποίους θα επανέλθουμε– με διακριτή θέση στον οθωμανικό πολεμικό μηχανισμό.[33] Εν πρώτοις, η προστασία της εισόδου του Αμβρακικού από εχθρικά πλοία εξασφαλιζόταν, πιθανότατα ήδη νωρίτερα και με βεβαιότητα από το 1478 και εφεξής, διά του φρουρίου της Μπούκας, κτισμένου στο στόμιο του κόλπου.[34] Επιπλέον, όπως έχει υποστηριχθεί πρόσφατα, η προαναφερθείσα ύπαρξη ασβεστοκαμίνων από το 1465 συνδέεται με τη μάλλον περιοδική επιτόπια συναρμολόγηση, αν όχι παραγωγή, οπλισμού, ίσως δε και κανονιών.[35]

---

[31] Πρόκειται για το έγγραφο ASV, Senato Secreti XXII, φ. 84r-85v· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 399-401· 2015, 116-118, με μεταγραφή του κειμένου στη σημ. 31· βλ. και KARABELAS 2015, 977 με σημ. 51. Ο Καράμπελας, βασιζόμενος σε βενετικό έγγραφο του 1538 όπου απεικονίζονται στον όρμο Βαθέος βόρεια του στομίου του κόλπου δύο πυργόμορφα κτίσματα, υποθέτει ότι τα καστέλια οικοδομήθηκαν στον όρμο Βαθέος.

[32] Πρόκειται για το έγγραφο ASV, Scuola di Santa Maria di Rosario, b 29, Processo X, φ. 25r· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 401-402· 2015, 113-115, με μεταγραφή του κειμένου στη σημ. 27· βλ. και KARABELAS 2015, 978.

[33] Για τον στρατηγικό χαρακτήρα της Πρέβεζας κατά τα τέλη του 15ου-αρχές του 16ου αιώνα βλ., μεταξύ άλλων, ΚΟΜΗΣ 1999, 21-23, αν και τα εκεί αναφερόμενα περί μετασχηματισμού της «σε κανονικό ‹πόλισμα›» πρέπει να αντιμετωπιστούν με επιφυλακτικότητα· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 25-30 με σημ. 70, 311· THEMOPOULOU 2010.

[34] Για το φρούριο της Μπούκας βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010· πρβλ. εδώ παραπάνω με υποσημ. 28-32.

[35] STAVRAKOS 2010· βλ. και THEMOPOULOU 2010, 476.

Ακόμη σημαντικότερη είναι η αναφορά των πηγών στην ύπαρξη ναυπηγείου στον όρμο Βαθέος για την κατασκευή, επισκευή και εξοπλισμό πολεμικών πλοίων.[36] Το ναυπηγείο εντασσόταν σε ένα πυκνό δίκτυο πολεμικών ναυπηγοεπισκευαστικών βάσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο, ξεκινώντας από την Ιστανμπούλ, εκτεινόταν σε όλη την επικράτεια.[37] Σε ό,τι αφορά τον πόλεμο που εξετάζουμε εδώ, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η Πρέβεζα, ανήκοντας μαζί με τη Ναύπακτο, την περιοχή της Άρτας, τον Αυλώνα και τη Βογιούσα σε ένα υποδίκτυο ναυπηγείων στα δυτικά της επικράτειας, εφοδίαζε τον οθωμανικό στόλο με πλοία βασιζόμενη σε ένα ευρύτατο παραγωγικό πλέγμα πρώτων υλών, εξαρτημάτων και εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού.[38] Εφόσον σε τούτες τις πολεμικές επιχειρήσεις ο οθωμανικός στόλος ανέλαβε για πρώτη φορά κεφαλαιώδη ρόλο και καθώς μεγάλο μέρος των εχθροπραξιών έλαβε χώρα στον δυτικό ελλαδικό χώρο, η θέση της Πρέβεζας απέκτησε εκ των πραγμάτων *συστημική* σημασία, καθώς καλούταν να εκπληρώσει μια σύνθετη αμυντικοεπιθετική λειτουργία, το οποιοδήποτε πλήγμα στην οποία θα είχε επιπτώσεις και στη γενικότερη επιχειρησιακή ικανότητα του στόλου. Τούτο εν μέρει εξηγεί και τα γεγονότα που ακολούθως θα εξεταστούν.

Ήδη κατά το καλοκαίρι του 1499 καταφθάνουν στη Βενετία ειδήσεις για προετοιμασίες πλοίων στην περιοχή της Άρτας, πράγμα που υποδεικνύει ότι από την έναρξη του πολέμου τα ναυπηγεία του Αμβρακικού ήταν επιφορτισμένα με την παράδοση πλοίων στον τουρκικό στόλο.[39] Το 1500 είναι το έτος, κατά το οποίο το ναυπηγείο της Πρέβεζας θα αναλάβει καίριο ρόλο, όπως φαίνεται από την πληθώρα των ειδήσεων που έχουμε στη διάθεσή μας. Από τις πληροφορίες του χρονικού διαστήματος Μαρτίου-Ιουλίου που συλλέγει η Γαληνοτάτη σχετικά με τις προετοιμασίες του οθωμανικού στόλου καθίσταται σαφές ότι νέα σκάφη ναυπηγούνται στις εγκαταστάσεις της Ναυπάκτου, της Βογιούσας, του Αυλώνα, της περιοχής Άρτας, και φυσικά της Πρέβεζας.[40] Ακολούθως παρουσιάζονται οι αντίστοιχες πληροφορίες που καταχωρίζει ο Sanudo για το ναυπηγείο της τελευταίας:

---

[36] Για το ναυπηγείο της Πρέβεζας υπό τους Οθωμανούς βλ. κυρίως ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, σποράδην· βλ. και ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 24-32· ΚΟΜΗΣ 1999, 22-23· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 92-94· THEMOPOULOU 2010, 477-478.

[37] Για την οργάνωση των ναυστάθμων-ναυπηγείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κυρίως κατά τον 16ο και 17ο αιώνα βλ. BOSTAN 1992· 2000· για τα ναυπηγεία των Οθωμανών στον πρώην βυζαντινό και στον ελλαδικό χώρο βλ. ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 68-97.

[38] ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 72 με πίν. 5 στη σελ. 77· βλ. και εδώ παρακάτω.

[39] Βλ. SANUDO II, 939 (Ιούλιος 1499), όπου έχει δοθεί εντολή στον Φαΐτ πασά της Άρτας να εξοπλίσει δύο φούστες· πρβλ. επίσης SANUDO II, 781· σχετικά με τη ναυπήγηση τεσσάρων γαλερών στην Πρέβεζα βλ. ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 80.

[40] SANUDO III, 144, 180, 236, 253, 281, 303, 320, 334, 336-337, 362-364, 397, 417, 442, 443, 449, 450, 480, 486, 490, 498, 499, 501, 517, 520, 526, 527.

Αριθμός και τύποι ναυπηγηθέντων πλοίων.[41] Τον Μάρτιο του 1500 υπάρχουν ειδήσεις για ναυπηγικές εργασίες, ενώ τον Απρίλιο γίνεται γνωστό ότι κατασκευάζονται στην Πρέβεζα τριάντα γαλέρες, δέκα από τις οποίες είναι μπαστάρδες.[42] Επιπλέον, πληροφορούμαστε ότι τον ίδιο μήνα καθελκύστηκαν τρεις γαλέρες.[43] Σε αναφορά του αρχιναυάρχου με ημερομηνία 11 Μαΐου μεταφέρεται η μαρτυρία ενός Χειμαρριώτη, ο οποίος καταθέτει ότι κατά τα τέλη Απριλίου στην Πρέβεζα κατασκευάζονταν είκοσι ελαφρές και οκτώ βαρείες γαλέρες. Τέσσερες εκ των τελευταίων και κάποιες από τις ελαφρές είχαν ήδη καθελκυσθεί, ενώ η ναυπήγηση των υπολοίπων καθυστερούσε λόγω έλλειψης τεχνιτών. Ο ίδιος είχε τη γνώμη ότι τα σκάφη αυτά είναι βαρύτερα των αντίστοιχων βενετικών.[44] Ένας Ούγγρος πρώην κρατούμενος των Οθωμανών που εργάστηκε στο πρεβεζάνικο ναυπηγείο ανέφερε στις 16 Ιουνίου στον αρχιναύαρχο ότι βρίσκονταν στο νερό είκοσι έξι γαλέρες, δεκαέξι ελαφρές και δέκα βαρείες, οι οποίες είχαν εξαιτίας του νεαρού ξύλου μεγάλο εκτόπισμα και έβαζαν νερό.[45] Τα υπόλοιπα σκάφη βρίσκονταν υπό κατασκευή, ενώ ο σουλτάνος έδωσε εντολή να είναι έτοιμος ο στόλος μέχρι τα τέλη του μηνός, πράγμα που ο μάρτυρας θεώρησε αδύνατο. Όσα ειπώθηκαν από τον Ούγγρο επιβεβαιώνονται από τις μαρτυρίες δύο Κροατών φυγάδων που εργάζονταν στο ναυπηγείο, οι οποίοι επιπροσθέτως δήλωσαν ότι καλαφάτες εργάζονταν σε οκτώ γαλεότες, ενώ υπήρχε και ξυλεία για τη ναυπήγηση τεσσάρων φουστών. Επιπλέον, επιβεβαίωσαν την εντολή του σουλτάνου –μάλιστα, επί ποινή ανασκολοπισμού– για ολοκλήρωση των εργασιών μέχρι τα τέλη Ιουνίου, αλλά και τούτοι δεν θεωρούσαν κάτι τέτοιο ρεαλιστικό.[46] Ταυτόχρονα, ο φρούραρχος Πάργας Ανδρέας Λάντζας ανέφερε ότι τρεις πλήρως εξοπλισμένες γαλέρες προέβησαν σε δοκιμαστικό πλου εκτός του στομίου του κόλπου και επέστρεψαν.[47] Σύμφωνα με άλλον αυτόπτη μάρτυρα, βρίσκονταν στο νερό συνολικά δεκαεννέα γαλέρες, δεκαπέντε εξοπλισμένες και τέσσερες υπό ναυπήγηση· ο ίδιος είχε την άποψη ότι στο τελευταίο δεκαήμερο του Ιουνίου θα πρέπει να είχαν ολοκληρωθεί.[48] Τέλος, λίγο πριν από τη συνένωση των πλοίων της Πρέβεζας με εκείνα του οθωμανικού στό-

---

[41] Για τους τύπους των πλοίων βλ. ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 154-163.

[42] SANUDO III, 144, 253· πρβλ. και παλαιότερη εγγραφή του ιδίου μήνα, όπου γίνεται λόγος για κατασκευή στόλου δέκα γαλερών (επτά ελαφρών και τριών βαρειών) που προφανώς θα πρέπει να συμπεριληφθούν στον συνολικό αριθμό των τριάντα: SANUDO III, 180.

[43] SANUDO III, 281, 303· προφανώς το ίδιο θέμα αφορά επιστολή του Ανδρέα Λάντζα προς τον αρχιναύαρχο με ημερομηνία 28/4: SANUDO III, 334.

[44] SANUDO III, 281, 362.

[45] SANUDO III, 443· για τούτη την εγγραφή σε ελληνική μετάφραση βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 25.

[46] SANUDO III, 450 (αναφορά του βαΐλου Κέρκυρας, 17/6)· ελληνική μετάφραση μέρους της εγγραφής στο ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 25-26.

[47] SANUDO III, 443 (16/6)· πρβλ. και SANUDO III, 449, με το ίδιο θέμα.

[48] SANUDO III, 498 (25/6).

λου στις 8 Ιουλίου (βλ. παρακάτω), πληροφοριοδότης υπολογίζει τον αριθμό των πρώτων σε δέκα βαρείες και είκοσι τέσσερες ελαφριές γαλέρες καθώς και πέντε φούστες, εκτιμώντας ότι, αν και ακόμη οι εργασίες ήταν εν εξελίξει, πολύ σύντομα θα είναι έτοιμες για απόπλου.[49]

Ένας ακριβής υπολογισμός του αριθμού των ναυπηγηθέντων πλοίων είναι αδύνατος, καθώς οι διάφορες ημερολογιακές εγγραφές στα *Ημερολόγια* του Sanudo συχνά αλληλεπικαλύπτονται.[50] Πάντως, οι πληροφορίες του Απριλίου κάνουν λόγο για τριάντα κατασκευαζόμενες γαλέρες, ενώ, σε κάθε περίπτωση, ο αναφερόμενος αριθμός των βαρειών γαλερών παραμένει σταθερός στις δέκα και δύναται τοιουτοτρόπως να θεωρηθεί ως ο τελικός αριθμός των ναυπηγηθέντων σκαφών αυτού του τύπου. Για κάποια από τα υπόλοιπα πλοία, όπως οι οκτώ γαλεότες, στις οποίες εργάζονταν οι καλαφάτες, είναι εύλογο να υποτεθεί ότι δεν κατασκευάσθηκαν εξαρχής, αλλά απλώς επισκευάσθηκαν. Επιπλέον, καθώς στα πλοία που απέπλευσαν συμπεριλαμβάνονται φούστες και στο ναυπηγείο υπήρχε, όπως είδαμε, επάρκεια ξυλείας για την κατασκευή τεσσάρων φουστών, είναι πιθανόν ότι τουλάχιστον μέρος αυτών ναυπηγήθηκε στην Πρέβεζα. Έως τώρα, κάποιοι ερευνητές δέχονται ότι ο συνολικός αριθμός των ναυπηγηθέντων πλοίων ανερχόταν στις δέκα βαρείες και δεκαέξι ελαφρές γαλέρες.[51] Τούτη η εκτίμηση, όμως, βασίζεται αποκλειστικά στις μαρτυρίες του Ούγγρου και των δύο Κροατών φυγάδων, που καταγράφηκαν στις 16 και 17 Ιουνίου αντίστοιχα, και εξ αυτού δεν αντικατοπτρίζουν το σύνολο της παραγωγής. Καθώς οι ρυθμοί ήταν εργώδεις και οι εργασίες συνεχίστηκαν έως τον Ιούλιο, καθίσταται βέβαιο ότι υπήρχε χρόνος για την αποπεράτωση και άλλων πλοίων. Τέλος, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι εκάστοτε πληροφορίες αφορούσαν στα ναυπηγούμενα σκάφη και όχι τον πλήρη στόλο. Επομένως, ακόμη και δεχόμενοι ότι κάποια πλοία δεν ήταν εγκαίρως έτοιμα ή ότι μέρος των πληροφοριών είναι ανακριβές, νομιμοποιούμαστε από τα δεδομένα που εξετέθησαν να συμπεράνουμε ότι ο αριθμός των κατασκευασμένων στην Πρέβεζα πλοίων, όπως και του συνόλου εκείνων που απέπλευσαν από εκεί τον Ιούλιο, ήταν μεγαλύτερος του έως τώρα θεωρούμενου, φθάνοντας –και πιθανότατα υπερβαίνοντας– τα τριάντα.

---

[49] SANUDO III, 520 (6/7)· αναφέρεται κι ένα σκιεράτσο του Φαΐτ πασά.

[50] Πέραν του Sanudo, ο χρονικογράφος Priuli ομιλεί για τριάντα ένα εν συνόλω πλοία, δηλ. τριάντα γαλέρες (δέκα βαρείες και είκοσι ελαφρές) καθώς και ένα σκιεράτσο: PRIULI II, 8, 31-33· 11, 33-35· 13, 27-28. Τα μεταγενέστερα *Βραχέα Χρονικά* κάνουν λόγο για είκοσι οκτώ κάτεργα: SCHREINER 1975-1979, I, 289-290, 295 αρ. 36.30· τον ίδιο αριθμό παραδίδει και το Χρονικό του Ι. Καρτάνου, το οποίο, βέβαια, είναι σχεδόν ταυτόσημο με το προηγούμενο: HOPF 1873, 268-269.

[51] ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 79· THEMOPOULOU 2010, 478· αντιθέτως, ο ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 33, ακολουθώντας τα *Βραχέα Χρονικά* ομιλεί για «28 πρεβεζιώτικα πλοία».

Settentrione
PARTE DELL' EPI
PREVESA, già CASSIOPEA
MARE DI GRECIA, olim JONIUM MARE
GOLFO DELL' ARTA
PREVESA
PORTO DI DEMATA
XEROMERO, di ACARNAN
GRAN STAGNO
Laguna
Parte dell'Isola di S Maura
Occidente
Mezzo Giorno
GOLFO DELLA PREVESA
Dedicato
Dal P. Cosmografo Coronelli,
All'Ill.mo Sig. Abbate Francesco
Foscari,
Figlio dell'Ecc.ll S. Pietro

Χάρτης του 1691 με απεικόνιση του Αμβρακικού κόλπου, των παρακτίων περιοχών του και του φρουρίου της Μπούκας. Επιχρωματισμένη χαλκογραφία του Vincenzo Maria Coronelli (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN 0001)

Οργάνωση παραγωγής και προσωπικό. Το πλήθος και οι διαφορετικοί τύποι πλοίων προϋποθέτουν λεπτομερή σχεδιασμό της παραγωγής και ειδικό προσωπικό.[52] Κερκυραίος πληροφοριοδότης είδε πλήθος ανθρώπων στα βουνά του Μετσόβου να μεταφέρουν ανά δύο κουπιά για την Πρέβεζα, ενώ ο προαναφερθείς Χειμαρριώτης ευρισκόμενος στην περιοχή του Ζητουνίου άκουσε ότι φορτία με μεταλλικά εξαρτήματα πρόκειται να σταλούν και στην Πρέβεζα. Ο Ούγγρος και οι δύο Κροάτες ανέφεραν ότι μεταφέρονταν χίλια κουπιά από την περιοχή Ιωαννίνων (προφανώς το Μέτσοβο) και κατάρτια από το δάσος των Ρωγών, ότι τα ιστία κατασκευάζονταν στα Ιωάννινα, ότι άγκυρες και μεταλλικά εξαρτήματα έφθαναν από τη Ναύπακτο μέσω Άρτας και ότι τα ξάρτια ετοιμάζονταν επιτόπου.[53] Ως προς το προσωπικό, κατά τον Ούγγρο στα ναυπηγεία εργάζονταν εκατό πρωτομάστορες, καλαφάτες και ξυλουργοί, ενώ ο Χειμαρριώτης, που επισήμανε έλλειψη προσωπικού στην Πρέβεζα, συνάντησε στον δρόμο προς Ιωάννινα τριάντα πρωτομάστορες που κατευθύνονταν προς το ναυπηγείο του Αμβρακικού.[54] Επίσης, από άλλες πηγές είναι γνωστό ότι κατά το 1500 εστάλησαν από την περιοχή των Κυδωνιών καλαφάτες σε Πρέβεζα και Αυλώνα.[55] Αν και εδώ δεν μπορούμε να επεκταθούμε, για να δοθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα του ναυπηγείου, στο πλήθος των τεχνιτών θα πρέπει να προστεθούν το διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό, οι οπλουργοί, τα πληρώματα πλοίων και τα στρατεύματα που κατέφθασαν τον Ιούνιο: Οι 8.000 αζάπηδες, 500 γενίτσαροι και 2.000 αγγαρευόμενοι χριστιανοί που μνημονεύονται αποτελούσαν μόνον ένα μέρος αυτών.[56]

Τα παραπάνω βεβαιώνουν ότι το καλοκαίρι του 1500 η Πρέβεζα αποτελούσε αναντικατάστατο επιχειρησιακό ναύσταθμο του οθωμανικού στόλου, από την απρόσκοπτη λειτουργία του οποίου εξαρτώντο σε σημαντικό βαθμό οι επικείμενες επιχειρήσεις. Εντός του Ιουνίου έγινε σε όλους σαφής ο στρατηγικός στόχος των Οθωμανών, δηλαδή η συνένωση του στόλου που βρισκόταν στη Ναύπακτο με τα πλοία της Πρέβεζας, ούτως ώστε να πλεύσουν από κοινού προς τη Μεθώνη.[57] Στην Πρέβεζα οι Οθωμανοί, φοβούμενοι εχθρικές

---

[52] Για το προσωπικό των οθωμανικών ναυπηγείων βλ. ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 132-152.

[53] Για τις παραπάνω πληροφορίες βλ. SANUDO III, 337, 362, 443, 450· πρβλ. και ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 25-26· ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 32, 37, 49· ΚΟΜΗΣ 1999, 22-23· THEMOPOULOU 2010, 478.

[54] SANUDO III, 362, 443, 450.

[55] BOSTAN 1992, 73· ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 143-144.

[56] SANUDO III, 450, 501.

[57] Σχετικά με τις πληροφορίες για την πορεία και τον αριθμό των πλοίων του στόλου της Ναυπάκτου, που υπολογιζόταν στα 250-260, βλ. SANUDO III, 442, 450, 486, 499, 500· πρβλ. PRIULI II, 11, 28-37. Στην έρευνα ο παραπάνω αριθμός ταυτίζεται συχνά με το σύνολο των πλοίων: βλ. π.χ. THEMOPOULOU 2010, 477-478 με σημ. 25. Οι παραπάνω πηγές, πάντως, είναι σαφείς ως προς το γεγονός ότι τα πρεβεζάνικα πλοία προστίθενται σε εκείνα της Ναυπάκτου.

επιθέσεις, ελλιμένισαν τα έτοιμα πλοία εντός του όρμου Βαθέος, όπου φρουρούνταν συνεχώς, ενώ στην είσοδο του λιμένα τοποθετήθηκαν δύο μπομπάρδες.[58] Σε μια προσπάθεια αντιπερισπασμού, πιθανότατα προς τα τέλη Ιουνίου, μερικές βενετικές γαλέρες έριξαν στο στόμιο του κόλπου, όπου τα νερά ήταν αβαθή, μεγάλους λίθους, προκειμένου να καταστήσουν την έξοδο των βαρειών γαλερών αδύνατη.[59] Αν και πολλοί στη Βενετία ήλπιζαν ότι τοιουτοτρόπως θα εμποδιζόταν η συμμετοχή των πρεβεζάνικων πλοίων στις επιχειρήσεις, το πρόβλημα δεν αποδείχθηκε ανυπέρβλητο για τους Οθωμανούς.[60] Γενικώς, οι Βενετοί φαίνεται ότι απέφυγαν οποιαδήποτε δυναμική επιχείρηση εντός του κόλπου κατά την περίοδο κατασκευής των πλοίων, πράγμα που ο χρονικογράφος Priuli στηλιτεύει, αποδίδοντάς το, κατά κύριο λόγο, στην παθητική στάση του αρχιναυάρχου Trevisan.[61] Τελικά, στις αρχές Ιουλίου οι εξελίξεις κορυφώθηκαν: Στις 4 του μηνός ο οθωμανικός στόλος έχοντας προηγουμένως αποπλεύσει από τη Ναύπακτο και περιπλέοντας τις Εχινάδες φαίνεται πως ελλιμενίσθηκε στον κόλπο του Νυδρίου στη Λευκάδα.[62] Κατά την έκτη πρωινή της 8ης Ιουλίου ο Βενετός αρχιναύαρχος ευρισκόμενος στους Αντίπαξους άκουσε ομοβροντίες κανονιών· κατευθυνόμενος προς τη Λευκάδα, πληροφορήθηκε ότι αυτές δεν οφείλονταν σε κάποια αψιμαχία του εχθρικού στόλου με τις βενετικές εμπροσθοφυλακές αλλά αποτελούσαν εκδηλώσεις πανηγυρισμού των Οθωμανών, καθώς ο στολίσκος της Πρέβεζας είχαν συνενωθεί με τον υπόλοιπο στόλο στη Λευκάδα και είχαν αποπλεύσει απερίσπαστα για την Πελοπόννησο.[63] Όπως σημειώνει και πάλι ο

---

[58] SANUDO III, 450· ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 25.

[59] PRIULI II, 8, 34-36: «[…] Dil che, havendo intesso questo, il Proveditor Veneto andò cum alchune galle in quello locho et butò in bocha del porto de l'Arta et de la Prevexe alchuni saxi, talmente che stropò il buso del porto, che le galie non potevano piui uscire». – Αυτό το επεισόδιο, το οποίο στηρίζεται σε πληροφορίες από τη Ραγούσα, όπως και οι εν γένει εγγραφές του ετέρου Βενετού χρονικογράφου Girolamo Priuli που σχετίζονται με την Πρέβεζα, δεν έχουν, από όσο βλέπουμε, απασχολήσει μέχρι τούδε την έρευνα.

[60] Φαίνεται, επίσης, ότι στη Βενετία επικρατούσε η εντύπωση ότι οι γαλέρες δεν θα μπορούσαν να εξέλθουν από τα αβαθή νερά του κόλπου λόγω του βάρους τους: PRIULI II, 8, 39· 16, 27-29.

[61] Βλ. PRIULI II, 16, 33-39· ο χρονικογράφος παρατηρεί ότι η καταστροφή των οθωμανικών πλοίων όσο οι τεχνίτες εργάζονταν ακόμη επί αυτών θα μπορούσε να γίνει εύκολα και με λίγα βενετικά πλοία, και έτσι θα αποτρεπόταν εξαρχής η συνένωση του εχθρικού στόλου. Βλ. επίσης PRIULI II, 11, 37-40, όπου αναφέρεται ότι ο αρχιναύαρχος έστειλε κάποιες γαλέρες στην Πρέβεζα για να εμποδίσουν την έξοδο των πλοίων από τον κόλπο, αυτές όμως υποχώρησαν όταν γνωστοποιήθηκε η άφιξη του στόλου από τη Ναύπακτο (βλ. παρακάτω). Πρβλ. COGO 1899, 369-370, ο οποίος υπογραμμίζει ότι στην επιφυλακτικότητα του Trevisan ως αρχιναυάρχου έπαιξε μεγάλο ρόλο και η κακή κατάσταση του βενετικού στόλου.

[62] SANUDO III, 517, 520.

[63] SANUDO III, 499, 526, 527· PRIULI II, 16, 18-27· SCHREINER 1975-1979, I, 289-290, 295 αρ. 36.30 (*Βραχέα Χρονικά*)· HOPF 1873, 268-269 (Χρονικό Καρτάνου). Ως σημείο συνάντησης των πλοίων αναφέρεται το ακρωτήριο Δουκάτο, πρβλ. όμως και SANUDO III, 517, 520.

Priuli, όταν οι ειδήσεις αυτές έφθασαν στη Βενετία, η απογοήτευση ήταν έκδηλη.[64] Στο τέλος του καλοκαιριού η Οθωμανική Αυτοκρατορία, έχοντας επιφέρει στη Γαληνοτάτη το σφοδρότερο χτύπημα του πολέμου –την απώλεια της Μεθώνης και της Κορώνης– εξερχόταν νικήτρια. Η συμβολή σε τούτο του πρεβεζάνικου ναυπηγείου, ως συστημικού μέρους της οθωμανικής πολεμικής μηχανής, ήταν καθοριστική.

Το φθινόπωρο του 1500 το κλίμα άλλαξε. Σε αυτό συνέτεινε, εν πρώτοις, η ανάληψη πρωτοβουλιών από τον τολμηρότερο νέο αρχιναύαρχο Benedetto Pesaro, ο οποίος τον Σεπτέμβριο, προσπαθώντας να καταδιώξει τον σουλτανικό στόλο κατά την αναχώρησή του προς τον Ελλήσποντο, επιχείρησε εφόδους σε νησιά του βορείου Αιγαίου, κυρίως στη Μυτιλήνη και Τένεδο, όπου οι άνδρες του λεηλάτησαν κάποιους οικισμούς.[65] Επιπλέον, η εμφάνιση του ισπανικού στόλου στην Κέρκυρα τον Οκτώβριο, δημιούργησε νέα δεδομένα και συνοδεύθηκε από τη μετατόπιση του πολέμου στο Ιόνιο.[66]

Στο ναυπηγείο της Πρέβεζας και μετά το πέρας των θερινών επιχειρήσεων οι εργασίες δεν διακόπηκαν. Στις 8 Οκτωβρίου ο βαΐλος της Κέρκυρας γνωστοποιεί στη Γαληνοτάτη πληροφορίες από την Πρέβεζα που συλλέχθηκαν μέσω κατασκόπων και αυτοπτών μαρτύρων, σύμφωνα με τις οποίες επισημαίνεται κατ' αρχάς ο φόβος που επικρατούσε στον Αμβρακικό, καθώς οι Οθωμανοί θεωρούσαν ότι ο βενετικός στόλος υπό τον Pesaro ήταν ο ισπανικός και ήταν έτοιμοι να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους. Στην Πρέβεζα βρισκόταν ο φλαμπουριάρης του Αγγελοκάστρου με συνοδεία σαράντα ατόμων, είχαν καθελκυσθεί εννέα γαλέρες χωρίς κατάρτια και κουπιά και ακόμη τρεις ετοιμάζονταν στη στεριά. Υπήρχαν μόνον είκοσι έξι καλαφάτες από τη Ναύπακτο, ενώ κάποιοι τεχνίτες απεβίωσαν λόγω των κακών συνθηκών. Επιπλέον, οι αζάπηδες που φρουρούσαν τα πλοία απεχώρησαν με σουλτανική εντολή, ενώ στο φρούριο της Μπούκας είχαν εγκατασταθεί περίπου είκοσι πυροβόλα, δύο αρκετά μεγάλα (πιθανότατα κανόνια) και τα υπόλοιπα ολμοβόλα.[67] Με νεότερες πληροφορίες γνωστοποιείται ότι ο σουλτάνος έχει δώσει εντολή

---

[64] PRIULI II, 16, 31-33.

[65] SANUDO III, 938, 990-992, 1025· PRIULI II, 67,45-68,1· βλ. και ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, 212-213, όπου εσφαλμένα ως αρχιναύαρχος κατονομάζεται ο αποθανών Trevisan. – Ας σημειωθεί ότι πολιορκία του φρουρίου της Μυτιλήνης στις 12 Οκτωβρίου του επομένου έτους από τον συνασπισμένο γαλλοβενετικό στόλο κατέληξε σε αποτυχία: SANUDO IV 178, 180-181· PRIULI II, 188,17-189,10· από οθωμανικής πλευράς πρβλ. HAJI KHALIFEH 1831, 23-24.

[66] Βλ. εδώ παραπάνω Ενότητα Β΄1.

[67] Για τις πληροφορίες αυτές βλ. SANUDO III, 945-946· πρβλ. όμως νεότερη εγγραφή αυτόθι, 873 (17/10), όπου ο βαΐλος αναφέρει ότι έχουν καθελκυσθεί και είναι ελλιμενισμένες στον όρμο Βαθέος έξι γαλέρες, ενώ σε ακόμη έξι που βρίσκονται στη στεριά εργάζονται εντατικά ξυλουργοί και καλαφάτες. Ο συνολικός αριθμός των πλοίων, δηλαδή δώδεκα, παραμένει πάντως ίδιος.

στον φλαμπουριάρη Αγγελοκάστρου να ετοιμάσει καινούργιο στόλο στην Πρέβεζα.[68]

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η σκέψη κατάληψης ή επίθεσης στην Πρέβεζα δεν ήταν νέα, αφού ο Trevisan τον Δεκέμβριο του 1499, περίπου δεκατρείς μήνες πριν λάβει χώρα η εισβολή του Pesaro στον Αμβρακικό (βλ. παρακάτω), διατύπωνε ως βασικούς τέσσερεις στρατιωτικούς στόχους: Τον εμπρησμό του οθωμανικού στόλου και την κατάληψη Κεφαλλονιάς, Λευκάδας και Πρέβεζας.[69] Το γεγονός ότι κανένας από αυτούς τους στόχους δεν είχε επιτευχθεί έως τους τελευταίους μήνες του 1500 είναι ενδεικτικός της κατάστασης του βενετικού στόλου και εξηγεί τις σαρωτικές νίκες των Οθωμανών. Την περίοδο Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1500, καθώς ο βενετικός και ο ισπανικός στόλος έχουν συνενωθεί, οι στρατιωτικοί στόχοι τίθενται εκ νέου, και κάποιοι, όπως είδαμε, επιτυγχάνονται είτε σε μικρό βαθμό, όπως στα προγεφυρώματα για τη Λευκάδα, είτε ολικώς, όπως στην Κεφαλλονιά. Παράλληλα, τον Δεκέμβριο, όπως δείχνουν οι εγγραφές του Sanudo, διατυπώνονται επανειλημμένα από τους στρατιωτικούς σκέψεις για τον εμπρησμό των στόλων Βογιούσας και Πρέβεζας.[70] Ο Sanudo, όμως, διασώζει και μια πληροφορία που αποκτά κεφαλαιώδη σημασία ως προς την εξέλιξη των γεγονότων στον Αμβρακικό, τα οποία θα πραγματευθούμε στην επόμενη ενότητα: Σύμφωνα με πληροφορίες του βαΐλου Κέρκυρας (28 Οκτωβρίου), οι οποίες επιβεβαιώνονται από δύο επιπλέον εγγραφές (Ιανουάριος 1501), οι δώδεκα προαναφερθείσες γαλέρες της Πρέβεζας μεταφέρθηκαν και ελλιμενίσθηκαν στη Βόνιτσα.[71]

---

[68] SANUDO III, 895-896 (23/10), 897 (18/10). Πιθανώς, ο φλαμπουριάρης Αγγελοκάστρου ήταν υπεύθυνος για τη ναυπήγηση πλοίων στην Πρέβεζα: ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 27 με σημ. 100· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 253 σημ. 174.

[69] SANUDO III, 78 (15/12/1499)· πρβλ. COGO 1899, 351.

[70] SANUDO III, 1157, 1221, 1230, 1391· πρβλ. και αυτόθι, 945.

[71] Λόγω της σπουδαιότητάς τους για την παρούσα θεματική, ακολουθεί η μεταγραφή των τριών εγγραφών: 1) SANUDO III, 1073: (*Da Corfù, dil baylo, di 28 octubrio*) «[…] per il capetanio di la Parga è avisato, che, le 12 galie di la Prevesa è compite in aqua, e condute in uno locho chiamato la Vandiza, che vien a la Prevesa […]». – 2) SANUDO III, 1394: (*Da la Barga, di Andrea Lanza, capetanio, di primo, al capetanio zeneral* / Ιανουάριος, πιθανότατα προς τα τέλη του μηνός): «[…] et le galie erano a la Prevesa, numero 12, è assa'tempo le hanno mandate a Vendiza». – 3) SANUDO III, 1399: (*Da Corphù, dil baylo et capetanio e provedador di 22* [ενν. Ιανουαρίου]): «[…] da la Prevesa si ha per più vie, quelle galie esser condute a la Vandiza, lontam de la Prevesa mia X, custodite *solum* da turchi 5 per una […]».

3. *Η εισβολή του Pesaro στον Αμβρακικό τον Ιανουάριο του 1501: Πηγές και γεγονότα*

Οι βασικές πηγές για τα γεγονότα που θα μας απασχολήσουν είναι δύο. Κατά πρώτον, η *Istoria Viniziana* του καρδιναλίου Pietro Bembo (1470-1547), η εκδοχή της οποίας, με κάποιες εξαιρέσεις, κυριαρχεί στην ιστοριογραφία.[72] Ο Bembo, ως κομβική μορφή της ιταλικής Αναγέννησης, το 1530 επιλέχθηκε από τη Γαληνοτάτη ως επίσημος ιστοριογράφος της και έως το 1543 συνέγραψε σε δώδεκα βιβλία την Ιστορία της για το διάστημα 1487-1513.[73] Η αρχική λατινική εκδοχή του βιβλίου μεταφράστηκε στην Ιταλική από τον συγγραφέα, ενώ το έργο εκδόθηκε μετά τον θάνατο του καρδιναλίου κατά τα έτη 1551 και 1552, αντίστοιχα προς τις δύο γλώσσες. Στο πέμπτο βιβλίο της Ιστορίας, όπου εξιστορείται και ο Β΄ Βενετοτουρκικός πόλεμος, απαντώνται τα σχετικά με τα γεγονότα της Πρέβεζας (παράρτ. αρ. 1-2).

Η δεύτερη πηγή είναι τα *Diarii* του Marin Sanudo ή Marino Sanuto (1466-1536), στις πληροφορίες των οποίων βασιστήκαμε κατά κύριο λόγο στην προηγούμενη ενότητα. Ο Sanudo είναι ο γνωστότερος συντάκτης βενετικών χρονικών, ενός ιστοριογραφικού είδους που άνθησε στην πόλη των τεναγών από τον 11ο μέχρι τον 17ο αιώνα, μέσω του οποίου καταγράφονταν υπό ημερολογιακή μορφή τα εσωτερικά και εξωτερικά γεγονότα και πληροφορίες που αφορούσαν στη Γαληνοτάτη.[74] Καθότι θα επιστρέψουμε στον χρονικογράφο στην επόμενη ενότητα, αρκεί εδώ να σημειώσουμε ότι ο Sanudo κατέλιπε περίπου 40.000 χειρόγραφες σελίδες που περιέχουν όλες τις ειδήσεις που κατέφθαναν καθημερινά στη Βενετία για το διάστημα 1496-1533.[75] Καθώς διατηρούσε πρόσβαση και στην εμπιστευτική αλληλογραφία των βενετικών αρχών, το έργο του αναπληρώνει σε σημαντικό βαθμό τις αρχειακές πηγές για το διάστημα αυτό, παραδίδοντας συχνά και το περιεχόμενο επίσημων εγγράφων των βενετικών αρχείων που δεν διασώζονται. Ο Sanudo θεωρούσε τις εγγραφές του ως το υλικό για μια ιστορία της Βενετίας, την οποία, όμως, δεν συνέγραψε ποτέ. Αντιθέτως, το έργο του τέθηκε στη διάθεση του Bembo για τη συγγραφή της δικής του Ιστορίας, ενώ στη συνέχεια παρέ-

---

[72] Πρβλ. εδώ παρακάτω Ενότητα Γ΄.

[73] Για την επιλογή του Bembo ως επισήμου ιστοριογράφου από το Συμβούλιο των Δέκα και τη διαδικασία συγγραφής της Ιστορίας του αναλυτικά βλ. LAGOMAGGIORE 1904-1905, κυρίως τ. 7, 9-31, 334-372· τ. 8, 162-173· πρβλ. εδώ και Ενότητα Γ΄. Για τη δομή του έργου LAGOMAGGIORE 1904-1905, τ. 8, 173-108, 317-320· για μια ευσύνοπτη και χρήσιμη παρουσίαση του έργου βλ. και την εισαγωγή στην αγγλική μετάφραση στο ULERY 2007, ix-xxiii.

[74] Για τα *Χρονικά* ως ιστοριογραφικό είδος στη Βενετία βλ. NEERFELD 2006, 15-26 και σποράδην.

[75] Για τα *Diarii* του Sanudo, μεταξύ άλλων, βλ. NEERFELD 2006, 34-45· CRIFÒ 2014, 40-56· για μια εισαγωγή στο έργο, με επιλογή κειμένων βλ. LABALME & SANGUINETI WHITE 2008.

μεινε απροσπέλαστο έως τον 18ο αιώνα, οπόταν κάποια τμήματά του διαδοχικά είδαν το φως της δημοσιότητας.[76] Η συνολική δημοσίευση του έργου πραγματοποιήθηκε μόλις κατά το διάστημα 1879-1903, με την έκδοσή του σε πενήντα οκτώ τόμους.[77] Όπως προαναφέρθηκε, οι πληροφορίες προέρχονταν από διάφορες πηγές και καταχωρίζονταν βάσει της ημερομηνίας άφιξής τους στη Βενετία. Αν τούτο αποτελεί μειονέκτημα σε πρώτο επίπεδο, καθώς απαιτεί την προσπάθεια του ιστορικού να αξιολογήσει και ενοποιήσει ανομοιόμορφα δεδομένα, από την άλλη αποτελεί τεράστιο πλεονέκτημα διότι οι εγγραφές συνήθως είναι εξαντλητικά λεπτομερείς, αναπαράγοντας σε μεγάλο βαθμό τα έγγραφα, στα οποία ερείδονται χωρίς να υποτάσσονται σε περιορισμούς, ιδεολογικές στοχεύσεις ή προσαρμογές εκτενέστερων αφηγήσεων, όπως αυτής του Bembo που εκπροσωπούσε την επίσημη Βενετία. Ειδικά για το θέμα που εξετάζεται εδώ, θα γίνει σαφές ότι η εκδοχή του Sanudo – παραμελημένη, εν πολλοίς, από την έρευνα– είναι η αναλυτικότερη, σαφέστερη και πλέον αξιόπιστη (παράρτ. αρ. 3).

Για τον έλεγχο αμφότερων των κυρίων πηγών, παρατίθενται εδώ οι σχετικές αναφορές από δύο ακόμη έργα του 16ου αιώνα, τα οποία επίσης δεν απασχόλησαν την έρευνα ως προς τα γεγονότα του Αμβρακικού: Αφενός, τα *Ημερολόγια* του χρονικογράφου Girolamo Priuli (1476-1547), επιφανούς Βενετού εμπόρου και τραπεζίτη, σύγχρονου των γεγονότων και του Sanudo. Τούτα καλύπτουν την περίοδο 1494-1512 και είναι μεν συνοπτικότερα εκείνων του Sanudo, τα συμπληρώνουν μολαταύτα με ενδιαφέροντα στοιχεία (παράρτ. αρ. 4).[78] Αφετέρου, το έργο *Περί καταγωγής των Τούρκων σουλτάνων* του Θεοδώρου Σπανδούνη ή Σπανδουγίνου (; - μετά το 1538), Έλληνα προερχόμενου από τη βυζαντινή οικογένεια των Κατακουζηνών, γραμμένο στην Ιταλική, η τελευταία εκδοχή του οποίου συντάχθηκε το 1538 και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία σε δύο εκδόσεις του 1550 και 1551.[79] Το κείμενο εξιστορώντας τη ζωή και τους πολέμους των σουλτάνων έως το 1538, μνημονεύει –υπό τον Βαγιαζήτ Β΄– τα περί τον Αμβρακικό (παράρτ. αρ. 5).

---

[76] Πρβλ. εδώ παρακάτω Ενότητα Γ΄.

[77] FULIN et al. 1879-1903· για την έκδοση των *Diarii* βλ. BERCHET 1903, 125-139· CRIFÒ 2014, 62-74 (με βιβλιογραφία).

[78] Για τον Priuli και τα δικά του *Diarii* βλ. NEERFELD 2006, 46-63. Ας σημειωθεί ότι το έργο του Priuli δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί στο σύνολό του, όπως, άλλωστε, και πλήθος άλλων Χρονικών όπου πιθανώς λανθάνουν πληροφορίες για τις επιχειρήσεις του Αμβρακικού. – Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατόν στον γράφοντα να συμβουλευθεί το δημοσιευμένο τμήμα των *Annali Veneti* του Pietro Dolfin (1427-1506), του τρίτου των Βενετών χρονικογράφων αυτής της περιόδου, το οποίο αφορά την περίοδο 1500-1505 και ενδεχομένως υπεισέρχεται στα εδώ εξεταζόμενα: CESSI & SAMBIN 1943· για το έργο βλ. NEERFELD 2006, 72-101.

[79] Το χειρόγραφο της τελευταίας εκδοχής, απαλλαγμένο από λάθη των παλαιότερων εκδόσεων, δημοσιεύθηκε το 1890 από τον Κωνσταντίνο Σάθα στο SPANDUGNINO, 133-261· σχετικά με τον Σπανδούνη, το έργο του και την εκδοτική του ιστορία βλ. αυτόθι, iii-l· NICOL 1997, xvii-xxvi.

Ο Bembo (παράρτ. αρ. 1-2) αφηγείται τα γεγονότα του Αμβρακικού, τοποθετώντας τα μετά την αναχώρηση του ισπανικού στόλου, ως εξής: Ο Pesaro, ερχόμενος από την Κεφαλλονιά, κατέπλευσε στις 23 Ιανουαρίου με είκοσι έξι πλοία στη Λευκάδα.[80] Εκεί, σε ασφαλή λιμένα διάλεξε οκτώ από τις δεκατέσσερες ελαφρές γαλέρες που είχε στη διάθεσή του, τις οποίες επάνδρωσε με ερέτες και στρατιώτες της επιλογής του. Κατόπιν έπλευσε εντός του Αμβρακικού κόλπου,[81] του οποίου η είσοδος είναι τόσο στενή ώστε με ένα πέταγμα λίθου μπορεί κάποιος να φθάσει την άλλη πλευρά, ενώ τα νερά του είναι αβαθή και τα πλοία περνούν με δυσκολία. Στο στόμιο του κόλπου υπάρχει οχυρωμένος πύργος για την αποτροπή παραβίασης της εισόδου. Ο Pesaro, ενθαρρύνοντας τους ερέτες, πέρασε εμπρός από τον πύργο χάνοντας τρεις ή τέσσερεις άνδρες από τα εχθρικά πυρά και κατευθύνθηκε στις ένδεκα, αρτίως εξοπλισμένες οθωμανικές γαλέρες. Στον αναφερθέντα κόλπο υπάρχει λιμένας με ταρσανά που τον υπερασπίζει παρακείμενο κάστρο. Στον λιμένα, από την είσοδο του οποίου μπορεί να περάσει μόνον μια γαλέρα, ήταν ελλιμενισμένες οι γαλέρες που ναυπηγήθηκαν εκεί. Οι στρατιώτες του Pesaro αποβιβαζόμενοι συνεπλάκησαν με τους εχθρούς, άλλους που εξήλθαν από το κάστρο και άλλους που φρουρούσαν τα πλοία, τους κατέβαλαν, παρέδωσαν στις φλόγες τα κτήρια, λαφυραγώγησαν τον πλούσιο εξοπλισμό που προοριζόταν για τα σκάφη και οδήγησαν τις εχθρικές γαλέρες εκτός του λιμένα, ενώ πυρπόλησαν και δύο παλαιές. Χάθηκαν σαράντα άνδρες, που λόγω της απληστίας τους για λάφυρα προωθήθηκαν υπέρμετρα. Εν συνεχεία, δένοντας τις γαλέρες στην εξωτερική πλευρά των δικών τους πλοίων, προς το μέρος του πύργου, οι εισβολείς επέστρεψαν στη Λευκάδα και απέπλευσαν την 1η Φεβρουαρίου με όλο τον στόλο προς Κέρκυρα για επιδιορθώσεις.

Ο Sanudo καλύπτει εκτενώς τα γεγονότα, ευλόγως εφόσον ουσιαστικά αναπαράγει σε πλάγιο λόγο την έκθεση που συνέταξε ο αρχιναύαρχος την 29η Ιανουαρίου στο Πόρτο Δέματα (Άγιος Νικόλαος Ακαρνανίας) αμέσως μετά το πέρας της επιχείρησης. Προηγουμένως, ο χρονικογράφος σημειώνει ότι στις 10 Φεβρουαρίου στην αίθουσα του Κολλεγίου του ανακτόρου των Δόγηδων ανεγνώσθησαν δύο επιστολές του Pesaro για τα διαδραματισθέντα, κομιστής των οποίων στη Γαληνοτάτη ήταν ο σοπρακόμιτος Gabriel Soranzo· η μια εκ των δύο ανεγνώσθη εισέτι στο Μέγα Συμβούλιο, και είναι αυτή που παρατίθεται στα *Diarii* (παράρτ. αρ. 3).[82] Η έκθεση στα γενικά της

[80] Στη λατινική έκδοση αναφέρονται οκτώ βαρείες γαλέρες, ενώ στην ιταλική εκ παραδρομής τέσσερες, λάθος που διορθώθηκε σε μεταγενέστερες εκδόσεις.

[81] Στη λατινική έκδοση «Αμβρακικός κόλπος», στην ιταλική «κόλπος Πρέβεζας».

[82] SANUDO III, 1414, 1415 (10/2/1501)· ενδεικτική του εύρους των πληροφοριών του Sanudo, ο οποίος, άλλωστε, τότε ήταν μέλος του Κολλεγίου, είναι η αναφορά του στην περιβολή του σοπρακόμιτου: «vestito con una vesta di veludo negro». Σημειωτέον ότι η εγγραφή του Priuli για τα γεγονότα καταχωρίστηκε την 11η Φεβρουαρίου (βλ. παραρτ. αρ. 4). – Για μια

σημεία έχει ως εξής: Αφού προτάσσονται περιληπτικά τα γεγονότα, ήτοι το πέρασμα του στομίου του Αμβρακικού, η αρπαγή των ένδεκα ελαφρών τουρκικών γαλερών που βρίσκονταν στον λιμένα της Βόνιτσας, ο εμπρησμός δύο άλλων σκαφών, η λαφυραγώγηση πολλών ειδών εξάρτησης πλοίων και η ασφαλής έξοδος του βενετικού στολίσκου, ζητείται η κατανόηση του αναγνώστη για το μακροσκελές της εξιστόρησης των συμβάντων που επακολουθεί. Ο Pesaro, αποπλέοντας την 21η Ιανουαρίου με δεκατέσσερες ελαφρές γαλέρες από την Κεφαλλονιά προς το Δραγαμέστο (Αστακός) αποβιβάζει εκεί το πλήρωμα και προβαίνει σε ανεφοδιασμό. Είχε δώσει εντολή σε άλλες έξι βαρείες γαλέρες και τέσσερα βοηθητικά πλοία να τον ακολουθήσουν, από τα οποία μόνο η βαρεία γαλέρα του Domenego Capello κατέφθασε έγκαιρα, εξοπλισμένη με βασιλίσκο για ρίψη βομβών. Έχοντας συμβουλευτεί εμπειρογνώμονες σχετικά με το κατάλληλο από πλευράς ανέμων μέρος για προσορμισμό, ο Pesaro πλέει προς το Πόρτο Δέματα. Με αυτόν τον τρόπο όλος ο στόλος θα συγκεντρωνόταν στα παράλια ανατολικά της Λευκάδας, πράγμα που, αφενός θα παρείχε ασφάλεια, αφετέρου θα προκαλούσε στους Οθωμανούς την εντύπωση ότι οι Βενετοί προτίθεντο να επιτεθούν στο φρούριο της Αγίας Μαύρας από δύο πλευρές.[83] Ο αρχιναύαρχος, ακολουθούμενος από δεκατρείς ελαφρές γαλέρες και επιβαίνοντας στη βαρεία γαλέρα με το βασιλίσκο εισέπλευσε το πρωινό της 24ης Ιανουαρίου στο Πόρτο Δέματα. Μία επιπλέον γαλέρα, στην οποία επέβαινε ο προνοητής στόλου Hieronymo Contarini, απέπλευσε αδικαιολόγητα προς Κέρκυρα, εγκαταλείποντας τον στολίσκο.[84] Λαμβάνοντας υπόψη την κακή κατάσταση κάποιων πλοίων και του εν μέρει ασθενούντος πληρώματος, ο γενικός αρχηγός του στόλου –αφήνοντας τις υπόλοιπες, μεταξύ αυτών και εκείνη με το βασιλίσκο– επέλεξε οκτώ από τις γαλέρες, των οποίων οι επικεφαλής μνημονεύονται αναλυτικά στην έκθεση, και τις επάνδρωσε με το κατάλληλο πλήρωμα. Το πρωινό της 25ης, υπό συνθήκες σχετικής νηνεμίας, ξεκίνησε η επιχείρηση με εισβολή στον Αμβρακικό. Υπό τις ισχυρές ομοβροντίες από το φρούριο της Μπούκας, καθώς λόγω του στενότερου του ενός μιλίου περάσματος και της ύπαρξης ξερών τα πλοία

εκ των πολλών αυτόγραφη επιστολή αυτού του είδους που ο Pesaro απέστελλε κατά τη διάρκεια του πολέμου σχετικά με θέματα της αρμοδιότητάς του, η οποία φέρει ημερομηνία 23/9/1501 και ανεγνώσθη στο Συμβούλιο των Δέκα, βλ. ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΣ 1970.

[83] Δηλαδή να επιτεθούν ταυτοχρόνως από το Δραγαμέστο και το Πόρτο Δέματα. Προφανώς, κατά τις επιχειρήσεις του Δεκεμβρίου 1500 για τη δημιουργία προγεφυρωμάτων προς Λευκάδα (βλ. παραπάνω), τούτη η περιοχή των δυτικών ακαρνανικών ακτών καταλήφθηκε από τους Βενετούς.

[84] Μετά το πέρας της αποστολής ο Pesaro ζήτησε και πέτυχε την τιμωρία του Contarini, ο οποίος προφασίστηκε ασθένεια· βλ. SANUDO III, 1489, 1500, 1501, 1502 καθώς και ολόκληρη την έκθεση του αρχιναυάρχου κατά του προνοητού, αυτόθι, 1639-1641 (7/2), στην οποία θα επανέλθουμε. Αρκετά αναλυτικά αναφέρεται στο θέμα και ο Priuli στο PRIULI II, 109, 5-26 με σημ. 1-2 (6/3).

βρίσκονταν εντός του βεληνεκούς των πυροβόλων, ο στολίσκος διέπλευσε τα «Δαρδανέλια» με μεγάλο κίνδυνο και ανδρεία. Εν συνεχεία, ο Pesaro εξέτασε τις ζημιές των πλοίων (που καταγράφονται λεπτομερειακώς), οι οποίες δεν ήταν μεγάλες, ενώ σκοτώθηκαν συνολικά τέσσερα άτομα. Κατόπιν, ο στολίσκος κατευθύνθηκε στη Βόνιτσα, φρούριο που κείται επί ενός λόφου, ο βούργος του οποίου εκτείνεται ως την ακτή. Εκεί, σε έναν λιμένα με στόμιο τόσο στενό ώστε να επιτρέπει την είσοδο κάθε φορά σε μία μόνον γαλέρα, βρίσκονταν ελλιμενισμένες, η μια δίπλα στην άλλη, οι τουρκικές γαλέρες. Προεξάρχοντος του αρχιναυάρχου, οι στρατιώτες μερικών γαλερών αποβιβάστηκαν κατευθυνόμενοι προς τον βούργο αρχίζοντας τη λεηλάτηση και εμπρησμό του. Ταυτόχρονα, απεστάλησαν λέμβοι να σύρουν εκτός του λιμένα τις γαλέρες, καθώς οι αμυνόμενοι ήταν απασχολημένοι με την υπεράσπιση του βούργου. Το εσπέρας από τις δώδεκα γαλέρες και μια φούστα που βρίσκονταν στον λιμένα, έσυραν έξω επτά και τη νύχτα άλλες τέσσερες, κυρίως χάρη στις προσπάθειες του πλοιάρχου Alvise Muschatello. Το επόμενο πρωινό πυρπόλησαν την τελευταία εναπομείνασα στον λιμένα γαλέρα, η οποία είχε βάλει νερό, καθώς και τη φούστα. Επισημαίνεται ότι το πλήρωμα, στην προσπάθεια να λεηλατήσει τον οικισμό, δέχθηκε επίθεση με τουφέκια και βαλλίστρες από Οθωμανούς και Έλληνες του φρουρίου, τους οποίους απώθησε ο προαναφερθείς πλοίαρχος. Παρά ταύτα, λόγω της απληστίας του πληρώματος οι αμυνόμενοι θανάτωσαν συνολικά σαράντα άνδρες. Πέραν τούτων, ένας συλληφθείς πληροφόρησε τους επιτιθέμενους ότι στην ακτή ήταν τοποθετημένες πολλές άγκυρες και μεταλλικά εξαρτήματα πλοίων. Το επόμενο πρωινό, ενώ τρεις γαλέρες έμειναν να φρουρούν τις οθωμανικές, οι άλλες φόρτωσαν πενήντα εννέα τεμάχια εξαρτήσεως, συνολικά εβδομήντα συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που βρέθηκαν στις γαλέρες. Επιπλέον, στην ακτή πυρπολήθηκε μια ωραία οικία που ανήκε στον Φαΐτ πασά, ενώ πήραν και πολλούς πέτρινους όλμους για μπομπάρδες. Κάποια στιγμή κατέφθασε δύναμη ιππικού του εχθρού από την Άρτα, η οποία όμως αναχαιτίστηκε από τους επιτιθέμενους που, εν συνεχεία, απέπλευσαν. Σε απόσταση δύο μιλίων από τα «Δαρδανέλια» της Πρέβεζας δέθηκαν στην εξωτερική πλευρά οκτώ βενετικών γαλερών οκτώ οθωμανικές ώστε να διασφαλιστούν οι πρώτες από τα πυρά, ενώ τα υπόλοιπα τρία λαφυραγωγημένα πλοία θα ρυμουλκούνταν από ισάριθμα των εισβολέων. Αφού ανέμεναν κατάλληλο άνεμο, τα χαράματα της 29ης εξήλθαν από το στόμιο δεχόμενοι καταιγιστικά πυρά από το φρούριο, με ελάχιστες ωστόσο ζημιές –κάποιες στο πλοίο του Pesaro– αλλά και τρεις νεκρούς. Στην έξοδο του στομίου συναντήθηκαν με τον Gabriel Soranzo, τον προαναφερθέντα κομιστή των νέων στη Βενετία, ο οποίος, ερχόμενος από το Ναβαρίνο, παρέμενε εκεί, εάν παρίστατο ανάγκη επικουρίας και για να ανακοινώσει νέα από την Κορώνη.[85]

[85] Σχετικά με τα νέα από την Κορώνη βλ. SANUDO III, 1414.

Ο Priuli, δίδοντας ως ημερομηνία εισβολής την 28η Ιανουαρίου, αναφέρει ότι οι οκτώ γαλέρες εισήλθαν στον κόλπο της Πρέβεζας πλέοντας προ του φρουρίου χωρίς να πληγούν από τα εχθρικά πυρά. Αμέσως μετά σημειώνει ότι το πλήρωμα αποβιβάστηκε και επιτέθηκε στον βούργο, καθώς και ότι πολλοί Οθωμανοί αιφνιδιασμένοι φονεύθηκαν από τους επιτιθέμενους, οι οποίοι πυρπόλησαν και λεηλάτησαν τον οικισμό και την οικία του Φαΐτ πασά. Εν συνεχεία, μνημονεύονται ένδεκα ελαφρές γαλέρες των Τούρκων με πλήρη εξάρτηση, οι οποίες, ευρισκόμενες στον λιμένα, σύρθηκαν έξω (επτά την ημέρα και οι υπόλοιπες τέσσερες τη νύχτα) και εστάλησαν στην Κέρκυρα. Επιπλέον, πυρπολήθηκαν από τους εισβολείς κάποιες αποθήκες, όπου φυλαγόταν εξοπλισμός πλοίων, όπως σχοινιά, ξάρτια και άγκυρες, περίπου εβδομήντα τεμάχια, που τα πήραν μαζί τους. Εξερχόμενοι του κόλπου, δέχθηκαν επίθεση από το πυροβολικό του φρουρίου, το οποίο και προκάλεσε κάποιες ζημιές. Επισημαίνεται, τέλος, η ικανοποίηση των βενετικών αρχών και του λαού της Βενετίας για την επιχείρηση του Pesaro, καθώς και για τον πλοίαρχο Muschatello, ο οποίος, μετά από πρόταση του γενικού αρχηγού, επιβραβεύτηκε.[86]

Ως προς τον Σπανδούνη, τούτος σημειώνει ότι η επίθεση έγινε στην Πρέβεζα, όπου εξοπλίζονταν κάποιες οθωμανικές γαλέρες. Αναφέρει ότι ο αρχιναύαρχος πέρασε το στενό στόμιο, όπου βρισκόταν ένας πύργος με πυροβόλα, και, εν συνεχεία, πυρπόλησε τον εξοπλισμό που προοριζόταν για τα πλοία. Τότε εμφανίστηκε ο Οθωμανός σαντζάκης με δύναμη ιππικού και οι χριστιανοί επέστρεψαν στις γαλέρες τους, παίρνοντας ταυτόχρονα μαζί τους και ένδεκα οθωμανικές γαλέρες. Εξήλθαν όλοι σώοι από τον κόλπο με τον ίδιο τρόπο που εισήλθαν, εκτός ενός ατόμου που φονεύθηκε από τις βολές του πυροβολικού.

Η παρουσίαση των τεσσάρων πηγών καθιστά σαφές ότι σε ορισμένα σημεία, ιδιαίτερα στο επιχειρησιακό μέρος, υπάρχει μια σχετική ομοφωνία, η οποία, ωστόσο, είναι απούσα στην τοποθέτηση των γεγονότων σε χρονικό και χωρικό επίπεδο. Σε όσα ακολουθούν, με κάποιες αναπόφευκτες επαναλήψεις, θα αναληφθεί μια προσπάθεια τελικής ανασύνθεσης των συμβάντων στους τρεις προειρημένους άξονες και θα ακολουθήσει η γενικότερη αποτίμησή τους.

Χρονικό πλαίσιο των γεγονότων. Το σύνολο των γεγονότων τοποθετείται στο διάστημα 23ης Ιανουρίου-1ης Φεβρουαρίου από τον Bembo και 21ης-29ης Ιανουαρίου από τον Sanudo· ο Priuli δίδει μόνον την ημερομηνία 28/1, ενώ ο Σπανδούνης δεν αναφέρει κάτι σχετικό. Μελετώντας κανείς τις αφηγήσεις Bembo, Priuli και Σπανδούνη αποκομίζει την εντύπωση ότι η βενετική επιχείρηση από την είσοδο στον Αμβρακικό ως την έξοδο από αυτόν επιτελείται

[86] Ο Priuli επανέρχεται αργότερα στην επιβράβευση του πλοιάρχου A. Muschatello για τις υπηρεσίες που προσέφερε στις επιχειρήσεις Μυτιλήνης, Κεφαλλονιάς και «ultimamente nela Prevexe»: PRIULI II, 105, 14-20 (14/2)· πρβλ. και SANUDO III, 1432 (14/2).

χωρίς διακοπές εντός ολίγων ωρών ή μιας ημέρας, πράγμα που έχει αφήσει το αποτύπωμά του στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία. Μολαταύτα, η έκθεση του Pesaro, όπως τη μεταφέρει ο Sanudo, διαρθρώνει τις επιχειρήσεις σε αρκετά διακριτές φάσεις εντός του τελευταίου δεκαημέρου του Ιανουαρίου, χρησιμοποιώντας σαφείς χρονικούς προσδιορισμούς (matina, sera, note, ημερομηνίες κλπ.). Τοιουτοτρόπως, μετά την αρχική φάση από την Κεφαλλονιά προς Πόρτο Δέματα και τις εκεί προετοιμασίες, που καλύπτει το διάστημα από 21η έως 24η, η είσοδος στον κόλπο και η άφιξη στη Βόνιτσα πραγματοποιείται την 25η. Την ίδια ημέρα το εσπέρας και τη νύχτα σύρονται οι ένδεκα γαλέρες εκτός του λιμένα. Την 26η καίγονται τα δύο εναπομείναντα πλοία, ενώ την 27η οι πέντε βενετικές γαλέρες φορτώνουν τις άγκυρες και την υπόλοιπη εξάρτηση. Την ίδια ημέρα γίνεται η επίθεση του οθωμανικού ιππικού και κάποια χρονική στιγμή μετά από αυτήν τη συμπλοκή οι Βενετοί αποχωρούν, εύλογα εντός της ημέρας. Ως τα χαράματα της 29ης, οπόταν επιχειρείται επιτυχώς η έξοδος από το στόμιο του Αμβρακικού, ο στολίσκος βρισκόταν εντός του κόλπου δένοντας κατά ζεύγη τα πλοία και αναμένοντας ούριο άνεμο. Τη νύχτα της 29ης ο αρχιναύαρχος συντάσσει την έκθεσή του στο Πόρτο Δέματα, πράγμα που υποδεικνύει και το οριστικό πέρας της επιχείρησης.

Τοπογραφία των γεγονότων. Το σημείο τούτο έχει εξαιρετική σημασία καθότι φέρει κατά μείζονα λόγο την ευθύνη για την τοποθέτηση των γεγονότων στην Πρέβεζα. Ο Sanudo είναι ο μόνος που διαχωρίζει το φρούριο της Πρέβεζας από τη Βόνιτσα, οι Bembo και Σπανδούνης ομιλούν για την Πρέβεζα συμπεριλαμβάνοντας τοπογραφικά σε αυτή φρούριο και οικισμό, ενώ ο Priuli κάνει αόριστα λόγο για «colfo dela Prevexe», όπου οι επιτιθέμενοι αφού βομβαρδίζονται από το φρούριο αποβιβάζονται αμέσως (subito) και επιτίθενται στον οικισμό (borgo). Εξετάζοντας την εκδοχή του Bembo, η οποία είναι και η επικρατούσα, παρατηρούμε μια γενικότερη γεωγραφική απροσδιοριστία: Ο βενετικός στολίσκος φέρεται να κατευθύνεται από την Κεφαλλονιά σε ασφαλή λιμένα στη Λευκάδα, όπου πραγματοποιούνται προετοιμασίες, παραμένουν ελλιμενισμένα τα πλοία που δεν θα συμμετείχαν και όπου μετά την επιχείρηση οι Βενετοί επιστρέφουν! Αυτές οι πληροφορίες πρέπει να αντιπαραβληθούν με τις λεπτομερείς αναφορές του Sanudo για την κίνηση του στολίσκου στα δυτικά ακαρνανικά παράλια (Δραγαμέστο, Πόρτο Δέματα), το στρατήγημα του αρχιναυάρχου για δημιουργία εντύπωσης στους Οθωμανούς για επικείμενη επίθεση στο φρούριο Αγίας Μαύρας, αλλά και τη συγγραφή της έκθεσης μετά το πέρας της επιχείρησης από τον αρχηγό του στόλου στο Πόρτο Δέματα,[87] δεδομένα που αποδεικνύουν ότι οι Βενετοί ουδέ-

[87] Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Priuli, ο οποίος, αν και όχι ιδιαίτερα ακριβής, ήταν σύγχρονος με τα γεγονότα, υπογραμμίζει ότι η από 29ης Ιανουαρίου, περιέχουσα την έκθεση επιστολή του αρχιναυάρχου, συντάχθηκε «in uno portto apresso Sancta Maura», δηλ. το Πόρτο Δέ-

ποτε εισέπλευσαν σε λιμένα της οθωμανοκρατούμενης Λευκάδας για ετοιμασίες – πράγμα που, εξάλλου, θα άγγιζε στρατιωτικά τα όρια της αυτοκαταστροφής. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι ο Bembo είχε μάλλον θολή εποπτεία της γενικότερης γεωγραφικής και στρατιωτικής κατάστασης της περιοχής των επιχειρήσεων. Το ίδιο πρόβλημα παρατηρείται και με την τοπογραφία των γεγονότων στον Αμβρακικό. Η αναφορά του Bembo στο υπερβολικά στενό στόμιο του κόλπου, όπου μια βολή λίθου με χέρι φθάνει από τη μια στην αντίπερα όχθη,[88] έρχεται σε αντίθεση με την κατά Sanudo νηφάλια περιγραφή των συνθηκών που συνάντησε ο στολίσκος στο στόμιο, «per esser distantia mancho de un mio in quel streto». Εν συνεχεία, ακολουθεί η περιγραφή της Πρέβεζας ως λιμένος με εξαιρετικά στενό στόμιο, ώστε να επιτρέπει τη διέλευση μόνον μιας γαλέρας, όπου τώρα ρέει ποταμός που λέγεται «Πρέβεζα». Πάντα κατά τον Bembo, εντός του λιμένα βρίσκεται ταρσανάς που γειτνιάζει με ένα φρούριο που ανηγέρθη για την ασφάλεια της περιοχής,[89] στον οποίο ναυπηγήθηκαν οι γαλέρες που κατά τις επιχειρήσεις βρίσκονταν εντός του λιμένα. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, το ναυπηγείο της Πρέβεζας βρισκόταν στον όρμο Βαθέος, ο οποίος δεν διαθέτει στενό στόμιο. Προς τούτοις, δεν υπάρχει ποταμός στην Πρέβεζα, παρεκτός του (τώρα υπογειωμένου) χειμάρρου Καρυδά, ευρισκομένου στο σημερινό λιμάνι της πόλης περίπου ένα χιλιόμετρο νότια του Βαθέος.

Περνώντας στην αφήγηση του Sanudo, παρατηρούμε ότι μετά την περιπετειώδη είσοδο στον κόλπο η Πρέβεζα δεν μνημονεύεται, οι δε επιτιθέμενοι κατευθύνονται στη Βόνιτσα που περιγράφεται ως φρούριο κείμενο επί ενός λόφου, με βούργο εκτεινόμενο ως την ακτή και κλειστό λιμένα που επιτρέπει μετά βίας την είσοδο μιας μόνον γαλέρας. Σε όποιον έχει έστω και υποτυπώδεις γνώσεις της βονιτσάνικης τοπογραφίας, η περιγραφή αυτή αποτυπώνει τα χαρακτηριστικά της πόλης με το οχυρωμένο από τον 9^{ο}-10^{ο} αιώνα βυζαντινό φρούριο επί του λόφου, τον οικισμό στις κλιτύες του, καθώς και την κλειστή λιμνοθάλασσα «Λιμένι» με το στενό της στόμιο στις δυτικές υπώρειες του υψώματος· ας σημειωθεί, τέλος, ότι ανατολικά του φρουρίου εκτείνεται η παραλία της Βόνιτσας, στην οποία εκβάλλει χείμαρρος.[90] Συμπερα-

---

ματα, επιβεβαιώνοντας έμμεσα τις πληροφορίες του Sanudo.

[88] Εδώ ο Σπανδούνης βρίσκεται εγγύτερα στην αλήθεια, μιλώντας για στόμιο κατά τι ευρύτερο από μια βολή βαλλίστρας: βλ. παράρτ. αρ. 5.

[89] Είναι δυνατόν να υποτεθεί ότι ο συγγραφέας εννοεί κάποιο πύργο εντός του όρμου, αλλά ο Bembo προφανώς συγχέει το φρούριο με εκείνο της Βόνιτσας, όπως θα φανεί αμέσως μετά, για το οποίο ο Sanudo χρησιμοποιεί τον όρο «castello», τον ίδιο δηλαδή που χρησιμοποιεί ο καρδινάλιος για το υποτιθέμενο φρούριο της Πρέβεζας· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 31.

[90] Για το φρούριο Βόνιτσας βλ. ΣΦΗΚΟΠΟΥΛΟΣ 1981, 175-182· SMIRIS 2002· ΚΑΠΩΝΗΣ 2011· συνοπτικά για την ιστορία της Βόνιτσας από τον 14^{ο} έως και τον 16^{ο} αιώνα, χωρίς αναφορά στα γεγονότα του 1501, βλ. ΒΕΡΝΙΚΟΣ 2012, 25-30. Για τοπογραφικές παρατηρήσεις που

σματικά, ενώ οι υπόλοιπες εκδοχές των συμβάντων φανερώνουν άγνοια της γεωμορφολογίας και του δομημένου περιβάλλοντος Πρέβεζας και Βόνιτσας, εκείνη του Sanudo διακρίνεται για τη σαφήνειά της, προφανώς διότι μένει πιστή στην έκθεση του Pesaro, γνώστη και πρωταγωνιστή των επιχειρήσεων.

Ακολουθία των γεγονότων. Όπως προειπώθηκε, ως προς τα πολεμικά συμβάντα οι πηγές σχεδόν ομονοούν, αν και η σειρά των γεγονότων και η οπτική γωνία διαφέρουν.[91] Η είσοδος και έξοδος του στολίσκου υπό τη ρίψη πυρών από το κάστρο της Πρέβεζας, οι οκτώ γαλέρες των επιτιθέμενων, οι ένδεκα λαφυραγωγημένες των εχθρών που βρίσκονταν στο κλειστό λιμάνι, η λεηλάτηση και πυρπόληση του βούργου και του εξοπλισμού πλοίων όπως και η συμπλοκή με τους εχθρούς είναι τα συστατικά στοιχεία που επαναλαμβάνονται, αν και, εκ νέου, μόνον η αφήγηση του Sanudo περιέχει όλα τα παραπάνω δεδομένα και συνεισφέρει στη λογικότερη διάταξη τους. Τοιουτοτρόπως, στο πρώτο χρονικά στάδιο της προετοιμασίας συμπεριλαμβάνεται η έλευση του στολίσκου στην Ακαρνανία, η επιλογή γαλερών και πληρώματος, καθώς και η αποχώρηση του Contarini. Κατά την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων, μετά την είσοδο στον κόλπο και την άφιξη στη Βόνιτσα, διαμέσου ενός ευφυούς περισπασμού του Pesaro, μέρος των στρατιωτών αρχίζει τη λεηλάτηση του βούργου απασχολώντας την οθωμανική φρουρά, ενώ ταυτόχρονα λέμβοι έλκουν τις εχθρικές γαλέρες εκτός λιμένος. Την επόμενη ημέρα, αφού πυρπολούνται τα εναπομείναντα στον λιμένα σκάφη, συνεχίζεται η λεηλάτηση και πυρπόληση του βούργου. Όπως υπαινίσσεται ο Sanudo, μολονότι ο πλοίαρχος Alvise Muschatello με λίγους άνδρες απώθησε εύκολα τους εχθρούς, οι Βενετοί στρατιώτες, λόγω της απληστίας τους, αναπτύχθηκαν υπερβολικά με αποτέλεσμα τον θάνατο συνολικά σαράντα ανδρών. Τούτη πρέπει να ήταν η πιο επικίνδυνη στιγμή για τους επιτιθέμενους. Την τρίτη ημέρα φορτώθηκε σε πέντε γαλέρες η ευρεθείσα κοντά στην ακτή εξάρτηση πλοίων και οι λίθινοι όλμοι, πυρπολήθηκε η οικία του Φαΐτ πασά, προδήλως μαζί με άλλα κτήρια, και απωθήθηκαν με μπομπάρδες οι Οθωμανοί ιππείς που κατέφθασαν από την Άρτα. Εν συνεχεία, ο στολίσκος ανεχώρησε με τα λάφυρα και σε κάποιο σημείο του κόλπου δέθηκαν κατά μήκος των βενετικών οι οθωμανικές γαλέρες. Ακολούθησε, όταν έπνευσε κατάλληλος άνεμος την 29η, η έξοδος υπό τα πυρά του φρουρίου Μπούκας, η συνάντηση με τον Soranzo εκτός του Αμβρακικού και η πλεύση προς Πόρτο Δέματα.

αφορούν στις περιοχές Πρέβεζας και Βόνιτσας επ' αφορμή των βενετικών επιχειρήσεων και της κατάληψης των δύο περιοχών κατά τα έτη 1716-1717, οι οποίες, ωστόσο, διατηρούν αναλόγως την ισχύ τους και για τα εδώ εξεταζόμενα πρβλ. ΔΟΝΟΣ 2005· 2011 (με άφθονο εποπτικό υλικό).

[91] Βλ. και Ενότητα Γ΄ για τις διαφορετικές ιστοριογραφικές προτεραιότητες των Bembo και Sanudo.

Αποτίμηση των γεγονότων. Το επεισόδιο, όπως σημειώθηκε, λαμβάνει χώρα σε μια χρονική στιγμή που, μετά τις επιτυχίες των χριστιανών και την αποχώρηση του ισπανικού στόλου, έχουν διακοπεί οι εκτεταμένες εχθροπραξίες και έχουν προχωρήσει οι πολεμικές προετοιμασίες των Οθωμανών για την εαρινή περίοδο. Καθώς, όπως είδαμε, οι Βενετοί είχαν αποφασίσει να προβούν σε αιφνίδιες επιθέσεις σε εχθρικούς λιμένες, γνωρίζοντας ήδη από τον Οκτώβριο ότι οι γαλέρες της Πρέβεζας είχαν μεταφερθεί στη Βόνιτσα και ότι υπήρχαν προβλήματα λειψανδρίας στο αντίπαλο στρατόπεδο, διείδαν ότι μια επιχείρηση εναντίον της Βόνιτσας θα ήταν η πλέον ενδεδειγμένη. Καθώς ο Β΄ Βενετοτουρκικός πόλεμος αναβάθμισε σημαντικά τον ρόλο των στόλων στον δυτικό ελλαδικό χώρο από, κατά κύριο λόγο, μέσα μεταφοράς στρατευμάτων στα θέατρα των επιχειρήσεων σε συστατικά μέρη του πολεμικού γίγνεσθαι,[92] η αφαίρεση νεότευκτων γαλερών από τον εχθρό θα ενίσχυε, αφενός, το βενετικό ναυτικό, θα έφερε, αφετέρου, ένα καθοριστικό πλήγμα στο δυναμικό και το ηθικό του εχθρικού στόλου υφαρπάζοντας πλοία που κατασκευάσθηκαν στην Πρέβεζα, σε ένα ναυπηγείο συστημικής σημασίας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από την άλλη, δεν πρέπει να παραβλέπεται η διμερής μορφή των επιχειρήσεων στη Βόνιτσα, καθώς, πέραν της αφαίρεσης των γαλερών, περιελάμβανε και τη λεηλάτηση του βούργου, στην οποία, όπως είδαμε, το πλήρωμα επιδόθηκε με ιδιαίτερη ένταση, αλλά και αρνητικά αποτελέσματα για το ίδιο. Υπενθυμίζεται ότι ο βενετικός στόλος σε καιρούς πολέμου επιδιδόταν σε τέτοιες ενέργειες, ιδιαίτερα δε ο Pesaro που, όπως προαναφέρθηκε, λίγους μήνες πριν είχε ηγηθεί πειρατικών επιθέσεων σε κατοικημένες περιοχές του Αιγαίου, κατά τις οποίες, όπως και στη Βόνιτσα, διακρίθηκε ο πλοίαρχος Muschatello.[93] Υπό τούτη την έννοια, σε αντίθεση με την Πρέβεζα, που γύρω στο 1500 θα πρέπει να την αντιληφθούμε περισσότερο ως στρατιωτική-ναυπηγοεπισκευαστική εγκατάσταση παρά ως οργανωμένο οικισμό,[94] στη Βόνιτσα υπήρχε παλαιόθεν θάλλων βούργος, ο οποίος, όπως δείχνουν και τα γεγονότα, μπορούσε να εξασφαλίσει αξιόλογα λάφυρα

[92] Για τη μορφή του πολέμου στο νότιο Ιόνιο κατά τον Μεσαίωνα βλ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 302-304· 2015 (με προηγούμενη βιβλιογραφία), όπου τονίζεται ο μεταφορικός ρόλος των στόλων.

[93] Βλ. εδώ παραπάνω Β΄2 με υποσημ. 65 καθώς και υποσημ. 86. Σχετικά με πειρατικού τύπου επιχειρήσεις του βενετικού στόλου εν καιρώ πολέμου από τον 15ο αιώνα έως περίπου το 1533 βλ. ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, 210-219, όπου, όμως, δεν μνημονεύονται τα γεγονότα του 1501 στον Αμβρακικό.

[94] Σύμφωνα με τα έως τούδε παλαιότερα γνωστά φορολογικά κατάστιχα που αφορούν στην Πρέβεζα, τα οποία χρονολογούνται στα 1530 και ερείδονται σε φορολογική καταγραφή του 1520, αυτήν την περίοδο εκτός του φρουρίου Μπούκας διαβιούσαν δεκαέξι νοικοκυριά, μια χήρα και ένδεκα ανύπανδροι άνδρες, αριθμός που κατά τον Ν.Δ. Καράμπελα αντιστοιχεί σε περίπου 92 κατοίκους: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2015, 122 με σημ. 41-42.

για τους επιτιθέμενους.[95] Επιπλέον, φαίνεται ότι λειτουργούσε και κάποια, τουλάχιστον στοιχειώδης, ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη, καθώς στα *Annali Veneti*, που συνήθως αποδίδονται στον Βενετό γερουσιαστή Domenico Malipiero και καλύπτουν το διάστημα 1457-1499, υπάρχει η πληροφορία ότι στα τέλη του 1499 απεστάλησαν από τον σουλτάνο τεχνίτες για να εργασθούν στις γαλέρες του σε Βόνιτσα, Πρέβεζα και Ναύπακτο.[96] Εξάλλου, οι αναφορές των πηγών στον μεγάλο ναυτικό εξοπλισμό που λεηλατήθηκε, αλλά και στον εμπρησμό αποθηκών (τουλάχιστον κατά τον Priuli), αφήνουν να εννοηθεί ότι το 1501 η Βόνιτσα διέθετε αντίστοιχες εγκαταστάσεις. Συμπερασματικά, αν λάβει κανείς υπόψη ότι το πλέον επικίνδυνο μέρος των επιχειρήσεων αποδείχθηκε η είσοδος και έξοδος στο στόμιο του κόλπου, η Βόνιτσα τον Ιανουάριο του 1501 προσέφερε, με σχετική ασφάλεια, το ιδανικό μέρος για μια επιχείρηση εντυπώσεων του βενετικού στόλου που συνδύασε τη λαφυραγώγηση εχθρικών πλοίων, τη λεηλάτηση του οικισμού και την καταστροφή παραγωγικών υποδομών. Μολαταύτα, πέραν της γεωγραφικής συγχύσεως και κάποιων άλλων λόγων που θα συζητηθούν παρακάτω, η μετωνυμική χρήση του τοπωνυμίου *Πρέβεζα* γενικώς για τον Αμβρακικό και, κυρίως, το γεγονός ότι οι γαλέρες προέρχονταν από την Πρέβεζα πιθανότατα συνέτειναν στη γεωγραφική σύνδεση των διαδραματισθέντων με αυτή.[97]

Πριν ολοκληρωθεί τούτη η ενότητα επιβάλλεται να αναφερθούμε συνοπτικά σε ένα αινιγματικό επεισόδιο που μνημονεύουν αποκλειστικά Οθωμανοί ιστοριογράφοι, σύμφωνα με τους οποίους μετά από αιφνιδιαστική επίθεση πυρπολήθηκαν είκοσι πλοία που ετοίμαζε ο Μουσταφά μπέης στο ναυπηγείο της Πρέβεζας.[98] Ο Σεαδεδδίν Χότζας Εφέντης (1536-1599) γράφει ότι η επίθεση

---

[95] Για τη Βόνιτσα ως κέντρο συγκέντρωσης της παραγωγής του βορείου Ξηρομέρου, καθώς και για την ύπαρξη στην περιοχή αλυκών και ιχθυοτροφείων κατά τον ύστερο Μεσαίωνα βλ. ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 70-75 (με βιβλιογραφία).

[96] SAGREDO 1843, 192: «Trovassimo per strada marangoni et botteri che venivano de Mar Maggior per le sue galie [ενν. του σουλτάνου] della Voniza, della Prevesa et de Lepanto» (Δεκέμβριος 1499). Για τα *Annali Veneti* του Malipiero βλ. NEERFELD 2006, 83-101, η οποία θεωρεί ότι συγγραφέας τους ήταν ο Pietro Dolphin· για τον τελευταίο πρβλ. εδώ υποσημ. 78.

[97] Ακόμη και έγγραφα του ίδιου του Pesaro μπορεί να προκαλέσουν συγχύσεις, εάν κάποιος δεν λάβει υπόψη του την αναλυτική έκθεση του αρχιναυάρχου για τα συμβάντα που αναλύσαμε εδώ. Βλ., επί παραδείγματι, την επιστολή καταγγελίας που συνέταξε στη Λατινική εναντίον του προνοητού στόλου H. Contarini σχετικά με την αδικαιολόγητη αποχώρηση του τελευταίου (πρβλ. παραπάνω), όπως αυτή αντιγράφεται στο SANUDO III, 1639-1641 (7/2/1500): Εκεί γίνεται αναφορά στα πλοία της Πρέβεζας και στην επιχείρηση χωρίς να κατονομάζεται η Βόνιτσα, ενώ αναφέρεται και το Αιτωλικό (Nata) αντί του Πόρτο Δέματα. – Σημειώνεται ότι και ο Priuli ομιλεί για γεγονότα της Πρέβεζας: βλ. παραπάνω υποσημ. 86· πρβλ. επίσης Ενότητα Γ΄ με υποσημ. 111-112 καθώς και υποσημ. 101, 144.

[98] Για το επεισόδιο βλ. HAMMER 1828, 323, με σημ. c για Οθωμανούς ιστοριογράφους που αναφέρονται σε αυτό· ΔΑΛΛΑΣ 1930, 114-115· ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654-655· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 37.

έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια μιας χειμερινής νύχτας, ενώ ο Χατζή Χαλίφα (1608/9-1657) ότι ο Μουσταφά μπέης ήταν επιφορτισμένος με την κατασκευή σαράντα σκαφών για τις επιχειρήσεις σε Μεθώνη και Κορώνη, εκ των οποίων τα είκοσι ήταν έτοιμα όταν μια νύχτα του καλοκαιριού οι άπιστοι επιτέθηκαν και τα πυρπόλησαν.[99] Σύμφωνα με όσα εξετέθησαν παραπάνω, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1500 μια τέτοια επιχείρηση εκ μέρους των Βενετών ήταν αδύνατη. Η εναλλακτική υπόθεση μιας επιχείρησης που έλαβε χώρα κατά τους τελευταίους μήνες του έτους, όταν, όπως προαναφέρθηκε, υπήρχαν σκέψεις για εμπρησμούς των οθωμανικών στόλων σε Βογιούσα και Πρέβεζα, επίσης δεν πείθει. Όπως είδαμε, τα πλοία της Πρέβεζας είχαν μεταφερθεί ήδη πριν από τα τέλη Οκτωβρίου στη Βόνιτσα, ενώ ουδέποτε πραγματοποιήθηκε άμεση επέμβαση των Βενετών στην Πρέβεζα. Επιπλέον, η σιωπή των δυτικών πηγών σχετικά με μια τόσο σημαντική επιτυχία του χριστιανικού στόλου κατά τη διάρκεια του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου –όταν μάλιστα γεγονότα πολύ μικρότερης εμβέλειας προβάλλονται εκτενώς σε αυτές– φαίνεται αδιανόητη και εγείρει σοβαρά ερωτήματα ως προς την ύπαρξή της. Συνεπώς, βάσει των όσων έως τώρα γνωρίζουμε, ο Αλέξης Σαββίδης δικαιολογημένα συσχέτισε το επεισόδιο με τις μόλις συζητηθείσες επιχειρήσεις του Pesaro στον Αμβρακικό,[100] ενώ δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο οι Οθωμανοί ιστοριογράφοι να έλαβαν υπόψη τους την εκδοχή του Bembo για τα συμβάντα στη Βόνιτσα, η οποία, εξάλλου, παρουσιάζει κάποια κοινά στοιχεία με τη δική τους αφήγηση.

[99] Για τις αναφορές του Σεαδεδδίν βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 37· για το κείμενο του Χατζή Χαλίφα βλ. την αγγλική μετάφραση του J. Mitchell στο HAJI KHALIFEH 1831, 21-22· πρβλ. και ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 79· για τα έργα των δύο ιστοριογράφων βλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ 2003, 29-30, 46-47 αρ. 5.

[100] ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 37.

Γ΄. *Τα γεγονότα μετά τα γεγονότα: Μια ιστοριογραφική γενεαλογία*

Primo culto del Bembo fu quello della forma; unico culto del Sanudo, quello della verità.

C. LAGOMAGGIORE (1904-1905, τ. 9, 330)

Η «πραγματική» ιστορία επιτρέπει την επάνοδο του συμβάντος με όλη τη μοναδικότητα και οξύτητα που το χαρακτηρίζει. Με τη λέξη συμβάν δεν πρέπει σε καμμία περίπτωση να εννοήσουμε μία απόφαση, μία συνθήκη, μία ηγεμονία ή μία μάχη, αλλά μία σχέση δυνάμεων η οποία ανατρέπεται, μία καταληφθείσα εξουσία, ένα λεξιλόγιο χρησιμοποιημένο εκ νέου και στραμμένο κατά των πρώην χρηστών του, μία κυριαρχία που εξασθενεί, που είναι σε ύφεση, που αυτοδηλητηριάζεται, μία άλλη κυριαρχία που εισελαύνει προσωπιδοφόρος.

M. FOUCAULT (2011, 66-67)

Σε ένα κείμενο με τίτλο «Nietzsche, la généalogie, l'histoire» που δημοσιεύθηκε το 1971,[101] ο Γάλλος φιλόσοφος Michel Foucault συζητώντας το έργο του Νίτσε προσπάθησε να ορίσει τα βασικά σημεία μιας γενεαλογικής μεθόδου στην Ιστορία, ήτοι την έρευνα της ιστορικής έναρξης και προέλευσης των πραγμάτων. Κατά τον Foucault, η ιστορική καταγωγικότητα δεν πρέπει να συγχέεται με μια κρυμμένη αναλλοίωτη αλήθεια με α-χρονικό και ουσιοκρατορικό περιεχόμενο, μια απαρχή από την οποία όλα ξεκινούν και από την οποία διέπεται ανεξίτηλα η μεταγενέστερη ταυτότητα, αλλά οφείλει να κατανοηθεί ως μια διαδικασία αποδόμησης που θα φέρει στο φως τις ασυνέχειες, ανατροπές, αντιφατικότητες και τυχαιότητες που συγκρότησαν αυτήν την ταυτοτική πραγματικότητα που εκ των υστέρων φαντάζει ως αυτονόητη ή ως η μόνη δυνατή. Ο «γενεαλόγος», λοιπόν, που θα ανατάμνει το ιστορικό γεγονός, αναγνωρίζοντας την προοπτικότητα της ιστορικής γνώσης, θα αποκαλύψει κάτω από ένα επισωρευμένο πολυσχιδές υλικό τις κρυμμένες αντινομίες, τις ασύμμετρες σχέσεις δυνάμεων, τις στοχοθεσίες και τις αναιρέσεις τους.

Στην περίπτωση που μας απασχολεί εδώ, η γενεαλογική διερώτηση των ιστοριογραφικών ενάρξεων του γεγονότος που εξετάζουμε θα πρέπει, εν πρώτοις, να λάβει υπόψη την υπαρκτή διελκυστίνδα μεταξύ του χρονικογράφου Sanudo και του επισήμου ιστοριογράφου Bembo, η οποία απεικάζει τις διαφορετικές προθετικότητες των αφηγήσεών τους και αποκαλύπτει τις ασύμμετρες σχέσεις δυνάμεων που επέτρεψαν στη μια να αποκτήσει χαρακτήρα καθολικής εγκυρότητας, οδηγώντας την άλλη στην αποσιώπηση. Εν συνεχεία, μια επιλεκτική διερεύνηση της αναπαράστασης των γεγονότων του 1501 τόσο

[101] Πληροφορίες για την πρώτη δημοσίευση καθώς και η ελληνική μετάφραση του κειμένου από τον Δ. Γκινοσάτη, στην οποία παραπέμπουμε εδώ, στο FOUCAULT 2011, 9-14, 37-88.

στην ακαδημαϊκή όσο και στην τοπική ιστορία θα καταδείξει τις μεταβαλλόμενες και συχνά αντικρουόμενες στοχοθεσίες τους, οι οποίες επικαθορίζονται από τον εκάστοτε κυρίαρχο ιστοριογραφικό λόγο (discours).

Όταν ο Bembo το 1531 διορίστηκε σε ηλικία εξήντα ενός ετών επίσημος ιστοριογράφος της Γαληνοτάτης αποτελούσε πρωταγωνιστική μορφή της Αναγέννησης. Γεννημένος σε οικογένεια πατρικίων της πόλης από πατέρα διπλωμάτη και έχοντας σπουδάσει ελληνικά κοντά στον Κωνσταντίνο Λάσκαρι είχε χρηματίσει γραμματέας του Πάπα Λέοντα Ι΄, όντας και ο ίδιος διπλωμάτης. Ταυτόχρονα, ο μετέπειτα καρδινάλιος, διατηρούσε ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων με πολιτικούς, διανοούμενους και καλλιτέχνες.[102] Εμφορούμενα από τα ιδεώδη της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, τα γραπτά και τα λογοτεχνικά του έργα αντιπροσωπεύουν τη στιλιστική κορύφωση των Λατινικών ακολουθώντας την κικερώνεια παράδοση, ενώ συνέβαλαν καθοριστικά και στη διαμόρφωση της δημώδους Ιταλικής με λόγια χαρακτηριστικά.

Από την άλλη, ο Sanudo, αν και τούτος προερχόμενος από οικογένεια πατρικίων, έμεινε νωρίς ορφανός· παρά ταύτα, έλαβε στέρεη γνώση ώστε ήδη έφηβος να συγγράψει το πρώτο του έργο, ενώ συγκρότησε και μια από τις σημαντικότερες ιδιωτικές βιβλιοθήκες. Παρότι ανέλαβε διάφορα αξιώματα ελεγκτικού και εμπειρογνωμικού χαρακτήρα στη Βενετία και το ευρύτερο Βένετο και χρημάτισε μέλος του Κολλεγίου και της Γερουσίας –πράγμα που του επέτρεπε την πρόσβαση στα έγγραφα των οργάνων αυτών– δεν μπόρεσε να καταλάβει ποτέ ανώτερα αξιώματα. Τούτο αποδίδεται στον χαρακτήρα του, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα σχολαστικός, ευθύς, παρεμβατικός και πιθανώς φίλερις, απομειώνοντας τοιουτοτρόπως τις πιθανότητες ανάληψης σημαντικότερων αξιωμάτων, πρώτος κανόνας των οποίων ήταν η διπλωματικότητα.[103] Το προσόν αυτό ήταν, ωστόσο, απαραίτητο και για την επιλογή κάποιου ως επισήμου ιστοριογράφου, το αξίωμα του οποίου είχε θεσμοθετηθεί το 1516, αφού προηγουμένως ο Marcantonio Sabellico είχε οικειοθελώς συγγράψει σε τριάντα τρεις τόμους την ιστορία της Βενετίας που εκδόθηκε το 1487 και υιοθετήθηκε ως επίσημη ιστορία από τη Βενετία.[104] Ο Andrea Navagero, που κατάλαβε πρώτος τη θέση του ιστοριογράφου, παρότι αμειβόταν, δεν παρέδωσε ποτέ τίποτε, με αποτέλεσμα η Βενετία να γίνει ακόμη πιο προσεκτική στην επιλογή του διαδόχου του το 1531, προτιμώντας τον Bembo, του οποίου το κύρος και η ακτινοβολία ήταν αδιαμφισβήτητα.[105] Για τη συγγραφή του

---

[102] Σχετικά με τη βιογραφία και το έργο του Bembo βλ. DIONISOTTI 1966· για τη συμβολή του στον αναγεννησιακό πολιτισμό βλ. και BELTRAMINI et al. 2013.

[103] Για τη βιογραφία, καριέρα και τα έργα του Sanudo εκτός των *Diarii* βλ. BERCHET 1903, 10-114· NEERFELD 2006, 27-33· CRIFÒ 2014, 21-39 (με βιβλιογραφία).

[104] Για το αξίωμα του επισήμου ιστοριογράφου στη Βενετία βλ., μεταξύ άλλων, NEERFELD 2006, 199-208 (με βιβλιογραφία).

[105] Βλ. και εδώ παραπάνω με υποσημ. 73.

έργου ο Bembo ζήτησε εγγράφως από τον Δόγη και το Συμβούλιο των Δέκα να τεθούν στη διάθεσή του τα χειρόγραφα του Sanudo, το αίτημα εγκρίθηκε, ενώ υπήρχε και αλληλογραφία των δύο ανδρών. Ταυτόχρονα, χορηγήθηκε στον Sanudo το επίδομα των 150 δουκάτων ετησίως, ένα μάλλον μικρό ποσό, για να συνεχίσει εφ' όρου ζωής τη συγγραφή των *Ημερολογίων* του. Πέντε χρόνια μετά ο χρονικογράφος απεβίωσε και τα *Ημερολόγιά* του, που παραχώρησε με τη διαθήκη του στη Γαληνοτάτη, παρέμειναν –χαρακτηρισμένα ως απόρρητα– απρόσιτα στα αρχεία του Συμβουλίου των Δέκα έως τον όψιμο 18ο αιώνα.[106]

Η Γαληνοτάτη έλαβε την απόφασή της επιθυμώντας έναν ιστοριογράφο, ο οποίος θα διέθετε την απαραίτητη ικανότητα να φέρει εις πέρας ένα έργο που απαιτούσε από αυτόν να εξάγει από το πλήθος των δεδομένων το ουσιώδες, εννοώντας με τούτο μια ιστορία της Βενετίας που θα αναδείκνυε το κλέος της Δημοκρατίας και τις αναλλοίωτες καταγωγικές αρχές της μέσω μιας αφήγησης που θα ξεπερνούσε την απλή χρονικογραφία και θα προσέδιδε μια ιστορική νομιμοποίηση στον «δίκαιο αγώνα» της Βενετίας, όπως αυτός θα αποτυπωνόταν κυρίως μέσω της αυτοαναφορικότητας και της κατίσχυσης επί των εχθρών.[107] Αυτό φυσικά απαιτούσε μια στάση εξιδανισμού και εξομάλυνσης ή παράλειψης των δύσκολων σημείων εκ μέρους του ιστορικού, κάτι για το οποίο προφανώς ο Sanudo, με τον ζήλο του για το αληθές, δεν ήταν ο καταλληλότερος. Επιπλέον, υπήρχε ανάγκη ενός κλασικίζοντος γλωσσικού ύφους αντάξιου ενός Τίτου Λιβίου ή ενός Κικέρωνος, το οποίο θα ήταν αντιπροσωπευτικό της τάξης των πατρικίων και της αρχαιότητας των οικογενειών που την συναποτελούσαν, τουτέστιν το ύφος του Bembo, που βρίσκεται στον αντίποδα της τραχιάς, ιδιωματικής γλώσσας του Sanudo.[108] Ο ίδιος ο Bembo, που σε ιδιωτικές επιστολές του πριν από την ανάληψη της θέσης παραδεχόταν τις δυσκολίες του ως προς τη συγγραφή ενός ιστορικού έργου,[109] χρησιμοποίησε τη θέση ισχύος του προκειμένου το έργο τού Sanudo να αποτελέσει βάση του δικού του πονήματος, στο οποίο, ωστόσο, δεν μνημονεύει ποτέ το όνομα του χρονικογράφου. Αν και οι ιστορικοί έχουν πολλάκις επισημάνει την έλλειψη συνοχής, την αδιαφορία για επιμέρους γεγονότα, τη χρονολογική αοριστία, την απουσία ανάλυσης και την επικράτηση της μορ-

[106] Για το αίτημα του Bembo, την αλληλογραφία του με τον Sanudo και τις άλλες λεπτομέρειες που αναφέρθηκαν βλ. BERCHET 1903, 94-99· VIALLON-SCHONEVELD 2001, κυρίως 33-36.

[107] Για τις πολιτικές και πολιτισμικές συνισταμένες της βενετικής ιστοριογραφίας κατά τον 15ο και 16ο αιώνα με συζήτηση, εκτός άλλων, του έργου των Bembo, Sanudo και Priuli βλ. BENZONI 1996.

[108] Για τη γλώσσα των *Ημερολογίων* του Sanudo βλ. τώρα αναλυτικά CRIFÒ 2014.

[109] LAGOMAGGIORE 1904-1905, τ. 7, 14-16.

φής επί του περιεχομένου που διέπει την Ιστορία του Bembo,[110] τούτη ήταν που καθόρισε την ιστοριογραφική αναπαράσταση, μεταξύ άλλων, του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου και των γεγονότων που εξετάζουμε εδώ, καταδικάζοντας έως το τέλος του 19ο αιώνα τον Sanudo σχεδόν στην αφάνεια. Έτσι, τα *Diarii*, ως ιδιαίτερη τροπικότητα του ιστορείν, απαρτιζόμενα από πληθώρα αποσπασματικών και ετερόκλητων πληροφοριών και μαρτυριών, παρέμειναν για μεγάλο διάστημα απροσπέλαστα στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία, ενώ, ταυτόχρονα, κατέστη κυρίαρχη η καλλιεπής μεγάλη ιδεαλιστική αφήγηση, η οποία και απέκτησε κανονιστική ισχύ.

Δεν γνωρίζουμε αν ο Bembo συμβουλεύτηκε τα *Ημερολόγια* για τα γεγονότα του Αμβρακικού, πράγμα που δεν χρειάζεται να αποκλειστεί, αν και η τοποθέτησή τους στην Πρέβεζα και η αναφορά σε ποταμό της τελευταίας λογικά απομακρύνουν αυτό το ενδεχόμενο.[111] Πάντως, καθώς τα διαδραματισθέντα παρουσιάζονται στους Bembo, Priuli και Σπανδούνη πολύ συνοπτικά και δεν αναφέρουν τη Βόνιτσα, μπορούμε, εν τέλει, να υποθέσουμε ότι τούτοι στηρίχθηκαν σε πηγές που ο Sanudo, έχοντας άμεση πληροφόρηση, δεν χρησιμοποίησε και οι οποίες εμπεριείχαν ήδη τη γεωγραφική σύγχυση Πρέβεζας και Βόνιτσας.[112] Όπως και να έχει, βαθμηδόν η εκδοχή του Bembo, μετά και τη δημοσίευσή της, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τους μεταγενέστερους ιστοριογράφους και επανέρχεται σε ιστορικά έργα του 17ου και 18ου αιώνα, αν και ενίοτε με χρονολογικές, γεωγραφικές ή άλλες ασάφειες.[113] Η Πρέβεζα, εξάλλου, καθίσταται κατά την περίοδο αυτή αναγνωρίσιμη μετά τη ναυμαχία του 1538 και τον ρόλο που έπαιξε στους δύο τελευταίους Βενετοτουρκικούς πολέμους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει εδώ η παρουσίαση των επιχειρήσεων του Pesaro στη λατινική ιστορία του Giovanni Battista Vero, που εκδόθηκε το 1678, όπου η αφήγηση του Bembo διανθίζεται και με την ταύτιση Πρέβεζας και αρχαίας Νικόπολης, ισχυροποιώντας έτσι την ιστορική νομιμοποίηση των διεκδικήσεων δυτικών δυνάμεων στην περιοχή.[114]

---

[110] Βλ. LAGOMAGGIORE 1904-1905, τ. 9, 319-330, που αποτελεί μια από τις πλέον καίριες αποτιμήσεις του έργου του Bembo σε σχέση με εκείνο του Sanudo· βλ. επίσης COGO 1899, 5-6· COCHRANE 1981, 229, 230· ULERY 2007, xiv-xvi, xx.

[111] Ας σημειωθεί ότι τα πρώτα πέντε βιβλία της *Istoria Viniziana*, συμπεριλαμβανομένου δηλ. και εκείνου με τα γεγονότα του Αμβρακικού, είχαν ολοκληρωθεί ήδη περί τα μέσα του 1534, τουτέστιν σε διάστημα λιγότερο των τριών ετών αφότου ο Bembo απέκτησε πρόσβαση στα χειρόγραφα του Sanudo· σχετικά βλ. LAGOMAGGIORE 1904-1905, τ. 7, 347-348.

[112] Πρβλ. και Ενότητα Β΄3 με υποσημ. 97, καθώς και παρακάτω υποσημ. 144.

[113] Βλ. επί παραδείγματι, SAGREDO 1673, 165-166, όπου τα γεγονότα τοποθετούνται στα 1499· DIEDO 1751, 352· LAUGIER 1766, 127-128, όπου τα γεγονότα μετατοπίζονται εκ νέου, αυτήν τη φορά στον «κόλπο της Πάτρας» (!)· TENTORI 1787, 33-34.

[114] VERO 1678, 178: «Solus deinde Pisaurus in bellum incubuit, qui monitus à speculatoribus Turcicam classem in Ambracio sinu morari, ad illam oppugnandam festinavit, &

Ο θετικιστικός 19ος αιώνας δεν άλλαξε κάτι σε τούτη την εικόνα. Ειδικότερα, τα έργα της γερμανικής ιστοριογραφίας που πραγματεύονται την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους πολέμους της αποδέχονται ως τόπο της επίθεσης την Πρέβεζα, αν και, πέραν της χρονικής τοποθέτησής της στο 1501, την παρουσιάζουν, εν πολλοίς, με σφάλματα. Επιπλέον, ο Joseph von Hammer, όπως συζητήθηκε παραπάνω, περιγράφει μια επίθεση στην Πρέβεζα που αναφέρεται αποκλειστικά από Οθωμανούς ιστοριογράφους ως ανεξάρτητο γεγονός από τις επιχειρήσεις του Pesaro, ενώ ως αποτέλεσμα των τελευταίων σημειώνει –όπως ακριβώς και ο Carl von Martens– τον εμπρησμό οκτώ (!) γαλερών και την απώλεια ενός μόνον άνδρα, θυμίζοντας, ως προς το τελευταίο, τις αναφορές του Σπανδούνη.[115]

Μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους εμφανίζονται οι μεγάλες αφηγήσεις της ελληνικής ιστοριογραφίας, όπου οι Βενετοτουρκικοί πόλεμοι εντάσσονται σε μια αναπαράσταση ηττών των Οθωμανών που θα οδηγήσουν σε επαναστατικές απόπειρες των Ελλήνων. Ο Παναγιώτης Χιώτης, γράφοντας την ιστορία της Ζακύνθου και κατ' επέκταση των Ιονίων νήσων και της δυτικής Ελλάδας, ακολουθεί την εκδοχή του Bembo κατονομάζοντας, μάλιστα, την πηγή του.[116] Περιέργως, γράφει ότι ο Pesaro αφού διέπλευσε το στόμιο του κόλπου «εἰσῆλθεν ἀπέναντι τοῦ φρουρίου Ἀρζάνης εἰς τὸν λιμένα, ὅπου εὑρίσκοντο τὰ νεωστὶ ναυπηγηθέντα γαλιόνια […]», προφανώς παρανοώντας τη λέξη «Arzana» που χρησιμοποιεί ο Βενετός ιστοριογράφος. Τον Bembo ακολουθεί και ο Κωνσταντίνος Σάθας στο έργο του *Τουρκοκρατημένη Ελλάς*,[117] ενώ ο ίδιος θα δημοσιεύσει το 1890 το χειρόγραφο του Σπανδούνη με τη δική του εκδοχή όσων έλαβαν χώρα στον Αμβρακικό (παράρτ. αρ. 5).

---

selectioribus praemissis navibus in pugnam traxit, contrà Turcae non armis, sed arte rem gerere malebant: ad ille cognito astu, venementiùs in obversas puppes insurrexit, & de hoste, non praelio magis, quàm suamet consternatione turbato victoriam reportavit: captae undecim triremes, totidem submersae, laceratae plurimae hanc victoria ad Prevesam, antiquis Nicopolim, insigniter nobilitarunt». – Για την ιστορική νομιμοποίηση μιας χριστιανικής πειρατικής επίθεσης εναντίον της Πρέβεζας μέσω της σύνδεσής της με τη Νικόπολη, εκείνης του τοσκανικού τάγματος των Αγιοστεφανιτών που πραγματοποιήθηκε περίπου έναν αιώνα αργότερα, το 1605, βλ. ΔΟΝΟΣ 2009, κυρίως 95-105.

[115] HAMMER 1828, 328· MARTENS 1829, 88· πρβλ. την πιο αφαιρετική, αλλά γενικά ορθότερη παρουσίαση στο ZINKEISEN 1854, 538: «Während die Venezianer gleich zu Anfange des Jahres in den Golf von Arta einliefen und dort eine Anzahl von osmanischer noch in Baue begriffener Schiffe theils zerstörten, theils mit sich hinwegführten, […]»· για το δεύτερο γεγονός που μνημονεύει ο Hammer βλ. Ενότητα Β΄3 με υποσημ. 98-100.

[116] ΧΙΩΤΗΣ 1858, 339-341.

[117] ΣΑΘΑΣ 1869, 65· η πληροφορία του Sanudo από την έκθεση του Pesaro, σύμφωνα με την οποία το φρούριο της Βόνιτσας εκτός των Οθωμανών υπεράσπιζαν και Έλληνες, αν ήταν γνωστή στον Σάθα, σίγουρα δεν θα προλαμβανόταν ως ενισχυτική του βασικού του επιχειρήματος. Για την *Τουρκοκρατημένη Ελλάδα* σε σχέση με την ιστορία της Πρέβεζας πρβλ. και ΔΟΝΟΣ 2013, 392-394.

Για να επιστρέψουμε στον Sanudo, το έργο του ανακαλύπτεται εκ νέου μόλις στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν καταρρέει η Γαληνοτάτη, και τα επόμενα έτη καθίσταται μερικώς γνωστό.[118] Σε αντίθεση με τη Βενετία του 16ου αιώνα, κατά τον 19ο αιώνα τα παλαιότερα θεωρούμενα ως μειονεκτήματα του χρονικογράφου μεταβάλλονται τώρα σε προτερήματα, αφού τούτος προσφέρει πλήθος λεπτομερειών για την ιστορία της Δημοκρατίας, οι οποίες, μη έχοντας ακολουθήσει μια επίσημη γραμμή εξουσίας που πια δεν υφίσταται, αναδεικνύουν την πολυμορφία της Γαληνοτάτης, και μάλιστα αποδοσμένες σε μια ζωντανή, μη επιτηδευμένη γλώσσα.[119] Φυσικά, ο Sanudo δεν θα επιβληθεί αμέσως στην ιταλική ιστοριογραφία,[120] αλλά η συνολική έκδοση των *Ημερολογίων* θα βοηθήσει στην αποκατάστασή του. Ο Gaetano Cogo, μεσούσης της εκδοτικής διαδικασίας, θα δημοσιεύσει κατά τα έτη 1899-1900 την αξεπέραστη Ιστορία του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου, εμπλουτισμένη πλέον με τις πληροφορίες του Sanudo.[121] Μάλιστα, της εξιστόρησης των γεγονότων προτάσσεται ένα κεφάλαιο για τις σχετικές πηγές, όπου εξαίρεται η ιστοριογραφική συμβολή του Βενετού χρονικογράφου.[122] Φυσικά, στο γεγονοτολογικό επίπεδο οι επιχειρήσεις του Pesaro στον Αμβρακικό τοποθετούνται –βάσει της έκθεσης του αρχιναυάρχου– σαφώς στη Βόνιτσα, η οποία και διαχωρίζεται από το φρούριο της Πρέβεζας.[123] Επιπλέον, εάν τα εγκυκλοπαιδικά λήμματα αποτελούν εκλαΐκευση αυτού που στην έρευνα αποτελεί πια κοινό τόπο, τότε το λήμμα της *Enciclopedia Italiana* για τον αρχιναύαρχο, που δημοσιεύθηκε το 1935, υποδεικνύει –συνδέοντας εκ νέου τα γεγονότα του 1501 με τη Βόνιτσα– την αναβάθμιση των *Diarii* ως ιστορικής πηγής· αναβάθμιση, αλλά σε καμιά περίπτωση κατίσχυση, τουλάχιστον για τα θέματα που απασχολούν την παρούσα εργασία.[124] Τοιουτοτρόπως, αφού τα *Ημερολόγια* είχαν εκδοθεί, ο Ρουμάνος ιστορικός Nicolae Iorga στο μνημειώδες corpus πηγών της ευρωπαϊκής ιστορίας που καλύπτει το διάστημα από τις σταυροφορίες έως τον 15ο αιώνα δημοσιεύει ένα χρονικό από τη Βιβλιοθήκη της Δρέσδης (F 32), το οποίο στα του Αμβρακικού αναπαράγει την Ιστορία του Bembo.[125] Ακόμη

---

[118] Για την επανεύρεση και τις πρώτες εκδόσεις των *Ημερολογίων* κατά τον 19ο αιώνα βλ. BERCHET 1903, 119-125· CRIFÒ 2014, 51-61 (με τη σχετική βιβλιογραφία)· για τη συνολική έκδοση βλ. εδώ παραπάνω με υποσημ. 77.

[119] VIALLON-SCHONEVELD 2001, 36-37.

[120] Επί παραδείγματι, η γνωστή Ιστορία της Βενετίας του CAPPELLETTI 1851, 231-232, ακολουθεί ως προς τις επιχειρήσεις στον Αμβρακικό τον Bembo.

[121] COGO 1899· 1900.

[122] COGO 1899, 5-15· τα σχετικά με τον Sanudo, αυτόθι, 13-15· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 110.

[123] COGO 1899, 413-415· φυσικά, ο Cogo παραπέμπει τον αναγνώστη και στον Bembo.

[124] ALMAGIÀ 1935.

[125] IORGA 1916, 3-6 αρ. I, κυρίως 3. – Πρβλ. επίσης και ΜΙΛΛΕΡ & ΛΑΜΠΡΟΣ 1909-1910, 240, όπου σε πολύ σύντομη αναφορά γίνεται λόγος για πυρπόληση του τουρκικού ναυστάθμου

και ο Πέτρος Φουρίκης, ο πρώτος που, στην πραγματικότητα, ασχολήθηκε επιστημονικά με την ιστορία της Πρέβεζας παραθέτοντας πληθώρα πηγών, αγνοεί τον Sanudo και υιοθετεί την εκδοχή του Βενετού καρδιναλίου, διορθώνοντας, ωστόσο, την τότε διαδεδομένη άποψη τοπικών λογίων (βλ. παρακάτω), σύμφωνα με την οποία οι επιχειρήσεις του Pesaro αποτέλεσαν την έναρξη μιας πρώτης βενετικής κατοχής της πόλης ως το 1530.[126]

Κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα η σημαντικότερη συνεισφορά στην ελληνόγλωσση ιστοριογραφία της Πρέβεζας σχετικά με τον Β΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο δεν οφείλεται σε κάποιον ακαδημαϊκό ιστορικό αλλά στον ιστοριοδίφη Νικόλαο Μέρτζιο, ο οποίος το 1940 μεταξύ άλλων εγγράφων από το Αρχείο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης μετέφρασε και κάποια προαναφερθέντα αποσπάσματα του Sanudo σχετικά με το προσωπικό του ναυπηγείου και την προέλευση των πρώτων υλών και του εξοπλισμού των πλοίων της Πρέβεζας.[127] Οι πολύτιμες αυτές καταχωρίσεις είναι θεμελιώδεις για πολλές μελέτες περί την Πρέβεζα ή εν γένει περί τα οθωμανικά ναυπηγεία του ελλαδικού χώρου.[128] Πιθανώς, εάν ο Μέρτζιος είχε προβεί σε μετάφραση των σχετικών με τον Αμβρακικό καταχωρίσεων του Sanudo, σήμερα η εκδοχή των γεγονότων που προτείνουμε σε αυτήν την εργασία θα ήταν αυτονόητη.

Τέλος, μελετώντας κανείς τις σχετικές επιστημονικές δημοσιεύσεις των τελευταίων εξήντα χρόνων παρατηρεί ότι η αφήγηση του Bembo έχει αποκτήσει κανονιστικό χαρακτήρα, χωρίς, παρά ταύτα, να αποδίδεται πάντα ορθά σε χρονολογικό ή γεγονοτολογικό επίπεδο. Ο Απόστολος Βακαλόπουλος κάνει λόγο για καταστροφές του Pesaro εις βάρος των Τούρκων στον Αμβρακικό·[129] ο Αλέξης Σαββίδης σε ανακοίνωσή του στο Α΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο για την Πρέβεζα (1989), που σχετίζεται με την τουρκική κατάληψη της τελευταίας, ομιλεί για πολιορκία της οθωμανικής φρουράς της Πρέβεζας, ζημιές στον «συνοικισμό», πυρπόληση του ναυστάθμου και απαγωγή είκοσι

στην Πρέβεζα, αν και στην ίδια σελίδα, ως προς την πολιορκία της Κεφαλλονιάς, γίνεται παραπομπή στο SANUDO III, δηλαδή στις σελίδες που προηγούνται των γεγονότων του Αμβρακικού!

[126] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 275-276· επιπλέον, ο Φουρίκης δεν ασχολείται με τον ακριβή καθορισμό της ημερομηνίας των γεγονότων. Για το έργο του Σαλαμίνιου ιστορικού σε σχέση με την Πρέβεζα βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 401-408.

[127] Κυρίως τα SANUDO III, 443, 450· βλ. παραπάνω με υποσημ. 45-46.

[128] Μερικά παραδείγματα: ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 27· ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 32 με σημ. 83, 37, 49 με σημ. 217, 58 με σημ. 44· ΚΟΜΗΣ 1999, 23 με σημ. 26· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 92 με σημ. 231, 94 με σημ. 238-239, 97 με σημ. 258, 336 με σημ. 100.

[129] ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1968, 78 με σημ. 2. Ενδιαφέρον, παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Βακαλόπουλος παραπέμπει πρωτευόντως στην πηγή που παραθέτει ο Iorga και στη συνέχεια στον Cogo, άρα, λογικά, θεώρησε αποδεκτέα την πρώτη, αλλά είχε υπόψη του όσα αναφέρει ο Ιταλός ιστορικός. Ενδεχομένως, εξ αυτού η γενικότερη αναφορά στον Αμβρακικό και η αποφυγή της χρήσης expressis verbis του τοπωνυμίου της Πρέβεζας.

κατέργων·[130] ο Κώστας Κόμης περιγράφει πυρπόληση του κάστρου και του ταρσανά της Πρέβεζας, λεηλασίες καθώς και απαγωγή είκοσι τουρκικών πλοίων·[131] η Emilia Themopoulou στο Β΄ Διεθνές Συμπόσιο για την Πρέβεζα (2009) διαπιστώνει πολιορκία του φρουρίου της Πρέβεζας, πυρπόληση του λιμένα, απαγωγή δώδεκα πλοίων και προσπάθεια λεηλάτησης της πόλης (town).[132] Τέλος, ακόμη και μελέτες με άμεσα σχετιζόμενα θέματα όπως τον πόλεμο στο Ιόνιο ή την πειρατεία είτε παραπέμπουν στον Bembo είτε παραβλέπουν το θέμα.[133]

Όσα προηγήθηκαν καθιστούν σαφή την έως τούδε παντελή απουσία του χρονικογράφου Marin Sanudo από την αναπαράσταση των γεγονότων του 1501, καθώς και τη διαπίστωση ότι η δημοσίευση νέων τεκμηρίων δεν σημαίνει και ενσωμάτωσή τους στην έρευνα. Από την άλλη, η εμμονή στον Bembo –που συχνότατα παρατίθεται μέσω δευτερογενών πηγών– αναδεικνύει ανάγλυφα την ασίγαστη γοητεία που ασκούν στην ιστοριογραφία οι μεγάλες και εύπλαστες στην αοριστία τους αφηγήσεις.

Θα κλείσουμε τούτη την ενότητα με λίγα λόγια για την πρόσληψη των γεγονότων από την τοπική ιστοριογραφία, η οποία βρίσκεται σε μια επαμφοτερίζουσα σχέση εξάρτησης και χειραφέτησης από τα εκάστοτε επικρατούντα ιστοριογραφικά παραδείγματα.[134] Κατά τον 19ο αιώνα το τοπικό ιστορείν για την Πρέβεζα αρθρώνεται εν μέσω της ρέουσας γεωπολιτικής κατάστασης μιας περιοχής που, αφενός, αποτελεί μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφετέρου, προσδοκά την ενσωμάτωση στο Ελληνικό Κράτος. Ο Β΄ Βενετοτουρκικός πόλεμος και τα διαδραματισθέντα στον Αμβρακικό αποτέλεσαν ευκαιρία προβολής αυτού του διλήμματος στην ιστορία: Κατά κύριο λόγο οι Παναγιώτης Αραβαντινός και Σεραφείμ Βυζάντιος, αλλά και άλλοι με πε-

---

[130] ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 33-34, 36· παραδόξως, στη βιβλιογραφία που παραθέτει ο Σαββίδης συμπεριλαμβάνεται και ο Cogo (αυτόθι, σημ. 48)! Η αναφορά σε είκοσι πλοία, η οποία εμφανίζεται συχνά και στους τοπικούς ιστοριογράφους, πρέπει να οφείλεται σε σύγχυση με τον αριθμό των σκαφών που φέρονται να πυρπολήθηκαν στο επεισόδιο που μνημονεύουν μόνον Οθωμανοί ιστοριογράφοι· πρβλ. και εδώ παραπάνω με υποσημ. 98-99.

[131] ΚΟΜΗΣ 1999, 42.

[132] THEMOPOULOU 2010, 477· από το ίδιο συνέδριο, πρβλ. BENZONI 2010, 101-102, όπου ο Sanudo αποτιμάται ως βασική πηγή για την Πρέβεζα της περιόδου που εξετάζουμε και επισημαίνονται οι πληροφορίες για το ναυπηγείο, τα σχέδια για πυρπόληση του στόλου της Πρέβεζας και η κατάπλευση δύο εκ των λαφυραγωγημένων γαλερών της Πρέβεζας στην Κέρκυρα τον Απρίλιο του 1501 (βλ. Ενότητα Δ΄), χωρίς, όμως, άλλες λεπτομέρειες περί των γεγονότων του Αμβρακικού.

[133] ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 121 σημ. 96, όπου γίνεται παραπομπή στον Σαββίδη. Το επεισόδιο δεν μνημονεύεται από την ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, αν και έχει καταφανώς πειρατικά χαρακτηριστικά· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 93.

[134] Για τη σχέση τοπικής, εθνικής και ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας στο παράδειγμα της Πρέβεζας βλ. ΔΟΝΟΣ 2013.

ρισσότερη ή λιγότερη ακρίβεια, ενσωματώνουν την αφήγηση του Bembo προσπαθώντας να την εντάξουν στα τοπικά ιστορικά και γεωγραφικά συγκείμενα.[135] Τοιουτοτρόπως, το 1495 εμφανίζεται ως χρονολογία ίδρυσης της Πρέβεζας από τους Οθωμανούς –επί μικρού προϋπάρχοντος οικισμού–, ενώ ο ναύσταθμος παρουσιάζεται ως κομβικό σημείο του οικισμού. Η επίθεση του Pesaro, που τοποθετείται στα 1499, πέραν της λαφυραγώγησης και των καταστροφών της «νεόδμητης πόλης», συνδέεται και με μια πρώτη βενετική κατοχή της έως το 1530. Οι αφηγήσεις δεν αμφισβητούν την οργάνωση της πόλης ως οθωμανικής στρατιωτικής εγκατάστασης, ταυτόχρονα όμως κατασκευάζουν μια ανύπαρκτη προσωρινή βενετική περίοδο μέσω ενός βίαιου γεγονότος που ουσιαστικά προοικονομεί την τελική μελλοντική απελευθέρωση. Ενδιαφέρον έχει ότι τοπικοί ιστοριογράφοι του 20ού αιώνα προχωρούν σε συνδυασμό της αφήγησης του Bembo και του συζητηθέντος επεισοδίου της πυρπόλησης που μνημονεύεται αποκλειστικά από τους Οθωμανούς ιστοριογράφους. Ο Κάδμιος σημειώνει ότι ο Pesaro για να εκδικηθεί την απώλεια Ναυπάκτου, Μεθώνης και Κορώνης κατέστρεψε το 1499 (κατ' αυτόν) είκοσι από τα σαράντα πλοία που είχαν ετοιμασθεί στον πρεβεζάνικο ναύσταθμο, και το επόμενο έτος άλλες οκτώ γαλέρες αφού εισήλθε στο στόμιο του Αμβρακικού.[136] Γράφοντας λίγο πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους ως στρατιωτικός και σημειώνοντας στην εισαγωγή του βιβλίου του ότι η Πρέβεζα θα μπορούσε να κατακτηθεί μόνον μέσω αμφίβιας επιχείρησης, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τα γεγονότα του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου ως προεικόνιση ενός δικαίου πολέμου για τη μελλοντική κατάληψη της Πρέβεζας (που, εξάλλου, πραγματοποιήθηκε δώδεκα χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του).[137] Κατά τον Μεσοπόλεμο, η τοπική ιστοριογραφία βαθμηδόν συντονίζεται με την εθνική αφήγηση. Το 1930, μετά τη δημοσίευση των εργασιών του Φουρίκη, ο ιστοριοδίφης Χρήστος Δάλλας επισημαίνει στον ακαδημαϊκό ιστορικό ότι από τη μελέτη του λείπει το επεισόδιο που αναφέρει ο Οθωμανός ιστοριογράφος Σεαδεδδίν, για να λάβει την απάντηση ότι τούτο δεν αποτελεί μέρος της ελληνικής αλλά της τουρκικής ιστορίας.[138] Λίγο αργότερα, ο Πρεβεζάνος Ιωάννης Δημάρατος, απηχώντας τις απόψεις του συμπατριώτη του λογίου

---

[135] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856-1857, Ι, 189-190 (§ 24)· ΙΙ, 133· ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 219-220 (§ 1), 220 (§ 3)· πρβλ. και ΖΩΤΟΣ ΜΟΛΟΣΣΟΣ 1878, 71· ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1913, 188· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 33-34. Για τους Αραβαντινό και Ξενόπουλο ως ιστορικούς της Πρέβεζας βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 388-392, 394-398.

[136] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 7-8.

[137] ΚΑΔΜΙΟΣ 1900, 85-99. Για το βιβλίο του Καδμίου σχετικά με τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Πρέβεζα βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 399-400.

[138] ΔΑΛΛΑΣ 1930, 114-115· η απάντηση του Φουρίκη στο ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1930, 228 σημ. 1, όπου ορθά αναφέρει ότι το συγκεκριμένο επεισόδιο θα πρέπει να ερευνηθεί σε οθωμανικά αρχεία. Για την αντιπαράθεση Δάλλα-Φουρίκη βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 406-408.

Γεωργίου Γερογιάννη, επαναλαμβάνει την αφήγηση της διπλής επίθεσης από τον Pesaro, χαρακτηρίζοντας μάλιστα τον Οθωμανό ιστοριογράφο Σεαδεδδίν ως «ανερυθρίαστο» για τα «ψεύδη» του στην αφήγηση των γεγονότων.[139]

Τα γεγονότα του 1501 δεν θα μπορούσαν να λείπουν από τις εργασίες του μεγάλου Πρεβεζάνου λογίου Ηλία Βασιλά.[140] Στα μεταπολεμικά χρόνια το μέλημα του Βασιλά είναι να αναπλάσει την τοπογραφία της πόλης μέσω της ιστορίας. Έτσι, βασιζόμενος στην αφήγηση του Π. Χιώτη για τα συμβάντα –τουτέστιν στην εκδοχή του Bembo–, αναφέρει το φρούριο της Μπούκας και ερμηνεύει το μνημονευόμενο «φρούριο της Αρζάνης» ως μικρό πολυβολείο στην περιοχή των Βυρσοδεψείων (δηλαδή πλησίον του όρμου Βαθέος), συμπεραίνοντας ότι στα 1500 στην Πρέβεζα υπήρχαν δύο φρούρια-πολυβολεία, το ένα στο στόμιο του κόλπου και το άλλο προορισμένο για την προστασία των νεωρίων.[141]

Μετά τον Βασιλά και έως σήμερα η εκδοχή του Βενετού καρδιναλίου, στη μια ή άλλη παραλλαγή της, κατέχει πια κανονιστικό χαρακτήρα στην τοπική ιστοριογραφία, η οποία ακολούθησε σε τούτο την ακαδημαϊκή.[142] Η Πρέβεζα του Bembo κατίσχυσε της Πρέβεζας του Sanudo.

Φθάνοντας στο τέλος αυτής της γενεαλογίας, ας ανατρέξουμε για άλλη μια φορά στα λόγια του Foucault:

> *Η αλήθεια δεν είναι παρά ένα είδος σφάλματος, το οποίο έχει το πλεονέκτημα να μην μπορεί να αναιρεθεί, δίχως αμφιβολία γιατί η ιστορία, μέσω της αργής και μακροχρόνιας επεξεργασίας της, την έχει καταστήσει αναλλοίωτη.*[143]

---

[139] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 654-655· πρβλ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 37 με σημ. 70. Σχετικά με το λήμμα του Δημάρατου για την Πρέβεζα στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού* βλ. αναλυτικά ΔΟΝΟΣ 2013, 409-411.

[140] Για τις αναφορές του Βασιλά στο θέμα σε διάφορα άρθρα του βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 49, 101, 104, 154 σημ. 6, όπου και οι πληροφορίες για τις πρώτες δημοσιεύσεις τους. Για τη θέση του Βασιλά στην πρεβεζάνικη ιστοριογραφία βλ. ΔΟΝΟΣ 2013, 412-418 (με προηγούμενη βιβλιογραφία).

[141] ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 101 με σημ. 10-11· για το «φρούριο της Αρζάνης» βλ. εδώ παραπάνω.

[142] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, στο κείμενο «Πρέβεζα» (χωρίς σελιδαρίθμηση). Μοιραία, και ο γράφων υπέκυψε στη σαγήνη και το βάρος της παραδεδομένης ιστορικής εκδοχής και σε παλαιότερη εργασία την αναπαρήγαγε: ΔΟΝΟΣ 2009, 67.

[143] FOUCAULT 2011, 45.

Δ΄. *Επιλεγόμενα*

Στις 15 Απριλίου 1501 κατέπλευσαν στην Κέρκυρα δύο από τις γαλέρες της Πρέβεζας, σταλμένες από τον Pesaro. Κατά τον Sanudo, πολύς κόσμος πήγε να παρατηρήσει τα πλοία που ήταν κατασκευασμένα από δρύινο ξύλο, ενώ έγιναν και συγκρίσεις τεχνικής φύσης ως προς το μεγαλύτερο μήκος και άνοιγμά τους σε σχέση με τα βενετικά σκάφη του αυτού τύπου.[144] Τοιουτοτρόπως, το γεγονός λαμβάνει πανηγυρικό χαρακτήρα, καθώς τα απτά λάφυρα της επιχείρησης εκτίθενται σε κοινή θέα εικονοποιώντας συμβολικά τον ταπεινωμένο εχθρό εντός του σχήματος «εμείς-αυτοί» και εμφανίζοντάς τον διαμέσου των κατασκευαστικών διαφορών των πλοίων ως το αντίπαλο δέος – ξένο, απειλητικό, αλλά συνάμα γνώριμο και όχι αήττητο.

Κατά το εναπομείναν διάστημα του πολέμου το ναυπηγείο της Πρέβεζας εμφανίζεται σποραδικά στις πηγές, κυρίως στα *Ημερολόγια* του Sanudo όπου σε αναφορές από την Ιστανμπούλ γίνεται λόγος για γαλέρες από την Πρέβεζα στους οθωμανικούς ναυστάθμους της έδρας του σουλτάνου, για τις οποίες έχει υποτεθεί ότι κατασκευάσθηκαν μετά το 1500 στο ναυπηγείο του Αμβρακικού, αν και δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μας, να αποκλειστεί η πιθανότητα ότι τουλάχιστον κάποια από τα πλοία ανήκαν σε εκείνα που ναυπηγήθηκαν στην Πρέβεζα για να συμμετάσχουν στις επιχειρήσεις Μεθώνης και Κορώνης.[145] Όπως και να έχει, το ναυπηγείο στον όρμο Βαθέος παρέμεινε εν λειτουργία, αποκτώντας σε καιρούς πολέμου αμιγή χαρακτήρα πολεμικού ναυστάθμου και διατηρώντας τον ναυπηγοεπισκευαστικό χαρακτήρα του έως τις μέρες μας.[146] Παράλληλα ή και εξαιτίας της ύπαρξης του ναυπηγείου, ίσως ήδη νωρίτερα

---

[144] SANUDO IV, 9-10: «Zonse in questa terra do galie turche prese alla Prevesa, mandate per il zeneral, et coccorse assa'zente a vederle. Sono grosse di ligname, dopiate di roveri, impironate revelite, pie'do più averte di le nostre e longe do braza più». Είναι αξιοσημείωτο ότι μόλις ενάμιση μήνα μετά τα γεγονότα η Πρέβεζα εγκαθίσταται πια στην κοινή γνώμη ως τόπος λαφυραγώγησης των πλοίων: πρβλ. εδώ παραπάνω Ενότητες Β΄3 με υποσημ. 97 και Γ΄ με υποσημ. 111-112. Το γεγονός της Κέρκυρας μνημονεύει ο BENZONI 2010, 102, χωρίς αναφορά στις πολεμικές επιχειρήσεις.

[145] Συγκεκριμένα: 1) SANUDO III, 1556 (Μάρτιος 1501), πληροφορίες από την Ιστανμπούλ σχετικά με δώδεκα γαλέρες από την Πρέβεζα· 2) αυτόθι, 1583 (6/3/1501), όπου ο Pesaro έχει πληροφορίες για δέκα μπαστάρδες κατασκευασμένες στην Πρέβεζα και ευρισκόμενες στους ναυστάθμους Καλλίπολης ή Ιστανμπούλ· 3) SANUDO V, 465 (Δεκέμβριος 1503), όπου απεσταλμένος της Βενετίας στην Ιστανμπούλ αναφέρει δώδεκα μπαστάρδες ευρισκόμενες στον ναύσταθμο της πόλης, οι οποίες ναυπηγήθηκαν στην Πρέβεζα. Βάσει της υπό τον αρ. 3 εγγραφής του Sanudo η ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 1994, 79 με σημ. 67 (με εσφαλμένη παραπομπή στα *Ημερολόγια*), θεωρεί ότι τούτα τα πλοία ναυπηγήθηκαν το 1503 στην Πρέβεζα, ενώ η ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, 345, σημειώνει μόνον το γεγονός ότι κατασκευάσθηκαν εκεί αναφέροντας λανθασμένα ότι τα πλοία βρίσκονταν ελλιμενισμένα στην Καλλίπολη.

[146] ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 27-32.

αλλά με βεβαιότητα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα η Πρέβεζα εξελίσσεται σε ορμητήριο Οθωμανών πειρατών.[147] Επιπλέον, τα γεγονότα του 1501 πρέπει να έθεσαν σε συναγερμό τους Οθωμανούς, καθώς μια βενετική επίθεση στο έτερο σημαντικό λιμάνι της Βογιούσας με σκοπό την αφαίρεση ή εμπρησμό πλοίων, τον Μάρτιο του ιδίου έτους, κατέληξε σε αποτυχία.[148] Βαθμηδόν δε ενισχύθηκε και η φρούρηση του Αμβρακικού: Πληροφορούμαστε ότι ο Pesaro τον Απρίλιο του 1502 επιχείρησε με επτά γαλέρες ακόμη μια εισβολή στον κόλπο, σε κάποιο μέρος κοντά στην Άρτα, πιθανώς για εκκαθάριση πειρατών, χωρίς, όπως ο ίδιος σημειώνει σε αναφορά του, αποτέλεσμα.[149] Επίσης, μετά την κατάληψη της Λευκάδας από τον ίδιο, οι φλαμπουράρηδες Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου κατευθύνθηκαν προς τη Βόνιτσα, φοβούμενοι μήπως οι Βενετοί κινηθούν προς αυτή και έχοντας, όπως διαβάζουμε στον Sanudo, ακόμη ζωντανή την ανάμνηση του επεισοδίου με τις ένδεκα γαλέρες.[150] Τέλος, η άλωση της Λευκάδας –η τελευταία επιτυχία του Benedetto Pesaro, ο οποίος μετά τη βενετοτουρκική συνθήκη ειρήνης το 1503 θα αποβιώσει πικραμένος για την παράδοση του νησιού εκ νέου στους Οθωμανούς– ανάγκασε τους τελευταίους να ενισχύσουν το φρούριο της Μπούκας με αναχώματα και τάφρους.[151]

Η παραπάνω εργασία απέσπασε μεν από την Πρέβεζα ή, καλύτερα, τοποθέτησε στις σωστές του διαστάσεις, ένα γεγονός που αποδιδόταν εξ ολοκλήρου σε αυτή, ταυτόχρονα, όμως, ελπίζουμε ότι ανέδειξε σαφέστερα τη νευραλγική της θέση στη γεωστρατηγική διάρθρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατεξοχήν επιχειρησιακή φυσιογνωμία της πόλης ως μεταιχμιακού ναυστάθμου μεταξύ Ανατολής και Δύσης αναδύεται κατά τον Β΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο και θα συνεχίσει να μορφοποιείται κατά τον 16ο αιώνα, αφήνοντας το αποτύπωμα της στον βαθμιαία αναπτυσσόμενο οικισμό, λόγος ύπαρξης του οποίου θα είναι, κατά μείζονα λόγο, η εξάρτησή του από το φρούριο της Μπούκας και τη στρατηγική του θέση.[152] Από την άλλη, επιστρέφοντας στο

---

[147] Για επιθέσεις πειρατών από την Πρέβεζα στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα βλ. ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, 59, 64, 68, 120, 200, 281, 284, 343, 373, 384, 425· για την Πρέβεζα ως πειρατικό ορμητήριο βλ. και ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 276· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 37· ΚΟΜΗΣ 1999, 22 με σημ. 24.

[148] COGO 1899, 415.

[149] SANUDO IV, 264 (19/4): «Come era [ενν. ο αρχιναύαρχος] con 7 galie, et era stato a certo locho dil turcho a presso l'Arta, zoè quel colfo, et nulla havia potuto far»· πρβλ. και ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1985, 266.

[150] SANUDO IV, 317 (4/9/1502): «Et el flamburaro di Nepanto tornò a Nepanto, li altri do [ενν. Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου] a la Vodiza, dove modoanni li tolseno le XI galie, per paura che non andasemo lì».

[151] SANUDO IV, 394 (29/9/1502): «[…] e a la Pervesa [*sic*], lì vicino, cavali 500, per fortificar quel loco di repari e fossi».

[152] Για τη σχέση του εκτός των τειχών οικισμού της Πρέβεζας με το φρούριο της Μπούκας κατά τον 16ο και 17ο αιώνα βλ. ΔΟΝΟΣ 2010, κυρίως 436-438.

σημείο από όπου ξεκινήσαμε, κατέστη σαφές ότι παρά την πρόσφατη παραμέληση των πολεμικών γεγονότων από την ιστοριογραφία των μεγάλων δομών και αφηγήσεων, αυτά επαρκούν για την ανασύνθεση της ιστορίας ενός τόπου όταν τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο πλέγμα κριτικής ανάλυσης των πηγών. Η φαινομενικά περιττή πλημμυρίδα πληροφοριών που προσέφεραν τα *Diarii* του Sanudo μας έδωσε τη δυνατότητα ένθεσης της Πρέβεζας και του Αμβρακικού σε ένα *συγκεκριμένο* δίκτυο πολεμικών, οικονομικών, διοικητικών και κοινωνικών δομών, που ερμηνεύει μέσω του *μερικού* και *τοπικού* το ολικό και υπερτοπικό παρακάμπτοντας την αφαιρετικότητα των a posteriori αφηγηματικών και ιστοριογραφικών κατασκευών. Οι εικόνες των τεχνιτών που εργάζονται αδιάκοπα στο ναυπηγείο της Πρέβεζας, ο βομβαρδισμός των οκτώ βενετικών πλοίων από το φρούριο στο στόμιο του κόλπου και η λεπτομερής παράθεση των σημείων των σκαφών που υπέστησαν ζημιές, η περιγραφή τής έως θανάτου λεηλάτησης του βούργου και η απαρίθμηση των λαφύρων, η ανακοίνωση των γεγονότων στο βενετικό Κολλέγιο από απεσταλμένο του αρχιναυάρχου ή η συγκέντρωση του πλήθους στην Κέρκυρα για να δει και σχολιάσει τις λαφυραγωγημένες γαλέρες του εχθρού εμπλουτίζουν το ιστορικό βλέμμα μας για την περίοδο που μελετούμε και συνεισφέρουν στην αναπαράσταση της πολεμικής, οικονομικής και πολιτισμικής ιστορικής πραγματικότητας που περιγράφουν με ασυγκρίτως μεγαλύτερη ενάργεια από τις στιλιστικά άψογες αλλά άνυδρες διατυπώσεις μιας επίσημης ιστοριογραφίας που αποσκοπούσε μέσω στερεοτυπικών σχημάτων στην αναπαραγωγή δήθεν παραδεδομένων και εν τέλει ανιστόρητων δομών. Προς τούτοις, κάτι που καταδεικνύει την αδήριτη ανάγκη συνεργασίας επαγγελματιών και τοπικών ιστορικών, η γνώση της τοπογραφίας τού υπό μελέτη χώρου συμβάλλει καθοριστικότερα στη διευκρίνηση ιστορικών ζητημάτων από ό,τι η χρήση γενικευμένων ποσοτικών και κεντροβαρών ερμηνευτικών μοντέλων που αγνοούν τις ιδιοτυπίες του περιφερειακού. Υπό αυτήν την έννοια, η ιστορία της Πρέβεζας –όπως και εν γένει κάθε τοπικής ιστορίας– μπορεί, πέραν της αναζήτησης ανέκδοτου αρχειακού υλικού, να ανασυσταθεί και με την επανάγνωση πολλών εκ πρώτης όψεως μη χρήσιμων ή περιθωριακών αναφορών σε ελληνικές, δυτικές και οθωμανικές πηγές που συχνά θεωρούνται γνωστές αλλά στην ουσία παραμένουν ανεξερεύνητες. Τούτο προϋποθέτει, βέβαια, ότι οι πηγές δεν θα προσεγγισθούν μέσω ενός άκριτου «αντικειμενικού» θετικισμού, τα κριτήρια του οποίου, ωστόσο, καθορίζονται από τα εκάστοτε κρατούντα ιστοριογραφικά υποδείγματα, αλλά μέσω ενός κριτικού βλέμματος που διακρίνει τα όρια και αποδομεί στοχοθεσίες ή προοπτικότητες των σχετικών τεκμηρίων λαμβάνοντας υπόψη τα *προσίδια συγκείμενα* που νοηματοδότησαν την ιστορική διαδρομή τού υπό εξέταση χώρου.

Παραρτήματα

1.
Το απόσπασμα για τις επιχειρήσεις του B. Pesaro στον Αμβρακικό από τη λατινική έκδοση της *Ιστορίας της Βενετίας* του Pietro Bembo (BEMBO 1551, 77b-78a)

Βιβλίο V
[77b] *Pisaurus cum sciret in sinu Ambracio naves longas complures, quas hostes fabricari curavissent, esse iam deductas: navibus longis aliquot, onerariaque una Caephallenae praesidio relictis, decimo Calendas Februarias sua cum classe triremium leviorum quatuordecim, graviorum octo, navium onerariarum quatuor; reliquas enim missas fecerat; ad insulam Leucadiam est prosectus. Eius in insulae portu, in quo nihil offendi poterat, ex omni triremium numero levioribus lectis octo; atque in illas ex reliquis navibus, quos visum est, remigibus & mulitibus impositis; cum iis ad sinum Ambracium provehitur, reliquis navibus in portu relictis. Is habet sinus aditum perangustum, qua naves commeant, ut lapide manu iacto fere traiiciatur. Reliqua latitudo vadis brevioribus impedita, navigia triremesque non recipit. In eius ore sinus, turris est communita ad arcendos, si qui ingredi vi experiantur. Pisaurus* **[78a]** *citatis remigibus dum turrim praetervenhitur, iactu ab ea tormentorum tribus aut quatuor militibus intersectis, ad triremes Thracias numero undecim rebus iam omnibus armamentisque instructas processit. Portus est in sinu Ambracio, in quem flumen, quod nunc appellatur Prevesa, influit. Eo in portu navalia ad tuendum locum idoneo sunt castello proxima: aditus vero ad portu eiusmodi, ut singulae tantum triremes ingredi possint. Iis in navalibus fabricatae naves Thraciae tum in portu stationem habebat. Eo ingressus Pisaurus, expositisque militibus, hostes castello egressos, quique naves adservabant, acerrime cum iis congressos fudit; incensisque aedificiis praeda etiam rerum ad armandas naves comparatarum ingenti facta, triremes hostium novas omnes remulco e portu abduxit: duas veteres, quae semiplenae aqua ad litus erant deligatae, incendit; cum iis in rebus administrandis quadraginta ex suis praeda cupidius allectos, temereque procurrentes amisisset. Abductas deinde lateri suarum navium adglutinans, atque ad turrim conversas trahens, reliquis omnibus incolumibus ad eos, quos in portu Leucadiae reliquerat, rediit; Corcyraque omnibus cum navibus ad supplendam classem ante diem Calendarum Februar(ii) venit.*

2.
Το απόσπασμα για τις επιχειρήσεις του B. Pesaro στον Αμβρακικό από την ιταλική έκδοση της *Ιστορίας της Βενετίας* του Pietro Bembo (BEMBO 1552, 69a-69b)

Βιβλίο Πέμπτο
[69a] *Il Pesaro sapendo, che alla Prevesa molte galee de nimici, che essi fatte fabricare haveano, erano già tratte nellacqua, havendo alla guardia della Cephalonia una nave da carico, & alquate galee lasciate: a ventitre dì di Gennaio, con quattordici galee sottili & quattro grosse, & quattro navi; percioche egli havea le altre licentiate; all'isola di Santa Maura se n' andò. Et nel porto di lei, nelquale di nulla essere offeso si potea, eletto di tutto il numero delle galee otto di loro le più leggiere, & postovi su quei galeotti & quei soldati, che porre gli parve di tutte le altre, con quelle andò nel colfo della Prevesa, le rimanenti nel porto lasciando. Ilqual colfo ha molto stretta l'entrata, perlaquale vanno le galee, in tanto, que quasi con un sasso tratto di mano si può trappassarla. Il resto dellacqua per essere di poco fondo, navi & galee non riceve. Nella foce di questo Colfo è una torre assai forte, da non lasciar passare, qui a forza entrar vi volesse. Il Pesaro havendo concitati i suoi galeotti, mentre dinanzi alla torre passava, dalle artiglierie di lei tre o quattro soldati uccisi, se n'andò nondimeno dirittamente alle galee de Turchi, lequali erano undici, gia d'ogni cosa ben fornite. È nel predetto Colfo un porto, nelquale un fiume corre che hora si dice la Prevesa. In questo porto è Larzana ad un castello vicino p(er) difesa del luogo fatto. Et la foce nel porto di tal maniera, che una sola galea entrar vi puo. Le galee in questo Arzana fabricate stavano all'hora nel porto. Quivi entrato il Pesaro & fatti scendere i soldati: ruppe & fugò i nimici usciti del castello, & quelli, che erano in guardia delle galee: i quali gagliardamente vennero alla battaglia seco; & arsi gli edificii, & degli arnesi da armar galee gran preda fatta, le galee nuove de nimici tutte a remuleo fuori del porto condusse. Et due vecchie, che mezze piene d'acqua legate al lito erano, arse & consumo: havendo egli in condurre a fine queste cose, quaranta de suoi perduti: i quali dalla preda piu ingordamente, che mestier non era, invitati, erano corsi pazzamente troppo avanti. E poi le tratte fuori allato le sue galee dalla* **[69b]** *parte verso la torre legate havendo & seco trahendole con tutti glialtri salvi, a quelli, che nel porto di Santa Maura lasciati havea, si ritornò: & a Corfù con tutta l'armata per ristorarla a Calende di Febraio se ne venne.*

3.
Το απόσπασμα για τις επιχειρήσεις του B. Pesaro στον Αμβρακικό από τα *Diarii* του Marino Sanudo, όπως μεταγράφεται στο: SANUDO III, 1415-1419 (547-549)

[MCCCCCI FEBBRAJO]
[1415] *Dil. capetanio zeneral da mar, date in galia, im porto Demata, a presso Santa Maura, di 29 zener, hore 6 di nocte.*

Come da lì 20 fin quel zorno, è stà in locho non à potuto scriver, zoè stato dentro el colpho de l'Arta, passato el dardanello de la Prevesa, loco molto pericoloso e strecto; et ha tolto XI galie sotil turchesche, che erano nel porto del castello de la Vodiza; una brusada, che era meza de aqua; et etiam *una fusta brusata; toltoli da 70, tra anchore e ferri, molte gomene, sartie, bambaxine, panni e altre cosse; et è ritornato, con le 8 galie che intrò, a salvamento, a laude di Dio e honor di la Signoria nostra. Il modo di l'intrar e ussir, fo questo, e, si sarà longo, chiede perdon. Si partì da la Zefalonia, a dì 21 avanti zorno, con galie 14 sotil; andò di sora via l'isola, transferendossi a terra ferma verso el Dragamesto, dove messe in terra le zurme, et lì fici far tanta carne, che ne hanno hauto assai per più di 8 zorni per galioto; comesse a 6* **[1416]** *galie grosse et 4 nave, le altre erano andate a Corphù, che lo dovessero seguir; non poteno esser preste al far de la carne, per esserli el vento contrario, salvo sier Domenego Capello, che zonse la sera, sopra la galia dil qual era el basilisco; e dimandato a li pratici di Santa Maura dove el poteva alozar con l'armada, li fo risposo che, da la banda de ponente non se poteva star con fusti grossi per rispeto del garbin, che scovava da per tuto; et* que solum *era un porto lontan da Santa Maura circha do mia, chiamato Demata, nel qual* solum *poteva intrar galie sotil con qualche dificultà, per molte seche che era, e che da la banda di levante, a San Zorzi, era reduto segurissimo de nave e galie grosse, circa 3 mia lontan del castello di Santa Maura;* unde, *inteso, deliberò meter tute le galie grosse et nave da la banda de levante, per do effecti; el primo, per mazor segurtà sua; el segondo, per dar ad intender a li inimici, che li volevano offender da più parte. E lui vene al porto Demata, e con la galia grossa Capella, su la qual era el basilisco, et 14 sotil, tra le qual era sier Hironimo Contarini, provedador di l'armata, hessendo vento bonazevole, partido dal loco dove fece far carne, e bisognava adoperar li remi, esso sier Hironimo, senza algun ordine ni saputa sua, se slargò da lui, e se ne andò non sa dove; crede a Corfù. A che fine questa cossa non laudabile el feze non la intende. E lui zeneral vene con galie 13 sotil, tra le qual ne era de malissimo ni ordine, per aver assa'homeni amalati, e con la galia grossa sopra scrita, intrò in porto preditto, a di 24 da matina; e subito redute tute le galie im porto,* eodem

instanti, *di 13 ne fece 8 bone, tolendo de le zurme di quelle volse lassar. Le qual 8 sonno: la sua, sier Antonio da Canal, sier Beneto Trun, sier Marco Antonio Contarini, sier Bortolo Falier, sier Filipo Basadona, sier Hironimo Cipicho, da Traù, sier Zuan Matafari, da Zara. Quelle lassò sono: sier Alvise e sier Anzolo Orio, la galia di sier Alvise Salamon, la galia di sier Alvise da Canal e sier Bernardo Buchia, catarin, sier Domenego Capello, galia grossa con el basilisco; le altre galie sotil sono al Zonchio, per la cossa de Coron. Et cussì, a dì 25 da matina, con el nome de Dio si levò e andò a presso el streto del castel de la Prevesa, in geto de bombarda, dove dete li soi ordeni, e comesse al Zipicho, tragurin, fusse el primo a l'intrar, el 2.° Zuan di Matafari, da Zara, 3.° lui zeneral, el resto poi, segondo la etade de li sopracomiti; tutti acceptorono el partido con grande animo. Era pochissimo vento; principiato a vogar le galie, la galia tragurina, che era la prima, gaiardamente intrò; el zaratin* **[1417]** *per esser dura galia, non possando seguir l'hordine, rimasse da poi de lui zeneral; e li altri, con grandissima vigoria di galioti schiavoni, introrono a salvamento, essendo saludati de bone bombarde grosse, che venivano dal castello, qual zonzevano le galie, per esser distantia mancho de un mio in quel streto, e poi li bisognava andar per mezo el canal, per esser da le bande sechagni. E cussì, passati el dito dardanelo con grandissimo pericolo, e'volse saper il danno fato per le bombarde inimiche; trovò a la galia tragurina, fo la prima, deteno do bote, una nel copano, et amazò do homeni, e altra ne la centa de la galia, e passola de banda in banda, e non fece altro mal; a la galia Faliera passò el pizuol da un canto a l' altro, a presso le portelle; al zaratin, dete una a la banda, e romaxe la balota; a sier Marco Antonio Contarini, ne vene una in galia per pruova, e se intrigò in algune gomene soto el 3.° bancho, e rimase lì senza far algum altro danno, la piera pexo lire 80; et la sua galia di esso zeneral non fu offesa, ma tute le bote venivano verso la galia sua, e passava per pope e per prova, con niuna offension. Et una piera, che passò per prova, dete a una fusta che mi era per treso, e amazò do homeni; e questo e tanto mal fenno le bombarde inimiche. E andò subito a dretura per veder dove se ritrovava le galie turchesche, et zonse ad uno castello, che se chiama la Vodiza, posto sopra uno montesello, el qual havea el suo borgo fino a la marina, et havea uno porto tanto streto, che una galia a pena poteva intrar. Discoperto che hebe le galie, le qual tute erano una a presso l'altra nel dicto porto, subito fece dar de la pruova in terra ad algune de le nostre galie, et lui zeneral fo el primo; e dismontati in terra, li galioti principiorono, segondo el suo consueto, metter a sacho el borgo, et fichar focho in quello. E da l'altro canto mandò li copani a trar fuora le galie dil porto, e fo neccessario far questo, azò li turchi atendesseno a defender el borgo et non le galie, come feceno, in modo che de 12 galie et una fusta, che era dentro,*

quella sera ne traxeno 7, e la note 4 altre, per el suo fidelissimo Alvise Muschatello, armiraio, con tanto cuor et animo, che più dir non si pò. La matina, l'andò a brusar l'ultima che restava, quale era meza de aqua, né se poteva trazer; e brusò etiam *la fusta; e, se non fusse stà la persona sua, pochi aria trovato havesseno voluto e saputo far questo. Or messo le zurme in terra, che sono homeni senza riegola, per tanta cupidità di preda che hanno, e messo focho in bon numero di le caxe dil* **[1418]** *borgo, e facto bon botino de molte e diversse cosse, turchi et griegi del castello se messeno a venir con archi e ballestre contra li galioti, per modo che essi turchi, dal suo armiraio con alcuni pochi altri, per do fiate furono messi in fuga; ma da poi, fu tanta la furia de'galioti, che corevano a le galie, che turchi messedadi con loro, fezeno recular tutti in modo che tra morti da bombarda et anegadi, si ne l'andar come nel ritorno, non mancha 40 homeni de tute 8 galie; e le gran cosse non senza effusion di qualche sangue seguir pono. Trate adunque tute le galie fora del porto, con gran confusion di turchi, li fo dito per uno che fo preso con un zopolo, che poco lontan de li se ritrovava a marina assai anchore et ferri, deliberò* omnino *tuorli. Et la matina sequente, lassate 3 galie in guarda di le galie prese, con cinque andò a levar quelli ferri, dove li trovò, posti a marina con gran comodità de cargarli; e li fè tuti cargar sopra le 5 galie. Erano in tuto 59, zoè ancore, crede, grosse 28, e feri de galie sotil 31; senza li ferri, che erano sopra le galie prese. In tuto, crede, arivano numero 70. E fece poi fichar focho in una bella caxa a marina, qual era del* quondam *Fait bassà, e tuor molte piere di bombarda, che erano li a marina; e facto* etiam *un pocho di carne; e, facto tuto, molti cavali che venivano di l'Arta de'turchi, per difender li ferri, soprazonseno; et nostri li salutono con bombarde, e li lassono veder li suo'affani. Ritornato a le altre galie, si levò e se redusse circha do mia lontan dal dardanello de la Prevesa, e fece meter una galia, de le prese, a chadauna de le nostre a banda destra, per mazor segurtà; e lui zeneral ne tolse una altra a remurchiarla, e un'altra al tragurin, e l'altra al zaratim, et aspectò el vento.* Tandem, *in quella matina, a di 29, a do hore di zorno in cercha, messo ventesello dal colfo, dado ordine a sier Marco Antonio Contarini fosse el primo a ussir, et lui el 2.° e li altri, justa l'ordine suo facto vella, con el nome di la Verzene Maria, passono tuti con grandissima vigoria; et quelli cani fezeno mazor furia di trazer più numero di bombarde, di quello fenno a l'intrar,* tamen *niun mal feno, salvo a sier Antonio Contarini una bota, come li à ditto, li amazò 3 homeni, e a la galia di esso zeneral ne vene molte, e solo una dete nel fil de la vella, e non à fato altro mal. Vedevano el fanò, la tenda rossa, la vella con le ferse rosse, et el stendardo di San Marco dispiegado, perhò tuti tendevano a la sua galia; sono intrati e ussiti a honor de Dio molto gajardamente, e per locho streto, che, si lo potesse scriver, molti si meraveglieriano;* tamen *ha fato*

volentiera, **[1419]** *sempre advertendo dal pericolo al meglio che a potuto; e certifica, dite galie di brieve erano per ussir, per esser in hordine dil tuto, e aria forsi fato mal assai. Et a la bocha de fora del dardanello si ritrovava sier Cabriel Soranzo, qual era ritornato dal Zonchio, portandoli il successo di Coron, e qual stete eri tuto aspetar l'ussita di esso zeneral, per veder si algun favor li bisognava. Et lo lauda; e li fo grato una galia stesse di de li, e molestasse quelli turchi che erano in gran numero da un canto e l'altro a le marine, persuadendossi forsi, qualcheuna di le galie desse in terra, per far poi i facti soi. Et ha diliberato expedir ditto sier Cabriel Soranzo con la presente nova, e con uno suo compagno di stendardo, acciò referischa il tuto circa Coron* etc. *per aversi trovà sul fato; e a Bortolo, suo compagno di stendardo, lo ricomanda, e combatè virilmente a la Zefalonia con turchi, hebe una saxada su la testa, è stato molto mal, non e guarito, e per il suo servir li sia concesso sia fante a li signor capi di X, primo vacante, non essendo altra expectativa; suplicha sia confirmata per li so meriti.*

4.

Το απόσπασμα για τις επιχειρήσεις του B. Pesaro στον Αμβρακικό από τα *Diarii* του Girolamo Priuli, όπως μεταγράφεται στο: PRIULI II, 101,29-102,17 (c. 46r)

[A. 1501 FEBBRAIO]

[101] *Adì 11 dicto. Il Capitanio Zeneral da mar spazò una gallia sutil, la qual gionse questo giorno a Venetia,* cum *lettere de 29 del passato, date in uno portto apresso Sancta Maura, per le qual se intende come ali 28 del passato da matina intrò* cum *bono animo et chorre di tutti* cum *8 galie sutil in el colfo dela Prevexe et, essendo da uno Fariom, che he sopra quello colfo, bombardatti, senza lexione over offensione alchuna passaronno, et essendo entrati le predicte gallie, subito le zurme dismontoronno in terra et asaltoronno il borgo, et, avendo trovato li Turchi desprovisti, foronno molti di loro dali galioti mortti, ponendo focho nele chaxe et facendo deli buttini deli samitti et zambelotti at altre robe, quale heranno dentro le* **[102]** *predicte abitatione nel borgo, et bruxoronno* etiam *la chaxa de Fait bassa, molto bella et degna, et dentro questo portto trovoronno galie 11 sutil turchesche* cum *le sue munition, artellarie, arme, victuarie, zoè 500 churazine per gallia, et altri preparamenti, che heranno in ordine per uscire, dali homenì in fuora, le qual xi galie foronno da l'armata veneta 7 cavate fuori il giorno et 4 la nocte et mandate tute a Corfù. Dipoi* etiam *per li galioiti fo posto a sacho alchuni magazeni, dentro li quali se solevanno tenir le sartie et altre munitiom per le gallie da esser armate, et trovoronno in quelli, che portoronno via, gomene, sarttie et anchore zercha 70, et, avendo*

tutto depredato et bruxato, sen e usciron no fuori de quello colfo cum *qualche fastidio de quelli del Fariom, che facevanno* cum *le artellarie qualche danno a nostri, ma non da contto. Dela qual preda veramente per li Padri Veneti fo molto comendato li portamenti de questo capitanio zeneral messer Benedetto da cha da Pexaro et* cum *grande contento del popolo et de tuta la citade veneta, et meritamente, et la povera gente molto lo comendavanno,* ymmo *lo laudavanno. Per il qual Capitanio* etiam *fo molto laudato Alvixe Muschatello, suo armilagio, che in questa imprexa se havea portato dignissimamente, et per li soi meriti li havea concesso in vita sua una sanseria nel fontego di Todeschi, quale valeva da duc. 150 a l'anno la qual dipoi per il Gran Conseglio fo confermata, come qui sotto apar notatto.*

5.

Το απόσπασμα για τις επιχειρήσεις του B. Pesaro στον Αμβρακικό από το έργο του Θεοδώρου Σπανδούνη, όπως μεταγράφεται στο: SPANDUGNINO, 176 (f. 53)

Da poi il general da cà da Pesaro deliberò andar nel golpho del'Arta, perchè in uno loco che si chiamava la Prevesa erano alcune galere Turchesche che stavano per armarse, et intrò detto capitano general de Venetiani per una bocca che era larga poco piu de un trar di balestra, et eravi una torre ben fornita de artiglieria, entrò con le galere dentro et misse fuoco et abrusciò le monitione que erano portate per armar le galee. Et sopragiugendovi il sanzacco con molti cavalli de Turchi, li Christiani tornorono alle loro galere et al meglio che puotero trassero fuori con loro XI galere Turchesche, et cosi come in dispetto de Turchi erano entrati per quella bocca di mare cosi stretta, cosi anchora ne uscirono tutti salvi, eccetto un huomo che fu morto dalla artiglieria di quelle terre.

ꕥ

Πηγές

BEMBO 1551: *Petri Bembi Cardinalis Historiae Venetae libri XII*, Venetiis 1551

BEMBO 1552: *Della Historia Vinitiana di M. Pietro Bembo Card. volgarmente scritta. Libri XII*, Vinegia 1552

PRIULI II: R. CESSI (Επιμ.), *I diarii di Girolamo Priuli, AA. 1499-1512*, τ. II (Rerum Italicarum Scriptores, Raccolta degli Storici Italiani, ordinata da L.A. Muratori, τ. XXIV – τμ. [parte] III), Bologna 1933-1937

SANUDO II: G. BERCHET (Επιμ.), *I diarii di Marino Sanuto*, τ. II, στο: FULIN et al. 1879-1903 [έτ. εκδ.1879]

SANUDO III: R. FURIN (Επιμ.), *I diarii di Marino Sanuto*, τ. III, στο: FULIN et al. 1879-1903 [έτ. εκδ.1880]

SANUDO IV: N. BAROZZI (Επιμ.), *I diarii di Marino Sanuto*, τ. IV, στο: FULIN et al. 1879-1903 [έτ. εκδ. 1880]

SANUDO V: F. STEFANI (Επιμ.), *I diarii di Marino Sanuto*, τ. V, στο: FULIN et al. 1879-1903 [έτ. εκδ. 1881]

SPANDUGNINO: Theodoro Spandugnino Patritio Constantinopolitano, de la origine deli Imperatori Ottomani, ordini dela corte, forma del guerreggiare loro, religione, rito, et costumi dela Natione, στο: C.N. SATHAS, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. IX, Paris 1890, 135-261

Βιβλιογραφία

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., 1856-1857, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, Ι-ΙΙ, Αθήνα

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σπ.Ν., 2005, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Όψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σπ. & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ευ., 2010, Ο Αμβρακικός κόλπος κατά τον όψιμο Μεσαίωνα: Χώρος-Οικονομία, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 69-85

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε., 1968, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Γ΄, Τουρκοκρατία 1453-1669 – Οι αγώνες για την πίστη και την* ελευθερία, Θεσσαλονίκη

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, επιμ. Ν.Δ. Καράμπελας, Πρέβεζα

ΒΕΡΝΙΚΟΣ Ν., 2012, *Βόνιτσα 1700-1800. Ιστορικά κείμενα – τόμος α΄*, Αθήνα

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710–1792). Ένα εμπόριο με προεκτάσεις*, Αθήνα

ΔΑΛΛΑΣ Χρ., 1930, Προσθήκαι τινές εις των υπό του Π. Φουρίκη συμβολήν εις την ιστορίαν της Πρεβέζης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5, 114-116

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1932, Πρέβεζα, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. Κ΄, Αθήνα, 654-659

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 6-44

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 66-111

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2009, Πολιτική, πειρατεία και τέχνη. Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 63-116

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2010, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17ο και 18ο αιώνα, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 435-459

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2011, Ο πόλεμος των λέξεων και των εικόνων. Τεκμήρια για τις βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κατά τα έτη 1716 και 1717, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 47-48, 43-101

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2013, Από τον Αραβαντινό στον Βασιλά. Σκέψεις για την ιστοριογραφία της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 49-50, 383-429

ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Τ.Ε., 1913, *Νέα Ελλάς*, Αθήνα

ΙΝΑΛΤΖΙΚ Χ., 1995, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή 1300-1600*, Αθήνα

ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε.Α., 1995, Ο επεκτατικός προσανατολισμός του Βαγιαζήτ Β΄, *Τα Ιστορικά* 23, 285-298

ΖΩΤΟΣ Β.Δ. ΜΟΛΟΣΣΟΣ, 1878, *Ηπειρωτικαί μελέται. Τόμος Δ΄ – Τεύχος Α΄. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου. Αρχαιολογικόν, ιστορικόν γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν*, Αθήνα

ΚΑΔΜΙΟΣ, 1900, *Πολεμικαί επιχειρήσεις παρά την Πρέβεζαν*, Αθήνα

ΚΑΠΩΝΗΣ Ν., 2011, Το βυζαντινό κάστρο της Βόνιτσας στην Ακαρνανία, στο: Μ. ΤΖΙΑΤΖΗ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ (Επιμ.), *Πρακτικά Ζ΄ Συνάντησης Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου, «Παράδοση και ανανέωση στο Βυζάντιο» (Κομοτηνή 20-23 Σεπτεμβρίου 2007)*, Κομοτηνή, 173-176

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2010, Το κάστρο της Μπούκας (1478-1701). Η οχυρωμένη Πρέβεζα μέσα από τις πηγές, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συ-*

μποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009, τ. Ι, Πρέβεζα, 395-433

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2015, Η κατάκτηση της «Πρέβεζας» από τον Μωάμεθ Β΄, στο: Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ & Κ.Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ (Επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Πανηπειρωτικού Συνεδρίου. «Ιστορία-Λογιοσύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τ. Α΄, Ιωάννινα, 103-130

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Στ.Β, 1994, *Νικόπολις – Πρέβεζα, Συλλεκτικό Αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΚΟΛΟΒΟΣ Η. (Επιμ.), 2013, *Οθωμανικές πηγές για τη νεώτερη ιστορία της Λευκάδας*, Ηράκλειο

ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ Ν.Φ., 1966, *Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου Κεφαλληνίας. Η παλαιά πρωτεύουσα της νήσου*, Αθήνα

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα

ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Α., 1985, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας, 1390-1538*, Αθήνα

ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΣ Στ., 1970, Ανέκδοτος επιστολή (1501) του Βενεδίκτου Pesaro, αρχιστρατήγου των θαλασσίων και χερσαίων δυνάμεων των Βενετών κατά τον Β΄ βενετο-τουρκικόν πόλεμον, *Θησαυρίσματα* 7, 97-109

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1940, Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 15, 5-58

ΜΙΛΛΕΡ Ου. – ΛΑΜΠΡΟΣ Σπ.Π., 1909-1910, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι (1204-1566)*, τ. Β΄, Αθήνα

ΜΠΕΚΙΑΡΟΓΛΟΥ-ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ Αικ., 1994, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο*, Αθήνα

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

ΠΕΡΡΑ Φ.Β., 2009, *Ο Λέων εναντίον της ημισελήνου. Ο πρώτος Βενετο-οθωμανικός πόλεμος και η κατάληψη του ελλαδικού χώρου (1463-1479)*, Αθήνα

ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π.Γ., 1980, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τ. Α΄, Αθήνα

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 25-41

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 2003, *Στις ρίζες της οθωμανικής ιστοριογραφίας. Ιστοριογράφοι και χρονικογράφοι του 16ου-18ου αιώνα*, Αθήνα

ΣΑΘΑΣ Κ.Ν., 1869, *Τουρκοκρατουμένη Ελλάς. Ιστορικόν δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελλ. Έθνους, 1453-1821*, Αθήνα

ΣΦΗΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι., 1981, *Μεσαιωνικά κάστρα και πύργοι στη Ρούμελη*, Αθήνα

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ευ., 2008, *Ο πόλεμος στο δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13ος–15ος αι.)*, Αθήνα

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ευ., 2015, Ο ναυτικός πόλεμος στο Ιόνιο κατά τον Μεσαίωνα, στο: Θ. ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ & Π. ΤΖΙΒΑΡΑ (Επιμ.), Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κέρκυρα 30 Απριλίου - 4 Μαΐου 2014, Τα Πρακτικά, Ι. Ιστορία, *Κερκυραϊκά Χρονικά* Η΄, 493-508

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1929, Μικρά Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα (Β΄ Πρέβεζα), *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4, 263-294

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1930, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα (Γ΄ Χριστιανικά μνημεία Πρεβέζης), *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5, 211-228

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., 1974, Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι΄, Αθήνα, 257-323

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι.Κ., 2005, *Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και η οθωμανική αυτοκρατορία. Το πρόβλημα της κυριαρχίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη

ΧΙΩΤΗΣ Π., 1858, *Ιστορικά απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*, τ. Β΄, Κέρκυρα

ALMAGIÀ G., 1935, Pesaro, Benedetto, στο: *Enciclopedia Italiana* 26, 922

BELTRAMINI G., BURNS H. & GASPAROTTO D. (Επιμ.), 2013, *Pietro Bembo e le arti*, Venezia

BENZONI G., 1996, Scritti storico-politici, στο: A. TENENTI & U. TUCCI (Επιμ.), *Storia di Venezia. Dalle Origini alla caduta della Serenissima IV: Il Rinascimento. Politica e cultura*, Roma, 757-788

BENZONI G., 2010, Nelle vicissitudini della Venezia da mar: Preveza, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 101-106

BERCHET G., 1903, *I Diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano Ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII. Pubblicati per cura di Rinaldo Fulin – Federico Stefani – Nicolò Barozzi – Guglielmo Berchet – Marco Allegri. Auspice la R. Deputazione Veneta di Storia Patria. Prefazione*, Venezia

BOSTAN I., 1992, *Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara

BOSTAN I., 2000, Ottoman maritime arsenals and shipbuilding technology in the 16th and 17th centuries, στο: K. CICEK et al. (Επιμ.), *Great Ottoman-Turkish civilization*, τ. III, Ankara, 735-744

CAPPELLETTI G., 1851, *Storia della Repubblica di Venezia dal suo principio sino al giorno d'oggi*, τ. VII, Venezia

CESSI R. & SAMBIN P. (Επιμ.), 1943, *Petri Delphini, Annalium Venetorum, pars quarta*, Diarii Veneziani del Secolo Decimosesto, τ. I, τχ. I, Venezia

COGO G., 1899, La guerra di Venezia contro i Turchi, 1499-1501, *Nuovo Archivio Veneto* 18, 5-76, 348-421

COGO G., 1900, La guerra di Venezia contro i Turchi, 1499-1501, *Nuovo Archivio Veneto* 19, 97-138

COCHRANE E., 1981, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago

CRIFÒ F., 2014, *Sondaggi sulla lingua dei* Diarii *di Marin Sanudo (1496-1533)*, Saarbrücken (διδακτορική διατριβή)

DIEDO G., 1751, *Storia della Repubblica di Venezia dalla sua fondazione sino l'anno MDCCXLVII*, τ. I, Venezia

DIONISOTTI C., 1966, Bembo Pietro, στο: *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 8, 133-151

FISHER S.N., 1948, *The foreign relations of Turkey 1481-1512*, Urbana/Illinois

FOUCAULT M., 2011, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, Αθήνα

FULIN R. et al. (Επιμ.), 1879-1903, *I Diarii di Marino Sanuto (MCCCXCVI-MDXXXIII), dall'autografo Marciano Ital. A. VII Codd. CDXIX-CDLXXVII*, τ. 1-58, Venezia

HAJI KHALIFEH, 1831, *The History of the Maritime Wars of the Turks*, London

HAMMER J.v., 1828, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, τ. 2, Pest

HOPF C., 1873, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin

IMBER C., 2009, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The structure of power*, 2η εκδ., Basingstoke

IORGA N., 1916, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. Sixième Série (1501-1547)*, Bucarest

KARABELAS N.D., 2015, The Ottoman conquest of Preveza and its first castle, στο: *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Ankara. Kongreye Sunulan Bildiriler, 4. Cilt, 2. Kisim, Osmanli Tarihi*, Ankara, 967-998

LAGOMAGGIORE C., 1904-1905, L'«Istoria Viniziana» di M. Pietro Bembo. Saggio critico con documenti inediti, *Nuovo Archivio Veneto N.S.* 7-9, passim (τ. 7, 5-31, 334-372· τ. 8, 162-180, 317-346· τ. 9, 33-113, 308-340)

LABALME P.H. & SANGUINETI WHITE L. (Επιμ.), 2008, *Città Excelentissima. Selections from The Renaissance diaries Of Marin Sanudo*, Baltimore

LAUGIER M.-A., 1766, *Histoire de la République de Venise depuis sa*

fondation jusqu' à présent, τ. VIII, Paris

MARTENS C.v., 1829, *Allgemeine Geschichte der Türken-Kriege in Europa von 1356 bis 1812*, τ. 1, Stuttgart

MERCIECA S., 2010, The battle of Preveza 1538: The Knights of Malta's Perspective, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 107-120

NEERFELD Ch., 2006, *«Historia per forma di diaria». La cronachistica veneziana contemporanea a cavallo tra il Quattro e il Cinquecento*, Venezia

NICOL D.M., 1997, *Theodore Spandounes – On the origin of the Ottoman Emperors*, Cambridge

OSSWALD B., 2011, *L'Epire du treizième au quinzième siècle. Autonomie et hétérogénéité d'une région balkanique*, Toulouse (διδακτορική διατριβή Univ. Toulouse le Mirail-Toulouse II)

PUJEAU E., 2006, La Préveza (1538) entre idéologie et histoire, *Studi Veneziani* LI, 155-204

PUJEAU E., 2010, Preveza in 1538: The background of a very complex situation, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 121-138

PUJEAU E., 2015, *L'Europe et les Turcs. La croisade de l'humaniste Paolo Giovio*, Toulouse

SAGREDO G., 1673, *Memorie istoriche de'monarchi ottomani*, Venetia

SAGREDO A., 1843, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500 del senatore Domenico Malipiero, ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo*, Archivio Storico Italiano, τ. 7, τμ. [parte] I, Firenze

SCHREINER P., 1975-1979, *Die byzantinischen Kleinchroniken* I-III, Wien

SETTON K.M., 1978, *Papacy and the Levant (1204-1571). Volume II – The fifteenth century*, Philadelphia

SMIRIS G., 2002, Castle of Vonitsa, στο: A. TSIPOSKOUFI & A. TSITOURI (Επιμ.), *Venetians and Knights Hospitallers. Military architecture networks, Archi-Med pilot action*, Athens, 119-122

STAVRAKOS Chr., 2010, A foundry at Preveza. The processing of metals in Preveza during the 15th century, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 87-93

TENTORI Ch., 1787, *Saggio sulla storia civile, politica ecclesiastica e sulla corografia e topografia degli Stati della Repubblica di Venezia, ad uso della nobile e civile gioventù*, τ. IX, Venezia

THEMOPOULOU E., 2010, From Preveza to the naval battle of Preveza, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 475-483

THEUNISSEN H., 1998, Ottoman-Venetian diplomatics: The 'Ahd-names. The historical background and the development of political-commercial instruments together with an annotated edition of a corpus of relevant documents, *Electronic Journal of Oriental Studies* I,2, 1-698

TOLEDO MANSILLA P., 2010, Notes concerning the Battle of Preveza (1538) according to the testimony of Ottoman chroniclers and historians of 16th and 17th centuries and later times, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτ. 2009*, τ. Ι, Πρέβεζα, 139-167

ULERY R.W., Jr. (Επιμ.), 2007, *Pietro Bembo. History of Venice*, τ. Ι, London

VERO J.B., 1678, *Canonici patavini rerum venetarum libri sex*, Venetiis

VIALLON-SCHONEVELD M., 2001, Infortune et fortune d'un historiographe vénitien: Marin Sanudo, στο: M. VIALLON-SCHONEVELD (Επιμ.), *L'Histoire et les historiens au XVIe siècle. Actes du VIIIe colloque du Puy-en-Velay,13-14 septembre 2000*, [Saint-Étienne], 27-41 [προσβάσιμο στην ηλ. διεύθυνση: https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00158862/document]

WRIGHT D.G. & MACKAY P.A., 2007, When the Serenissima and the Gran Turco made love: The peace treaty of 1478, *Studi Veneziani* LIII, 261-277

ZINKEISEN J.W., 1854, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Zweiter Teil. Das Reich auf der Höhe seiner Entwickelung, 1453-1574*, Gotha